S L A V K O B A T U Š I Ć

NA DRAGOM TRAGU

ROMAN

Z A G R E B M C M X X X I I

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE ZA G. 1932

Tisak Zaklade Tiskare
Narodnih Novina - Zagreb

I. CRVENOBRADI U AMSTERDAMSKOJ LUCI

Magla rujanska, neprozirna. Sve je od mutnoga svjetlucavog mliječnog stakla. Voda i zrak se polagano i meko bibaju u raščupanim grudama promočenog pamuka. Sve se izgubilo, i ničega nema u tom gustom slijepljenom maglenom pamuku.

Zvona brodska se prigušena čuju odnekale iz daljina i iz blizina, parne sirene otegnuto jauču, oštre zviždaljke resko zvižde.

Nešto se zbiva i miče na vodi i zraku u zavjesama iza neprozirnih koprena.

Iz magle, kroz mutni staklasti pamuk, izranjaju sumporno žuti kolobari lučkih svjetala; ne zna se, da li je jutro rano ili kasno popodne.

Škripe zubati čelični zglobovi Oranje Sluizen; ona se širom otvara, propušta i opet jedan tromi spori brod. On oprezno tapka maglom, prolazi kroz razjapljene ustave kao nespretni zalutali kit, a čuvari na ustavi čuju njegovo zasoptano dahtanje, vide kroz maglu crni dim, što nisko kulja i cijedi se širokim trakom dolje na studenu sivu vodu, vide na bokovima crvenu i zelenu laternu, i na krmi zastavu Kraljičinu crveno-bijelo-modru, prokislu i ovješenu. Zapisuju u knjige ulaženja i izlaženja, ime i sve ostalo, što se o lađi iz daleka zna: »P r i n s H e n d r i k«, šest i po hiljada tona, teret iz Antilla, kapetan-zapovjednik Van Dahlen.

Onda opet zaškripe zubati čelični zglobovi ustave, koja se kruto i teško zatvara za »Prins Hendrikom«; on ušutkava i usporuje štropot strojeva u svojoj utrobi, ali tanki trak bijele pare mahnito i nepopustljivo zavija u mjedenoj sireni uz debeli žuti dimnjak, na kojemu je velika zelena zvijezda. I tako obilazi sasvim polako, kao da slijep na-

gađa put pred sobom; obilazi Strekdam i približava se kamenom molu Handelskade.

Pilot je, sav u nauljenoj koži, uz kapetana na zapovjedničkom mostu. Oni naizmjence kroz limenu cijev nešto dovikuju u utrobu broda, strojevi se trzaju naprijed-natrag, pjeni se blijeda voda, neki debeli mlazovi štrcaju na bokovima iz okruglih otvora. Zastava trobojna na krmi se već sasvim ovjesila; ne lepršа više i ne vijori.

Već s broda bacaju dugačka čelična užeta, i za tren je »Prins Hendrik« užetima s krme i pramca sapet uz okrugle kamene stupove na obali; sad su vijak i kormilo iza mnogo dugih tjedana prestali da se tresu i kreću. Polako se brod vuče obali gutajući čelična užeta. I debele je vreće i krupna klupka čvorova spustio niz bokove, da im dodir s kamenim kopnom ne bude nagao i krut.

Na brodu je sve u žurbi, mornari trče vijugavim stepenicama gore-dolje, natežu još neka užeta, kotrljaju neke leteće mostove, dovikuju otegnute nerazumljive riječi. Kapetan na zapovjedničkom mostu tare hrptom ruke oči, koje ga peku od zurenja u neprodirnu zamagljenu prazninu. Pilot silazi na palubu. Brod se prestaje ljuljati. Mornari trče amo tamo, mnogo mašu rukama, viču glasno, svega im je dosta: kopno iza mnogo dugih tjedana.

Samo crvenobradi stoji sasvim nepomično, visoko gore, naslonjen je na ogradu brodske palube; debele su mu naočale na nosu, kapa nisko natisnuta na čelo, a ruke duboko u džepovima. A te ruke u džepovima, koje se ne vide, šake su zatvorene, ne zna se, nisu li zgrčene. Crvenobradi stoji gore naslonjen sasvim, sasvim nepomično.

Još se uvijek maše nekim fenjerima i laternama kroz maglu, oštro škripe čelična užeta, a gvozdena trupina »Prins Hendrika« se svom težinom priljubljuje uz kameni gat kao umorni putnik, što jedva čeka, da se zavali u mirni krevet, sklapa oči, popuštaju mu tetive i mišice, on će se svaliti kao pijanica.

U magli se žute fosforne mrlje i crne se visoki krovovi betonskih magazina na pristaništu Handelskade, a na njima pišu imena dalekih otoka: Timor, Celebes, Halmaheira, Soembawa. Iz zakračunanih magazina mirišu i prodiru aromatični vonjevi mirodija istočno i zapadno indijskih: cimet, indigo, papar, vanilija, smola, čaj, svašta. Svi su magazini zasunuti teškim bravama i velikim polugama preko čeličnih vrata; prozora nema. A ipak Handelskade u jesenjoj magli sav miriše kao tropska javanska plantaža.

»Prins Hendrik« se gvozdenom crnom tjelesinom sasvim prislonio uz kameni gat; užeta čelična su stegnuta, te samo što ne popucaju kao strune. U njihovoj grčevitoj napetosti odjednom nastane smirenje. Žuti dimnjak odahne crno i gusto posljednji put. Brod je prestao biti brod, on je sada ukopana trokatnica.

Pljusnu teška zarđala sidra u vodu, zaškrguću debeli lanci, okreću se čekrci. Sidra nestaju pod vodom, vuku za sobom lance, a onda se zabiju duboko ispod trupine u mekani masni mulj, zariju se kao krtice, i stanu.

Na lijevom boku otvaraju se vratašca na trupini i ogradama palube, kotrljaju se mostići na drvenim točkovima i padaju na obalu.

»Prins Hendrik« je pristao uz kopno.

Amsterdam.

Crvenobradi gleda odozgo s palube vojnike, finance i carinike Kraljice Wilhelmine, u visokim sivim kapama, s nekim crvenim i žutim i zelenim značkama na ovratnicima i rukavima, naslonjen je na ogradu i čeka, a ruke su mu duboko u džepovima.

Drugi časnik brodski, u tamnomodroj bluzi sa zlatnim gajtanima, plavook i plavokos, predaje vojnicima, financima i carinicima kraljičinim papire; teret će se u magazine iskrcavati sutra, već od ranog jutra. Sad je bilo dosta svega; toliko i toliko dugih tjedana na vodi; posada će brodska izjuriti na kopno, novaca je svakojakih dosta,

he-he, na koncu konca treba razumjeti, stvari su sasvim ljudske naravi.

»Prins Hendrik« je dovezao iz Zapadnih Indija nekoliko hiljada škrinja žutih banana, i još više hiljada škrinjica sa cigarama kuba i havana i portoriko. Pa onda nešto malo učinjenih aligatorskih koža, salitre i papagajskog perja. I još nešto: crvenobradoga kao superkargo. To je lađa izrazito teretna, tjednima prelazi vode oceanske s kraja na kraj, a njega je povela samo usput, bez naročitih razloga.

Drugi časnik brodski maše papirima i objašnjava sve s mnogo riječi.

Narednik kraljice Wilhelmine, vođa njenih carinika i financa sve razumiju i smijuckaju se. Pa naravski, stvar je sasvim razumljiva. Brod ostaje zatvoren do sutra, zapisnici i tiskanice će se pisati sutra, a danas treba samo udariti štampilje na papire momčadi, pa neka je onda đavo nosi na to kopno. Nevjerojatno je, koliko se u Zeedijku na momčadi samo jednog jedinog »Prins Hendrika« zaradi u noći povratka na grogu, ginu, eidamskom siru, razbijenim ogledalima i čašama, a o glazbi i ostalim stvarima da se i ne govori.

Da, da, samo papire momčadi danas, to je dosta. Ali, naravski, brod ostaje pod stražom organa do sutra, a sutra će se prebrojiti te škrinje banana, koje sve iz broda oslatko mirišu, zacijelo su prilično natrule. A cigare je sigurno uhvatila debela plijesan.

Drugi časnik juri natrag uz mostić na brod, švrlja nešto u zapovjednikovoj kabini, trči onda mlađahnim koracima niz mostić, a u ruci su mu neki drugi papiri. Preuzima ih narednik Kraljičin, čita imena i prezimena svih strojara, ložača, kormilara, kuhara i mornara, smješka se, podiže koljeno, stavlja papir po papir na nj, udara štampilju za štampiljom. Pa sve su to i onako formalnosti; zna se, da su to sami dobri nizozemski ljudi, ali svemu mora biti zadovoljeno.

— Da, imamo i superkargo, smješka se drugi časnik u tamnomodroj bluzi sa zlatnim gajtanima, i pruža narednику knjižicu, kojoj je oblik pasoš. Ovaj lista stranicu po stranicu, gotovo se malo čudi.

— Neka brazilijanska luda, objašnjava mladi drugi časnik, — svakako je i pod svaku cijenu htio s nama, zbog mirisa banana, jer da mu one njegovu bolest liječe, rekao je kapetanu. Neki tihi, šutljivi, povučeni čudak.

Narednik lista stranicu po stranicu, čita putni list, izdan u ime naroda Republike Brazilije: Pedro Encruzilhados, farmer, Tristeza — Porto Alegre. Gleda fotografiju, slegne ramenima.

— U redu. Neka siđe.

Drugi časnik mahne rukom gore prema palubi kretnjom dozivanja.

Crvenobradi je u džepu nevidljivo stisnuo šake u još čvršće pesnice, prešao preko palube i sasvim polako se stao spuštati niz drveni most. Nije mogao a da se u sebi ne nasmije, jer je nekoć u mladosti kao dječak često viđao ovakav mostić s drvenim prečagama, kad se je verao u nekom zaboravljenom dvorištu u bakine kokošinjce. Ali je odmah zatim jače stegnuo kockasti šal oko vrata, skinuo zamagljene naočale, obrisao ih džepnim rupčićem pomno, stavio opet na nos neobično brižljivo, a onda sišao dolje na obalu.

Pričinilo mu se, da je zemlja ispod njegovih stopala neobično i surovo tvrda i stabilna. Da, bilo je sasvim dosta toga đavolskog ljuljanja s bananama, cigarama, aligatorskim kožama, salitrom i papagajskim perjem po tim besmislenim i bezobzirnim valovima Atlantika.

Sišao je dolje, našao se pod jarkom električnom lampom i stao.

Narednik Kraljičin pogledao je sliku u putnom papiru, onda lice crvenobradoga, zatim je preko koljena udario štampilju i prešao preko svega, jer sve se potpuno i uredno slagalo, a osim toga žurilo mu se nekud na slane

sleđeve. Čak je i podigao prste do oboda svoje sive visoke vojničke kape.

Crvenobradi je turio putni list u unutrašnji džep kaputa, osvrnuo se ispitljivo naokolo, duboko udahnuo zrak, u kojemu je u taj čas prevladavao miris vanilije nad mirisom cimeta, začinjen vonjem stotina hiljada natrulih banana i stotina hiljada pljesnivih cigara. Onda je češući se prešao dlanom preko lica okolo naokolo i zapitao, ne zna se koga, da li drugog časnika ili narednika Kraljičinog, onako nekako u sredini i općenito, — jesu li tu u gradu Amsterdamu brijačnice još otvorene. Jer on bi se po mogućnosti još danas, svakako još danas, šišao i brijao. To na brodu nije činio, nešto zbog ljuljanja, a nešto i zbog brodskog brijača, u kojega nije mogao imati povjerenje. Tako nešto, otprilike.

Drugi časnik je neprimjetno namignuo naredniku: no, evo, zar vam ja nisam rekao, da je taj malo luckast!

Uto je steward donio dva kovčega, jednog od žute, a drugog od smeđe kože, stegnuta remenjem, i stavio ih na zemlju do nogu crvenobradoga. Na to je zazviždao, i odnekale iz magle se pojavio crni autotaks. Šofer je preuslužno iskočio, otvorio vrata i ukrcao kovčege.

Crvenobradi je pružio ruku drugom časniku: do viđenja. On će svakako doći još jednom, sutra do podne, da se definitivno oprosti s kapetanom, časnicima, strojarima i čitavom ljubaznom posadom. Sada mu se žuri, zbog brijanja i šišanja. Dakle, do sutra, do viđenja!

Ušao je u auto, zalupio vratima i rekao šoferu adresu hotela na Damraku, uz burzu. Još je rekao: svakako uz burzu, jer tamo ima posla.

Srce motora je živo zakucalo, auto je kliznuo u maglu, a crvenobradi se nije ni osvrnuo, mada bi zapravo bio red, da je bar maramicom odmahnuo »Prins Hendriku«. Ali baš ništa.

Auto je preskočio nekoliko mostova i kanala, trubio, vrludao, naglo pojurio, a onda na svakom raskršću ulica

opet naglo stao; sve se to neprestano ponavljalo, dok se nije zaustavio na Damraku, pred hotelom.

Onda je opet zatrubio dugo i otegnuto.

Izjurili su portir i londineri i sobari i konobari, dohvatili kovčeg od žute i kovčeg od smeđe kože, prihvatili putnika pri silaženju za laktove.

Portir se klanja duboko. Da, slobodna je soba 37 na četvrtom katu.

Dobro. Putnik pridošlica je zadovoljan.

Kovčezi lete uz stepenice. Crvenobradi za njima, sve po tri stepenice odjednom.

Utrčao je u sobu 37 sasvim bez daha, kao da ga netko progoni. Zaokružio je pogledom i vidio onaj krevet i noćni ormarić i emaljirani umivaonik i bijeli ormar, koji se uvijek svagdje vide. Zatim je stajao ukočeno, dok mu je londiner rasporedio kovčege po sobi i zaželio prijatan boravak.

Ali kad je londiner izišao, crvenobradi je naglo skočio kao mahnit, zaključao vrata i zasunuo ih zasunkom, spustio zavjese na prozoru, nalio vode u umivaonik i hitrim, prehitrim kretnjama stao da pere ruke u hladnoj vodi.

Onda je raskopčao ogrlicu, otvorio svoj žuti kovčeg, izabrao između kravata jednu modru sa bijelim zvijezdicama, i neobično je brižljivo svezao oko vrata.

Pogledao se u zamagljeno zrcalo i nije bio nezadovoljan sa samim sobom.

II. BRADA SE BRIJE

Crvenobradi se niz stepenice spuštao kao sjena, tiho i nečujno, na vršcima prstiju. U hotelima na Damraku stepenice se uspinju strmo u vis bez kraja i konca, i samo su po dvije-tri sobe na svakom katu. A katova je mnogo.

Treći kat — drugi — prvi; kao sjena se spušta.

Crvenobradi je lukav, promišljen i beskrajno oprezan, i već je mislio, da će neviđen šmugnuti kraj portirove lože. Ali opazili su ga, i on je čuo, kako ga iza staklenog prozorčića netko doziva:

— Mijnheer! Mijnheer!

Portir u zlatnoj kapi, mastan i znojan, gestikulirao je i govorio nešto. Stalno je ponavljao:

— Mijnheer!...

Crvenobradi shvati: opet pasoš. Šta bi drugo i moglo da bude.

Vadi ga iz džepa velikom gestom i pruža salovitoj portirskoj ruci. Konačno, tu je već udarena štampilja s grbom organa Kraljičinih.

Don Pedro Encruzilhados, farmer, Tristeza — Porto Alegre. I fotografija. I svi vizumi.

Portir se klanja duboko, te se čini, da će mu pući epiderma na leđima. Zapisuje u knjigu i opet se klanja. Crvenobradi pita za neke nevažne stvari, nešto o vremenu i običajima, a onda za brijačnicu. Portir se ponovno klanja duboko, salutira, sipa vijugave rečenice iz tustoga grkljana.

— Kako ne, kako ne! Oho, brijačnice! I te kakve brijačnice! Prvorazredne. Higijenske. S najvećim komforom. Odgovaraju svima zahtjevima. Evo, tu odmah, nekoliko koraka dalje, iza ugla, u ulici zvanoj Kalverstraat, jedna je do druge, jedna ljepša od druge. Kakva zrcala, kakva higijena! Ali na koncu konca već je kasno, noć je,

Mijnheer se ne bi trebao truditi lično. Ne, nipošto i nikako. Dosta je jedna riječ. Brijač dolazi u hotel na svaki poziv, smjesta, najpripravnije.

— Hvala, hvala, prekida ga crvenobradi, — dakle tu iza ugla, Kalverstraat. No, no, naći će se. Pa ne radi se samo o brijaču. Osim toga i mala šetnja, a možda i malo duža. Dosta je bilo dosadnog spavanja na brodu kroz duge tjedne. A za poslove ima i sutra vremena, do vraga. Nije opet sve samo za posao i radi posla.

Portir se još dublje klanja, salutira, gestikulira, htio bi pod svaku cijenu i po običaju da doda još koju o novim tramvajskim linijama, o prijestolonasljednici, koju bi trebalo već jednom udati, he-he, o prometu i izvozu i uvozu, he-he, svašta ima tu...

Crvenobradi ga presiječe gestom.

I izađe.

Uđe u Kalverstraat, iza ugla.

Noć je, ali magle tu nema mnogo. Pišti turobno plin i cvrči elektrika u staklenim čaškama. Idu ljudi, ljudi idu. Bljeste stakla izloga; čarape svilene i krzna kanadska i dijamanti amsterdamski. Odnekale, iz daleka, truljavo zaudara graht. Ali u glavnom se govori glasno, samo auto ovuda ne prolazi.

Brijačnice, kako ne! Tolike brijačnice, jedna do druge, sa svojim internacionalnim mjedenim tanjirima iznad vrata, bijelim kalfama i upornim mirisima javne kuće.

Crvenobradi uđe u jednu bez mnogo odabiranja.

I u isti tren sjedi u onoj zubarskoj stolici, zavijen u bijelu ponjavu, već sasvim nasapunan. Bijela sapunica se zalijepila kao kajmak u bodljikave crvenožute čekinje. Onda pljeskanje gole oštrice po kožnatom kajišu, pa po obrazima struganje malo bolno i ugodno. Zatim spužva nabrekla od hladne vode, kiselkasti alaun, štrcanje esencijom, brašnjasti puder, i svaka druga riječ: Mijnheer. Tako je to, da nigdje nema među bijelim kalfama razlike, ma gdjegod se to odigravalo.

Odmataju se ponjave i peškiri, metlice i četke stružu odijelo. Gotovo.

Crvenobradi više nije crvenobrad, on je golobrad. Da li je još uvijek Don Pedro Encruzilhados?

Ne, nije ni Pedro ni Encruzilhados. Ni govora. To tako u pasošu Republike Brazilije piše, a svi su brazilski pasoši bradatih ljudi lažni.

On je Valent Listopad, opet pravi Valent, obrijan do gola, bez brade. A crni krupni madež između nosa i desnog oka odstranjen je operativnim putem još na klinici u Porto Alegru. Pa on je konačno i iz sasvim drugog kraja. Ali o tome više ni riječi, pa čak ni u mislima!

Vani mu je na ulici na licu malo zima; on pipa vršcima prstiju podvoljak i obraze; glatki su, malo izribani i peku. Ali to su stari njegovi obrazi, pravi stari vlastiti njegovi obrazi, od mnogo i mnogo godina unatrag.

Kalverstraat bruji i živi u noći bujnim životom. Ljudi idu, sami strani nepoznati ljudi.

On stane pred jedan izlog i gleda se u velikom čisto opranom staklu: ho, ho, stari davni Valent Listopad opet je tu, opet onaj, kakav je bio nekada i negdje i u tako čudnim zaboravljenim događajima i u izbrisanim doživljajima. Devet godina je tome, ne, deset, a možda i više. Tko bi brojio.

Golemo je i sjajno staklo izloga, i Valent se u njemu vidi od glave do pete. Podilazi ga preko leđa toplo i ugodno zadovoljstvo. Ipak sve to nije tako mala i neznatna stvar. Tolike duge godine čekanja, deset ili devet godina života u ljušturi te gadne i umjetno izdržavane brade. Ne, to je bilo i odviše.

Valent je sasvim malo kratkovidan, i mora nositi stakla. Na »Prins Hendriku« je stalno nosio naočale. Ali tamo nitko nije ni slutio, da on u jednom džepu ima i sasvim obični cviker. S njim se nikad nije nikome pokazivao; samo s naočalama.

No, pa kad je već otišla čitava brada, onda može sebi dopustiti taj luksus, da potajno opet jednom namjesti cviker na nos. Vadi ga iz džepa, hukne u konkavno brušena stakla, trlja ih maramicom, osvrne se ipak oprezno po ulici. Prolaze doduše dva redara, ali gdje sve redari ne prolaze.

Pa se obrijan i sa cvikerom gleda u staklu izloga, i čak se malo nasmije sam sebi. Onako zadovoljno, duboko i ugodno zadovoljno. Ne, takve se stvari ne dešavaju svaki dan.

Gleda sebe nekadašnjega i starog od šešira pa do stopala u ogledalu stakla, ali iza stakla u izlogu vidi i dvije dame. Dvije dame u krznu, čipkama, čarapama mesnate boje, u šeširima s perjem. Jedna sjedi, druga stoji, ali ne razgovaraju. Pa i kako bi, kad su samo lutke. Lica su im obojena osobito, oči i usne u divnim živim bojama, ali one su unatoč toga i odviše slične jedna drugoj. Valent ne može da zataji sam sebi, da dame sjede s mnogo gracije, da su im geste otmjene, i da im krzna i šeširi dobro stoje i pristaju. Ali sa ženama je on već ranije doživio svašta, i nije im mnogo vjerovao.

U to su se u izlogu po strani otvorila tajna mala vratašca, ušao je neki gentleman, pristupio damama, i Valent je sa začuđenjem primijetio, kako je počeo da ih svlači. I to bez mnogo sustezanja i okolišanja. Valent je potajno u sebi i samome sebi priznavao, da voli gledati takve prizore, koji su ga zastiđivali, ali i neodoljivo privlačili. Smatrao je to svojim malim tajnim lopovlukom, kojemu se doduše otimao, ali koji ga je ugodno škakljao negdje duboko unutra u trbuhu.

Gentleman je damama hladnokrvno skinuo šešire, onda krzna, pa konačno suknje i bluze. Odjednom su dame ostale samo u lakovanim izrezanim polucipelama i svilenim čarapama preko koljena, gole, ledene i drvene, bez pokreta. No tjelesa im bijahu prekrasna, blijedožuta, mnogo ljepša od tjelesa svake druge žene, sjajna i sasvim glatka.

Nešto čudna protrnulo je Valenta niz leđa i oko koljena. Naglo je skinuo cviker, huknuo u stakla, protrljao njime po oštroj tkanini svog ogrtača, i baš je htio da ga s užitkom ponovno namjesti na nos, kad ga netko gurne u lijevi lakat. On se trgne i okrene hitro glavu na lijevo.

Ugleda drveno lice sa policajnom kapom na glavi, i u isti tren makinalno naglo uzmakne, ali samo za jedan sasvim mali milimetar. No pritom mu sad lakat desne ruke udari sasvim lako o nešto mekano i čvrsto.

On se osvrne, i opet ugleda drugo drveno sasvim isto policajno lice s desna. Dvije kape s kožnatim obodima, uniforme sa sjajnim dugmetima, žuto remenje preko ramena i prsiju. Znao je dobro, da na tom remenju, dolje uz bok, vise dva tobolca s revolverima, a u svakom je najmanje sedam probojnih metaka.

Sad Valenta protrne hladno niz leđa, i još jednom mu zaigraju koljena; jezik mu odrveni i slijepi se, u ušima zazuji. — Svinjarija! Ovako se dati opkoliti! — Ali mir, samo mir!

On zaigra igru, smišljenu hladnokrvno i precizno i u sve detalje u samoj tisućini sekunde.

Najprije pozorno svrati pogled natrag na izlog u dame. Onda namjesti cviker. Pa ga skine, hukće u staklo, trlja, briše namješta ga, a uz to proračunano barata laktovima lijevo i desno. Gleda ukočeno preda se, ali laktovima ispitivalački barata. A ti laktovi, osjetljivi kao puževi mesnati rogovi ili meka ticala metulja, zapinju lijevo i desno o mjedenu dugmad i kožnato remenje.

Valent zna, da se policaji nisu odmaknuli ni za korak, već ga ustrajno drže između sebe.

Posljednjim naporima živaca on suzdržava znoj, da mu ne poteče ispod šešira preko čela i obraza, ali osjeća sve jasnije, kako se znoj nakuplja okolo naokolo u žutoj kožnatoj podstavi, i kako će probiti curkom i odati ga.

I opet za tisućinu sekunde stvori novu odluku, i naglo se okrene.

Da, bila su dva krupna i snažna, mesom ishranjena i dobro napojena policajca, i gomila naroda oko njih. A on stoji između policajaca i u sredini gomile naroda!

Ali u isti taj tren primijeti sasvim nesumnjivo, kako ovi pogledi gomile nisu uprti u njegove oči, već mimo njega i kroz njega u izlog. Osjeti naglo, kako su mu koljena očvrsnula, a zujanje iz ušiju izletilo. Onda čuje neke usklike, kričljive riječi, smijeh, grohot. Ali sad mu je jasno, da sve to ne ide njega, već ove dvije dame i ovog gentlemana u izlogu.

Pa da! Kako je to, Bože moj dragi, jednostavno i naravno! Narod se golim damama smije, upire prste u njihovu golotinju, kucka prstima po staklu izloga, a neki ih čak u šali pozivaju na malu šetnju i jedan grog. Pa da, narod uvijek i svagdje voli da promatra svučene dame po izlozima, isto tako kao i on. A i policaji su konačno samo narod.

Odjednom je gord i hrabar Valent Listopad.

— Pardon, Mijnheer, — i odgurne policaje uljudnom energijom lijevo i desno, prokrči si put, istupi iz gomile. Ipak bi u taj tren najradije potrčao, potrčao što ga brze noge nose, jer srce mu tako preplašeno i divlje udara upravo u grkljanu. Ali ne, ni za živu glavu, to bi tek trebalo! — Mir. Samo mir!

Valent je svečano zadržao svoj mir i svoje dostojanstvo. Čak je nešto promrmljao, ali više sam za sebe nego li za druge, nešto o gluposti i neodgojenosti uličnjaka, što se ovako skupljaju u gomilama pred ma kakvim izlogom, da vide gole drvene lutke bez suknje i bez bluze. A ta slavna policija kraljičina svemu tome kumuje, mjesto da drži red! Fuj, lijepa policija i ti običaji, gdje se u glavnoj ulici zbog ovakvih gluposti promet zakrčuje, i gdje stranac putnik iz dalekih krajeva dolazi u opasnost, da mu netko grubo stane na nogu ili ga gurne laktom u rebro...

Valent je bio silno zadovoljan sam sa sobom. Oh, i kako je konačno nakon svega duboko odahnuo, pomilovao još jednom vrućim uznojenim dlanom hladni goli podbradak, namjestio cviker čvršće na nos, pljucnuo hitro i vješto preda se, a onda se kao sjena izgubio niz Kalverstraat prema Muntu, ostavivši iza leđa gomilu, što je hihotala i lakrdijašila, i debele policajce, koji ne znaju, što je to čast i dostojanstvo.

Izgubio se kao sjena niz Kalverstraat, koji je pri dnu postajao sve mračniji i sve uži, i gdje su gvozdene roloe na izlozima već spuštali regetavom bukom pucnjave mašinskih pušaka. Jezik mu se pomalo odlijepio, srce primirilo.

Uz obalu crnog kanala privezana je barka, omazana smolom i katranom. Skočio je u tu škrinju, natukao šešir na čelo, zakopčao se do vrata i lađaru pokazao neodređenom kretnjom nekud u splet grahtova, koji su mirisali trulo, odražavali razlivene plinske spirale, krijesili se varnicama električnih žarulja.

Vesla su pljusnula u gustu vodu.

Valent je dirnuo vodu prstima, a onda ih prinio suhim usnama. Bila je oslatka i oslana.

I u magli, noći i studenom rujnu, on je osjetio strahovitu žeđu.

III. FRANS MICHIELSZ VAN GROOT

Iza crkve Svetog Nikole kanali su mračni, kamene kuće u vodi natrule, a voda vonja u noćnoj magli turobno i pljesnivo, nepomična je, gusta i mutna.

Valent se iskrcao iz barke na Jonas Daniel Meijer Pleinu, i idući nasumce zašao u Joden Houttuinen.

Tu je sasvim tamno, nikoga nema u pustoj ulici, a sve su kuće stisnule vrata i prozore; ni tračka svijetla se ne vidi, ni traga života. A možda u tim crnim zakračunanim kućama i nema nikoga. Noge mu posklizavaju na nečem trulom i mekom. Pred zatvorenim kapijama gnjiju gomile zelenja i smeća, po kojima zaprljanim njuškama kopaju i ruju gladni psi podvitih repova i uleknutih rebara.

Valent ide kao sjena, na prstima, jer ga smeta ječanje vlastitih koraka na kamenom pločniku. I ugodno mu je, što je ovako sâm, mada ne zna, gdje je, i kuda je pošao.

Ali jedan sivi pas podigne njušku zamazanu nečim žutim sluzavim, pogleda sa strane na Valenta, mahne repom, pođe prema njemu, rasklopi gubicu, i stane odjednom zavijati samrtno i turobno.

Valent se prestraši: šta hoće to štene od njega, šta upozorava ljude na njega! Doći će netko iza ugla, ili će se stati otvarati zatvoreni prozori. A to on ne će, nikako ne će. Njega ne treba uopće nitko da vidi ni da primijeti.

Najradije bi udario tog psa nogom žestoko u slabine, ali onda se predomisli, skine cviker i potrči nekud naprijed.

Kako to njegovi koraci izazovno i izdajnički ječe! — Ogleda se. Pseto je trčalo već oko nekoliko uglova za njim, kao da hoće da mu nešto kaže. A Valent se toga bojao, i baš to nije nikako htio. Nikako, nikako. Prošao je trčeći kroz pusti Joden Bree Straat, raskopčao je ogrtač,

a onda ga opet zakopčao. Pa zar nema živodera noću u ovom gadnom gradu?

I opet se jednom osvrnuo i stao. I pseto sivo je stajalo. Gledali su se u malom razmaku oštro i neprijateljski. Valent se dosjeti i stane koracati natraške zureći u pseće oči. I tada ga je pas napokon razumio. Spustio je njušku i okrenuo se. Pa se odšuljao pokunjeno natrag, i nestao iza prvog ugla u magli i mraku.

Valenta je još uvijek držao za gušu bijes i strah. Prokleto pseto, baš je ono moralo posumnjati! I da je moglo, izlajalo bi u sav glas svoju sumnju ovdje javno, nasred ulice, da svi čuju. — Zar je on zato obrijao bradu! A cviker! A druga kravata, sasvim druga kravata! Pa to je ludo, da čovjek padne u očaj.

I opet osjeti, kako ga mori žeđ, mukla i uporna i nepopustljiva. Uzalud je otvorenim ustima gutao hladnu vlažnu maglu. Strastveno je zaželio, da se napije nečega, što gasi i pali, makar petroleja. Ranije, prije mnogo godina, znao se kadšto opiti. A onda duge godine nikada. Uostalom, Zeedijk je blizu, i tu su ljudi pijani i veseli unatoč magle, rujna, petka i Amsterdama.

Iza crkve Svetog Nikole dugački Zeedijk sav je beskrajna bučna krčma.

U podrumima pod zemljom gore crvene lampe, pije se grog i gin i whisky i još koješta, deru se gramofoni i lupaju zvončići i činele u razbješnjelim orkestrionima, a ljudi sjede u plavoprugastim majama s mornarskim kapama, i debele crvene cure u šarenim bluzama, a jetki dim kulja, znoj se cijedi, izgovaraju se glasno samo teške riječi.

Valent umorno tetura, pločnik se savija i ljulja pod njegovim nogama kao pomahnitala paluba »Prins Hendrika« za one proklete kolovoske oluje, koja ih je zgrabila negdje u visini južne Irske, kad su sva užeta brodska zviždala đavolski prodirno, kao oštri piskovi paklenih orgulja, a jarboli se savijali kao štapići od trske.

Ali Valentu je to ljuljanje na tvrdom asfaltu ugodno, jer on proračunano zna, da će čvrsto negdje sjesti za koji čas; hladnokrvnom strašću ide od krčme do krčme i znalački im mjeri temperaturu buke. U zadnje vrijeme on teško podnosi tišinu i mir.

Vidi nizove crvenih prozora, iza kojih ječe harmonike i gramofoni i orkestrioni, a ljudi pjevaju ili tako nešto slično.

Naiđe odjednom na krčmu s bijelim limenim labudom na cimeru.

Pročita: Zwaan.

Uđe sasvim mirno, stručno, sabrano. Tu će se zacijelo dobiti večera.

*

Bio je malo, sasvim malo, ali divno pijan. A još je divnije bilo, što je bio sâm samcat.

Opet je stavio cviker na nos, zurio u dno svoje visoke staklene čaše i gledao se prilično izobličen u tom malom pupčastom zrcalcu, jer nikakova drugog posla nije imao. Prsti su mu nepomično, bez i najmanjeg drhtaja, držali struk krupne žute cigare, što se na kraju toplo rubinski krijesila. Ho, ho, i kako je dobro večerao! Masne jegulje i sleđeve s kiselim lukom, sušene masline i goveđi bifstek, a pio je izvrstan, kao politura oštar bistri gin, koji je u sebi još čuvao miris dozrelog šumskog gloga.

Silna je i divna ravnoteža bila u njemu.

Malo mu se doduše vrtilo, ali samo onoliko, koliko je bilo ugodno i potrebno. No sva ona buka oko njega savršeno ga je umirivala. Neke su barabe besprekidno zvučno razbijali čaše, cure su cičale lažljivim uzbuđenjem, ventilator je brujao kao daleki avijon u nebesima, gramofon su neprestano navijali bjesomučno i okrutno, pjevala se neka pjesma bez završetka, kelneri su trčali i rušili stolice, električne se lampe davile u dimu lula i cigara, ali Valent je bio prekrasno sabran i miran, kao dostojanstveni portret Princa

*

Supruga, što visi iznad polica sa čarobnim bocama povrh blistave tezge.

I u svojoj prekrasnoj sabranosti osjetio je čar prave samoće, i lebdio je zajedno sa Zwaanom i Zeedijkom i ovim čitavim fantomskim gradom visoko u zraku. Ne, to nije podrum, to su visine, što se dotiču samih staklenih bregova mjesečevih.

Već godinama nije bio tako divno sâm, i nije mu bilo tako toplo oko umornih koljena. Sad konačno ima sve. Osjeća se u sredini svega, a opet iznad svega, van svega, tako nedohvatno visoko. — Nedohvatno! — da, to je ona prava riječ, koju je dugo tražio, i koja mu je odjednom ipak sama od sebe pala na pamet. Da, sasvim i posvema . . . nedohvatno.

Ta kome bi sad ovdje palo na pamet, da mu grubo položi ruku na rame i da izgovori onu izvjesnu riječ zakona, koja mu je beskonačne dane u snu i na javi zujala u ušima kao bolna gnojna upala, što kljuca i trza kao šiljata udica, i ne da se iščupati ni zatomiti ničim. Ali toga više nema, — prošlo je, nestalo je.

Sâm je Valent, između jednog groba i jednog života.

Doduše, ovako je na stvari: ima tu lijevo i desno, ali tako je daleko jedno od drugoga! — A gdje je uopće tu u Zwaanu lijevo, a gdje desno? — No, ništa lakše od toga. On ima u džepiću prsluka svoj stari nikljani sat, što ga već odavna posvuda nosi sa sobom. A na lančiću sata visi mali miniaturni kompas. A zašto je kompas, nego da otkriva tajnu lijevoga i desnoga, pa ma kada ga to čovjek zapita.

Valent oprezno i mirno izvadi sat, položi ga preda se na poliveni stol, motri plavu tanku igličicu kompasa, kako najprije neodlučno vrluda i koleba amo-tamo, a onda se smiruje i odlučno zaustavi.

On namjesti kompas i odmah odredi svoj lični geografski položaj. Nije se uzalud duge tjedne vozio lađom od Ria do Pernambuca, pa preko San Luiza de Maranhao do Bridgetowna i Antilla i Bahama, i tko zna, kuda sve.

A na lađi se zuri samo u kompas, više no u sunce i polarnicu.

Evo tako. On je sada tu. Dakle je Brazilija desno. Desno je more, pa onda opet more, pa onda iza mnogo mora Brazilija, onda uski tračak kopna, onda Lagoa dos Patos, onda Porto Alegre, onda Tristeza, pa farma, pa golo brdo iznad gradića, groblje na brdu, a na groblju krst i humak, i ispod njega u vrućoj suhoj zemlji hrastov lijes, u kojemu pokojnica žena Marta leži, i gdje joj je smrt zauvijek izbrisala s nabora čela i lica brigu i strah pred riječima zakona. — To je sve desno. Dosta. Ni riječi o tome, ni misli.

A lijevo. Teže je reći sve, što je lijevo, jer to će tek biti. A kako će biti . . .

— Još jedan gin, Mijnheer? pita kelner.

— Dva gina, Mijnheer, odgovara Valent lakonički. I ispija.

Lijevo su beskrajne pruge preko bregova i iznad rijeka, kroz poljane, tunele i šume, čudnovato i neprekidno spletene i spojene pruge. Sve se jedna priljubljuje drugoj na raskršćima stanica i u sklopovima skretnica, putuju pruge uz semafore, uz budne čuvare rasvijetljenih stražarnica, uz usnule zaboravljene stanice i velike gradove i tiha sela utonula u balegu i svoje nepomične sne, — i tako Valent, ako pođe ovom prugom, i ako sve skretnice budu dobro i oprezno namještene, a vlakovođe i ložači pokorni zakonima voznih redova, — on će prijeći tri izvjesne granice i bezbrojne strane i znane stanice, i samo će se odjednom naći na onom tako dobro poznatom kolodvoru svojega grada, gdje mu je mladost nestala, gdje se je skitao i tukao i plakao, gdje je očajno ljubio, gdje je onda iz neke debele čelične blagajne izvadio nekoliko snopova banknota, strpao ih u džepove, nestao bez traga, i gdje je ostavio rođenog sina. Sina, koji nije bio sin njegove žene Marte, već sin druge jedne žene, koja je imala svog muža, ali koji je unatoč svega bio samo njegov rođeni sin. Dječak je za-

cijelo već poodrastao, može mu biti devet godina, a na krštenju mu je bilo dano ime Kruno. Tako je pisalo u jednom starom dolutalom pismu. Oh, sve se to ne smije ni pomisliti, a Valent bi najradije sve to zavikao tako glasno, da bi popucali zidovi i kuće se srušile.

Ali ne, ruku na usta. Šuti, šuti Valente, i ne odaj se prerano, jer još treba mnogo vremena za sve to.

— Još jedan gin, Mijnheer?

— Ne, tri! No, što je? Razumijete li? Tri, Mijnheer!

Oh, Valent bi zariknuo, da bi popucale sve vidljive i nevidljive rešetke oko njega, ali on ima sebe u vlasti; drži čvrsto ruku na toj svojoj obrijanoj njuški, ginom gasi misao, da se ne isprede dalje, da ga ne stisne oko vrata, i da njemu samome više ništa ne kaže. Jer kad se misao isprede i isplete u uzicu čežnje, onda . . .

I pije, pije, sam sa sobom.

Ali tri su čaše pred njim. Jedna je njegova, drugu namjenjuje mrtvoj ženi Marti, a treću živom sinku svom Krunu. Diže čašu svoju i kuca se tiho i suzdržljivo s čašom svoje pokojne Marte. Ona mu je oprostila sve. Umrla je, a morala je. Rak u maternici, rak na slezeni, pa rak na jetrima, i onda u čitavoj utrobi. Smrt. Ali sve je razumjela i sve je oprostila, pogledom, bez riječi.

Ispija Martinu čašu potpuno, a svoju do polovice, i burno i zvučno se kuca s čašom svog Kruna, koji je sin njegov jedini, mada se ne zove Listopad prezimenom; Kruno se zove Berković, otac mu je stari Valentov drug, ime mu je Emanuel, Neno, a ženi njegovoj, majci maloga dragoga Kruna, ime je Eva-Magdalena. Ali Kruno Berković je bio, jest, i bit će zauvijek Kruno Listopad, pravi i rođeni sin njegov.

U dobro zdravlje i sreću neviđenog Kruna Listopada ispija otac Valent sve čaše gina do dna, i onda hoće da ih razbije o zid, o crvenokosu damu iza tezge, o staklenu stijenu orkestriona, o plavo tulipansko zjalo gramofona.

Ali ne, ne, samo nikakvih ludosti ni bijesa ni ispada u ovom besmislenom maglenom gradu, kojega se sve to savršeno baš ništa ne tiče, i koji je samo mrtva skretnica jedne pruge, koja kroz bregove i tunele i bezbrojne stanice ide ravno u grad njegove rasplinute i besmislene mladosti. Samo nikakvih ispada i upozorenja na sebe. —

Valent se u svemu pomalo opio, jer je spoznao, da je istina samo u pijanstvu.

A cijeli Zwaan je bio savršeno pijan, u visokoj temperaturi i nesuzdržljivom raspadanju.

Gramofon je po stoti put ispočetka kreštao tugaljivu starinsku pjesmu o nekoj sasvim nepoznatoj Klari, za koju se znalo samo to, da je donna, i da ju je netko ljubio, ili da je ona ljubila nekoga. Ali odjednom je netko u gramofon bacio vješto i nemilosrdno punu i tešku sifonsku bocu, pogodio ga ravno u slabine, gramofon je jauknuo i stropoštao se sa svoga stolića naglavce i pao nauznak. Igla je probila pod, a od crne je ploče ostalo samo nekoliko razlomaka. Prasak cijelog loma i nagle agonije gramofona bio je grub i oštar kao revolverski pucanj. — Neki su se mornari uhvatili u smijehu za trbuhe, a njihove su cure u tobožnjem strahu začepile uši kažiprstima.

Zeedijk se ukočio, a Zwaan je na čas zamro u potpunoj tišini.

Dosta je bio samo čas.

Jer u taj čas tišine, ukočene tišine kao iza vulkanskog potresa, kad se sa graščima znoja na čelu čeka drugi udarac, u taj čas je netko u visokom tenoru zapjevao neku divnu čipkasto nakinđurenu pjesmu na sasvim stranom i neznanom jeziku. Pjesma je kroz zadimljeni i vonjavi Zwaan proletjela kao čarobna tropska ptica rajčica s duginim repom od svilenog perja.

Valent je polako i radoznalo okrenuo glavu, da vidi pticu, pjevača.

Pekle su ga oči, i opet je namjestio cviker.

I vidio je — — —

Vidio je, da to pjeva mladić plavokos, akvamarinskih očiju. Nikad nije znao, da su te poznate oči tako akvamarinske, a ta kosa tako svijetlo-plava, kao prezrela raž na polju.

Naravski! Pa naravski! To je pjevao drugi časnik s njegova broda »Prins Hendrik«. To je pjevao poručnik duge plovidbe Frans Michielsz van Groot, pijan, u visokoj ekstazi nekoga neopisivog uzbuđenja.

Valent ga dugo gleda začuđeno i radoznalo. Da jasno ne vidi tamnoplavu uniformu poručnika duge plovidbe sa zlatnim gajtanima, on bi možda i posumnjao u svoj vid. Ali ne, ne može biti ni govora o sumnji. To su oči i usta i kosa Fransa Michielsza, s kojim je putovao iz Antilla na istoj palubi i pod istim jarbolima, nedjelje i nedjelje zajedno, sve do danas u predvečerje magleno, a da nikad nisu progovorili jedan s drugim ni riječi.

Baš u tome, što nisu jedan drugome progovorili ni riječi, bilo je mnogo toga, što se ne može izreći.

Kapetan i komandant »Prins Hendrika« bio je Joos van Dahlen. To se samo znalo, i ništa drugo. Pričao je steward nekim kamerijerima, a ovi opet potajno jednom zgodom Valentu, da kapetan van Dahlen i ne izlazi iz kabine. U kabini ima pod visećim krevetom škrinju martelovog konjaka, kojim se noću opija do besvijesti. A kad se probudi, opet pije konjak. Samo konjak, uz ručak i večeru. I popodnevni čaj pije s konjakom. To jest, čaj prolije kroz okrugli prozorčić kabine s mjedenim okvirom napolje u more, pa u šalicu nalije konjak, i to je njegov popodnevni čaj. Uz to sam sa sobom razgovara, šeta po kabini tri koraka naprijed i tri koraka natrag, a pokadšto nešto i piše. Piše, pa onda bijesno dere papire, i viče tako glasno, da se čak gore na bukaportu čuje, kako je Vasco da Gama lagao, a admiral Drake također, a kapetan Cook još ponajviše. Uostalom, tko bi sve to vjerovao. Ali jedno je istina, a to je, da Valent sve do današnjeg dolaska u luku nije kapetana van Dahlena nikad ni vidio, samo je čuo za njega, i sve je to o njemu samo čuo po pričanju. Ali, konačno, njega se sve to nije ni ticalo, jer Valent zna, da kapetan transatlantika ima u svojoj kajiti busole, sekstante i mape, — da! — i radio ima, i nevidljivo kao Gospod brodom upravlja kroz mrežu meridijana i paralela. — Ali da ga do danas nikad nije vidio na zapovjedničkom mostu, to je istina prava i neosporna.

Nije vidio ni prvog poručnika, ime mu ne zna; zna samo, da ga je posada zvala mahniti Pieter, i da ga je iskrcala u nekoj luci na Haitiju, gdje li, jer je sav bio izgorio od neke teške i otrovne tropske groznice.

Vidio je i gledao uvijek kroz duge i duge tjedne samo drugog časnika, Fransa Michielsza, ali nikad čitavog. Samo njegovo mirno i ukočeno lice, što je zurilo kroz debelo stakleno okno na zapovjedničkom mostu, zurilo očajno uporno nekud ispred pramca u valove. Frans Michielsz nije silazio gotovo nikad s toga četvorastog okna, bio je nalijepljen na debelo brušeno staklo kao blijedi neizbrisivi gravirani portret. Da li je on uopće ikada spavao? Ne, za njega nije bilo ni dana ni noći ni nedjelje ni sunca ni bure. Ne zaboravlja se njegovo nepomično mlado blijedo lice, tako ukočeno i mirno. Ali Valent ga se neizbrisivo sjeća kao i onoga vječnog oslatkog mirisa natrulih banana u hiljadama škrinja od furnira u utrobi broda, i debelih pljesnivih cigara s Havane, Cube i Porto-Rica, koje su na čitavom brodu vonjale duge tjedne za vrijeme sviju ručkova i večera, pri šetnji palubom i pri spavanju u kabini.

Samo jednom, kad je »Prins Hendrik« sjekao ekvator, u predvečerje rumeno i toplo, Frans Michielsz je na čas nestao iz četvorastog okvira staklenog okna i odjednom se pojavio na krmi, sasvim straga uz motku za stijeg, u svojoj tamno-plavoj uniformi sa zlatnim gajtanima i rojtama i zvijezdama. To je bila njegova svečana, paradna uniforma, koju inače nikad nije oblačio. Za njim je išao jedan

mornar s dugačkom puškom tanke cijevi i punim naručajem patrona.

Valent je također stajao na krmi i gledao, kako purpurno sunce tone u horizont.

Frans Michielsz je napunio pušku, i odjednom stao bjesomučno pucati u albatrose i galebove, što su uporno letjeli povrh broda, i u crne dupine, što su se valjuškali za brodom i poigravali u uzburkanoj bijeloj pjeni. Ciljao je i pucao naglo sa sigurnošću, koja je zapanjivala. Frcalo je ptičje perje, albatrosi i galebovi su nastrijeljeni padali u zakrvavljenu modrobijelu pjenu, a dupini se tihim jaucima izvraćali na trbuhe. Pucao je neprekidno čitav sat, i već se užarila duga tanka cijev njegove puške. Odjednom mornar više nije imao naboja. Onda je odmahnuo rukom, i rekao više sam sebi nego li njemu, Valentu, koji ga je zbunjeno gledao sa strane:

— Danas slavi moja vjerenica u Leeuwardenu sedamnaesti rođendan . . . Uostalom, vi i tako ne znate ništa!

I prešao je kroz grimizni vrući ekvatorijalni sumrak preko palube, dao nalog, da se zapali crvena, zelena i bijela brodska lampa na bokovima i jarbolima, i da se kormilo čitavu noć do zore drži u smjeru NNO.

Onda se spustio niz okomite stepenice prema kajiti kapetanovoj, iz koje se čulo promuklo urlanje i tupi zveket razbijenog posuđa. Van Dahlen, koji je upravo završio popodnevni čaj, spremao se da popije čašicu konjaka prije večere.

— — — — — — — — — — — — —

Sad je Valent gledao, okrenuvši glavu sasvim natrag, u zanosno lice Fransa Michielsza, u njegovu kosu, što raščupano strši kao zlatna prezrela raž, u oči plave, što se cakle kao svijetloplavi emalj. Gleda ga i sluša njegovu mornarsku pjesmu, tanku, uzvijenu i visoku. Ne razumije ni riječi, ali zna, da je to pjesma o širokim valovima, što se negdje u fijucima vihora valjaju po sivim pješčanim pržinama. Svakako je to pjesma o moru dalekom.

Gledao je, ne zna se, da li trenutak ili možda jako dugo, i onda je odjednom osjetio, kako su se oči Fransa Michielsza zaustavile i zalijepile za njegove cvikere i gledale ga dobroćudno i prijateljski, možda sasvim malo lukavo.

Ne, nije moguće, da ga je prepoznao. Ta Valent je imao sasvim drugu kravatu, novu modru kravatu sa bijelim zvijezdicama. A tu kravatu nije na brodu nikada vezao oko vrata. Na brodu je stalno nosio samo crnu, sasvim crnu, pletenu. Crnu kravatu u spomen pokojne žene svoje Marte. — Uostalom, ne radi se samo o kravati. A brada! A cviker! Nikad nije nosio cviker, već samo kadšto naočale. Prije je imao bradu, koje više nema. Ne, nema je!

Oprezno opipa prstima obraze i podvoljak; naravski, sasvim su glatki, goli golcati.

Tko bi ga prepoznao! Ta to je sasvim isključeno i više nego nemoguće.

Sad je to lice sasvim mršavo i blijedo, ni traga sličnosti onome, kada ga je okruživala crvenkasta četinjava brada okolo naokolo, i kao pokladna maska zastirala i krila njegov pravi oblik i izgled. Ta to je sad uopće sasvim drugo lice, ma ni traga onome još od danas popodne, kad je ovaj Frans Michielsz ponosno komandirao s nekoliko hiljada tona gvožđa, banana i cigara, i kojom stotinom mornara i brodskih ljudi, koji su ga slušali pokornošću dresiranih majmuna i penjali se po jarbolima.

Valent se gotovo malo i ljutio.

Kako bi ga prepoznao, govorio je sam sebi. — Da još ima tu bradu, no, možda, ma da je već prilično pijan. Ali da ima bradu, onda bi on, Valent, izvadio iz gornjeg džepa prsluka svoj mali crni koštani češljić, lijepo bi mirno počešljao bradu, sa strane prema dolje, lijevo i desno, a onda ispod grkljana prema naprijed. Evo, ovako.

On doista izvadi iz prsluka svoj mali crni koštani češljić, obriše ga pomno o podstavu kaputa, pa ga vuče niz obraze, i tako mu je kao da osjeća čupkanje oštrih zubaca

po tamnocrvenim četinama. Lijevo, pa desno, pa ispod grkljana . . .

U taj je tren Frans Michielsz zaviknuo naglo i u najvećem začuđenju:

— Ne, ne! Ma je li to moguće!!

Naglo je srušio svoj stol s bocama i čašama, i usput još nekoliko tuđih stolova s bocama i čašama, pojurio na Valenta, u tren ga burno zagrlio i vruće i zvučno poljubio.

— Ipak, dakle ipak ste vi to, don Pedro! Vi glavom, don Pedro Encruzilhados, sine junačke zemlje brazilske! Ne bih vas prepoznao, Boga mi, ma ni u snu vas ne bih prepoznao, da nije bilo kretnje, ove vaše izdajničke kretnje češljićem preko golog lica kroz imaginarnu bradu. No, čujete, to nije lijepo i drugarski od vas, da ste se tako pritajili. Pa još k tome tu u Zwaanu, gdje za to nema ni smisla ni potrebe. I obrijali se! I novu kravatu vezali oko vrata! I cvikere natakli na nos! Don Pedro, don Pedro, vi ste mi neki opasni lukavac! — Drugo je to sa mnom. Ja sam gore na »Prins Hendriku« bio obična marva, prava pravcata i živa živcata, jer je ona poludjela hulja van Dahlen htio pod svaku cijenu da me uništi, kao nesretnog poručnika Pietera. Razumijete li vi to: da me u-niš-ti! I službom i konjakom. — No do čega je meni ipak bilo stalo? One trule banane i pljesnive cigare i aligatorske kože i sve ono ostalo đubre, sve to nije ništa, mogao ih je đavo odnijeti! . . . Ali mi smo osim toga još nešto imali na brodu. Superkargo! Dođite bliže, da vam šapnem . . .

Njegov vreli dah je sukljao u preosjetljivu školjku Valentova uha.

. . . imali smo superkargo, — kontrabandu! Vozili smo još nešto, o čemu baš nitko nije ništa znao ni slutio. Kao stari frizijski gusari. Pirati! Kriomčari! Morski razbojnici! . . . I dovezli smo, jesmo, tako mi sviju zvijezda nebeskih, unatoč policije i sviju carinika ovoga svijeta . . .

U Valentovu glavu je udarila krv, te mu se činilo, da se je odjednom postavio naglavce. No to je trajalo samo

tren, ravnoteža se vratila, i on je hineći najveći interes slušao dalje.

— No čujete, i opet vam kažem, da sve to ipak nije lijepo od vas! To vaše tajinstveno i incognito držanje. Pa još k tome tu u starom našem Zwaanu, gdje vam ni sam đavo ništa ne će, ni ne može . . . O, don Pedro, don Pedro! I prijatelja svoga od dugih tjedana vi biste zatajili, kao prokleti Juda gospodina Isusa našega! . . . Ali pomirimo se, — no, hajde, ovu bocu na dušak, pola vi, pola ja, u znak starog i vječnog prijateljstva. No, hajde, hrabro, na dušak! Hura! Hu-r-r-r-raaa . . .

Valent je opet osjetio vrući vlažni cjelov drugog poručnika na svojim suhim ustima, i posve se prepustio zbivanju. Podigao je ruke, uhvatio bocu, nagnuo je i pio dugim gutljajima držeći hladno stakleno njezino grlo među zubima i daveći se nečim, što je u ždrijelu palilo kao solna i sumporna kiselina, i što je udaralo ravno u koljena i u stopala. — Vražji je momak taj Frans Michielsz, baš je sav vražji. Kako samo on glatko ispija, ni trepavice mu pritom ne trenu! . . .

Tko bi znao, šta su sve popili, i popušili i polupali. Nisu se brojile ni čaše ni boce. Tko bi znao, koliko je noćnih ura neopazice prošlo. A prošlo je mnogo, jer je Valent, podlaktivši lice rukama, pod svojim dlanom stao polako osjećati, kako mu iz mekog mesa obraza probija kao oštro strnište fina naježena četka nove brade.

Brada se obrije, pa onda opet glupavo nanovo raste, to je istina, i nije veselo, premda je smiješno, — mudrovao je Valent sam za sebe. Ali onda je ponovno obratio pažnju na svog druga.

Frans Michielsz je već dugo nešto pjevao, — pjevao je sada samo njemu i za njega, opekao mu je hrbat lijeve ruke žarom svoje cigare, zatim ga grlio oko vrata, štipao ga prstima za obraze, zatim ga stao nepopustljivo pitati za bradu i za kravatu i za naočale, a onda čas zatim razlijevao pune čaše po stolu, prevrtao boce, pravio stotinu

dječačkih ludorija s gazdom i gazdaricom iza tezge, vukao konobare za repove masnih frakova, vikao na glazbu da svira, a onda ju opet tjerao napolje i prijetio se sviračima, da će ih sve postrijeljati revolverom, kao albatrose i dupine, da će im perje letjeti, i da će se svi isprevrnuti na bijele trbuhe!!

Uostalom, u svemu tome nije bilo ništa neobično i čudno, jer mnogi su mornari i još neka zagonetna i tajnovita lica u Zwaanu činila to isto, ako ne i gore.

Samo kad je Frans Michielsz nešto kasnije već polupao veliko stakleno ogledalo u zlatnom okviru, što je sezalo od poda do stropa, kad je razbio neku staklenu kruglju, u kojoj su plivale zlatne i srebrene ribice, kad je s tezge prevalio veliku blistavu mjedenu spravu za kuhanje kave, i kad je napokon htio da zabode viljušku u grlo jednom konobaru samo zato, što ga je zapitao, da li želi čaj sa citronom ili s mlijekom, — onda ga je Valent energično povukao na stolicu i otresito zaviknuo na njega, da sad više zbilja ne zna, što radi, i da je dosta tih gluposti!

Frans Michielsz ga je u istom trenu zgrabio prstima za ručni zglob, tako da su kosti zapucketale, a Valent tiho jauknuo, i samo ga je krišom pogledao. U tom su se času poručnikove oči zaledenile i ustremile kao hladni čelik.

— Šta! Šta? Šta ti to smiješ? Šta se ti to usuđuješ, don Pedro, ljigava sipo morska! Ne priječi moju ćud i moje navike! Ja nemam ni oca ni majke ni nedjelje ni Božića ni Uskrsa ni Spasova ni Tijelova! Samo jedan blagdanji dan ima čovjek mornar, a taj je onda, kad opet na kopno stupi, nakon dugih tjedana. A to je danas, samo danas, i sutra više ne će biti. Zato šuti, šuti kao riba, ne usuđuj se i moju ćud ne diraj! Ne diraj je, ili . . .

Valent je čvrsto zažmirio na oba oka i sasvim sabrano očekivao tešku pljusku. Žmirio je ustrajno nekoliko trenutaka. Ali pljuska nije pala. Otvorio je oči. Ta Frans Michielsz nije ni mislio, da ga ćušne. Staklenasta hladna prijeteća modrina njegovih očiju se sasvim rasplinula, one

su opet bile tople i krotke, zacijelo i pijane. Bože moj, kako je dobar dečko taj Frans Michielsz, samo što je malo prejako pijan.

— Pa ništa, još ćemo malo da pijemo.

Frans Michielsz je malo zapjevao, otpjevao pola strofe svoje pjesme, odjednom ušutio, onda ga zgrabio dlanovima za zglobove, nagnuo se preko stola i najedamput stao da mu priča. A njegova je priča prelila Valenta kao plima pješčane prudove.

A Frans Michielsz je baš i pričao o burnim zimskim plimama na pješčanim prudovima nekoga dalekog, dalekog otoka iznad sjevernog Frieslanda i Groningena, gdje se on rodio. Nije tome ni tako davno, on je mlad i ostat će mlad. Otok se zove Schiermonnikoog, ili tako nešto slično, sada je ime teško izgovoriti. Ravan, plosnat, sivozelen otok, s dugim mrtvim prudovima, gdje se razlijevaju teški valovi sjevernog mora, uvijek zamagljeni, ljeti i zimi i u proljeće, i gdje se rodio njegov otac i djed i svi djedovi. Tu je njegov otac čuvar velikog svjetionika iz bijeloga kamena, koji prosipa po vodama morskim trak crvenog svijetla okrećući se oko sebe, svake minute po tri puta, da upozori transatlantike na opasnost ukletih pličina, što vrebaju na njihove goleme trupine. Godine i godine je stari osamljeni otac, ispucanih čvoravih ruku, palio crveni svjetionik na otoku Schiermonnikoog, samo da bi sin njegov jedini mogao jednog dana da se ukrca sa zlatnim gajtanima na modroj mornarskoj bluzi na neki veliki i ponosni brod, i da ploveći u zapadna i južna daleka topla mora usput zatrubi sirenom brodskom crvenom svjetioniku svog oca. Doživljavao je to mnogo puta u sumrak i u zoru stari čupavi morski vuk van Groot, ali je doživio i to, da se taj sin njegov jedini za vrijeme odmaranja »Prins Hendrika« uz kameni molo Handels Kade nije svraćao rodnom svjetioniku na otok svoga djetinjstva, već je išao drugamo. Išao je u Leeuwarden, gdje je imao tužnu neku smeđokosu vjerenicu s neopisivim dubokim očima, koja ga je vazda čekala strp-

ljivo, a možda je kadšto i s drugim noću kroz mračne puste ulice šetala ruku o ruku, znajući, da će za tri mjeseca ili više ili manje Frans Michielsz i opet doći k njoj, da će biti plah i nježan i sretan, što smije s njom samo govoriti.

Valent je pod stolom grčevito lomio prste u zglobovima, jer je vidio, da je čitava tuga i čitavo pijanstvo Fransa Michielsza samo zbog njegove vjerenice.

Ispili su još jednu bocu Gordons Dry-Gina, — ovaj put za tugu, za tugu, koja je neizbježiva.

Na boci je pisalo na bijeloj etiketi crnim slovima: W. H. Holbrooeks Destillery Glasgow. Valent nije to nikada zaboravio.

Za tugu, koja je neizbježiva.

— — — — — — — — — — — — —

Otvorila su se vrata Zwaana, i ušla je ulična bludnica u žutom, sa smeđom lisicom oko vrata i crnim kolutima oko očiju. Frans Michielsz ju je pogledao bez iznenađenja, i ona mu je smjesta prišla. Posadio ju je na koljena i ne gledajući je dalje rekao Valentu, da se ova ovdje zove Graatje. Tako se ona zove već godinama, oduvijek, otkako je on drugi poručnik, i otkako u ovom gradu prokleto dosadnom slavi rijetke blagdane usidrenja svog broda. I evo, kako ta Graatje nije ništa, ma ni najmanje slična njegovoj vjerenici! — Ova tu bojadiše nokte rumeno, vonja oštro po ambri i po znoju, opći noć na noć s drugim pomorcem, pogled joj je nemiran i umoran. A vjerenica njegova u Leeuwardenu miriše sasvim drugim mirisom, miriše po ranim proljetnim poluzrelim kajsijama, oči su joj mirno uprte preda se, dlanovi stalno sasvim malo vlažni, sedamnaest joj je godina, ah, sedamnaest, sedamnaest... Ni dirnuo je nije, osim jednom sasvim malo i lagano koljenom o koljeno, prošlog proljeća u sumrak. A Graatje je prije tri, šest, devet i dvanaest mjeseci svaki put ovdje u Zwaanu bez riječi i kretnja sjela na njegova koljena, a onda ga povela u zoru u svoju sobu dolje na kraju Zeedijka, gdje uvijek vonja po lizoformu i znoju i ambri, gdje svjetiljka

gori ispod crvenog abažura, i gdje se između njih nije dešavalo ništa, čak ni dodir koljenom, kao ni s vjerenicom leeuwardenskom. Ali tko bi sve to ispričao! Tko! Tko? Jer tamo se ipak svašta dešavalo. Čemu lagati? — Ne, ne treba pričati ništa, jer on se budio redovito tek trećeg dana u predvečerje, jurio na kolodvor i vozio se u onaj ukleti Leeuwarden, gdje se možda nitko i nije radovao njegovu dolasku.

— Ali danas ne, danas ništa, draga Graatje, hvala, marš, odlazi, gubi se! Ja danas propijam zadnju kap svoje izgubljene mladosti sa drugom brodskim svojim don Pedrom. Idi, Graatje, idi!

Odgurnuo ju je tako odlučno, da ona nije na to odgovorila ni riječi, već se izgubila u dimu, a možda i kroz vrata. On je pljunuo za njom, a onda zaplakao krupnim gustim slanim suzama i spustio glavu na stol.

Valent je razvezao kravatu, raskopčao ogrlicu, otvorio prsluk i košulju, i stao otvorenim ustima hvatati dah, kao da se davi. Utroba mu je gorjela, kao da je od ždrijela do crijeva puna užarenog ugljevlja, crveno užarenog.

— — — — — — — — — — — — —

Možda je već negdje i zora bila blizu.

Odjednom je Frans Michielsz podigao glavu. Suzama nije više bilo ni traga, — kakve suze! Pa je prešao sasvim mirno rukom preko lica, od kose i čela preko očiju i nosa do vrata, a onda uklonio mirno, beskrajno sabrano i mirno prazne boce i čaše, što su stajale između njega i Valenta na prenakrcanom stolu, i progovorio mu ravno u lice odrješito i stvarno.

— Dakle, komedije je sad bilo dosta. Ja sam sin čuvara svjetionika u Schiermonnikoogu, moja je vjerenica u Leeuwardenu, istina je sve to, — ali ja sam uza sve to još netko i još nešto, i meni je poznato sve. Potpuno i u cijelosti znam sve. — Dakle, dragi moj Listopad, karte na stol, igrajmo otvoreno, bez obzira na vaše adute s kravatama i bradama. No, da li me shvaćate?

Kad je Valent čuo, da je iz usta Fransa Michielsza palo njegovo zatajivano i sakrivano prezime, otrijeznio se je onaj tren, ali tako, da ga je već idući tren zgrabilo neko novo pijanstvo i ovladalo njime tako, kao da je pred njim iznenada zasiktala zmija kobra, kojoj se više ne može oteti.

— No, dragi moj Listopad, šta vi na sve to?

Valentu se pijano ljuljalo pod nogama, kao kad je »Prins Hendrik« one noći u oluji luđački lomatao po brazdama valova. Uhvatio se kao i onda za stol, da stol odjednom ne sklizne u stranu i ne tresne zajedno s njim u stijenu kajite. U ždrijelu i utrobi stao mu je žestoko kljuckati osjećaj morske bolesti, kojemu se nije mogao oteti. I stao je, ne zna ni sam zašto, promuklo dozivati:

— Steward! Steward...

— Ali nemojte, govorila je tiho kobra s plavokosom ljudskom glavom. — Ništa sve to! Ostavite! Prenaglo ste pili. Čini se, da niste na to navikli. Vama nije komandirao van Dahlen! I prenaglo ste se odali. To prestaje da bude zanimljivo, a samo je u tome stvar. Budite bar malo dostojanstveni, ne napuštajte svoj ponos ovdje pred konobarima. Kakva je to kukavština!

Frans Michielsz je govorio tako hladno, tako studeno stvarno i mirno, da se je Valent sav sledenio, mozak mu se zaustavio na jednoj točki, s koje više nije nikako mogao da se dalje pokrene. Najprije je drhtavim prstima skinuo cviker, turio ga u džep, zatim ga za čas opet izvadio i turio u drugi džep. Ruke su mu stravično same od sebe bježale u džepove. Pa je izvadio svoj zubati koštani češljić, pridigao ga bespomoćno do obraza, a onda ipak smogao toliko snage, da je spustio ruke i odbacio taj prokleti izdajnički češljić nekuda daleko pod stol.

Onaj prijeko ga je mirno promatrao, i čini se, smijuckao se zadovoljno.

Čujte me, dragi Listopad, — dobro me i sabrano slušajte, jer tu se konačno u prvom redu radi o vama. — Dakle, onog časa, kad se je iza našeg broda spustila po-

sljednja velika brana Oranje Sluizen, sve je bilo svršeno. I za vas i za mene; ta tome je tek nekoliko sati, zar ne? Ma razumijte me već jednom, čovječe, — dokučite, shvatite! Bože moj, kako ste vi polake pameti. — Šta me gledate tako nedotupavno? Šta pijete toliko, kad to nije za vas!

Ali ni on sam nije više pio, već je govorio dalje, no ne više sasvim mirno, već je pomalo zapadao u vatru pričanja.

— No, čujte, zar niste kroz tolike duge tjedne primijetili, da mi na »Prins Hendriku« imamo radio? Antena, dvostruka antena od tanke bakrene žice, razapeta je između oba glavna jarbola, i spojena je u moju kajitu. Ja sam primao morze-brzojave redovito svake noći od dva do tri. Bilo ih je kojekakvih, ali jedna mi je javila... Ukratko, jedan morze-brzojav je letio iz Ria u Hamburg, iz Hamburga u onaj neki vaš grad — ne znam pravo ni kako mu je ime, — pa onda ovamo u Amsterdam, zatim natrag na Atlantik, onda u antenu »Prins Hendrika«, i konačno je dospjela u moju kajitu. Ja sam ga lično dešifrirao, jer sve je to moja dužnost. Razumijete li, dužnost! Prilično sam se začudio, premda ste vi bili toliko neoprezni, te ste se vladali čudno, makar i povučeno. Ali ja nisam ni htio ni smio da progovorim ni slovca, sve dok se za nama nije zatvorila posljednja velika brana Oranje Sluizen, i dok vi konačno niste bili na dohvatu amsterdamske tajne poli....

Valent je zastenjao i tiho zajauknuo, kao da ga je nešto bolno duboko ubolo u živo meso.

— Čašu vode i crnu kavu, naredi Frans Michielsz konobaru, napoji Valenta, a onda nastavi.

— Dakle, gdje smo ono stali? — No, dakle, taj izdajnički morze je vrludao amo tamo od grada do grada i iznad voda morskih. Vi ste doduše tamo preko Pedro Encruzilhados, građanin ste republike, imate sasvim dobru i urednu i pravilnu putnicu, — svaka čast vašoj putnici!

— ali ona vesela republika vas je smjesta iskariotski prokazala, čim ste ostavili njeno tlo. Zna se, žena vam je umrla, nemate više ništa tamo prijeko osim one farme, koja i onako ništa ne vrijedi, — vraćate se u stari kraj, gdje će vas sigurno dobiti u šake, a što je najvažnije, novac je deponiran već bog zna gdje. A šta ste vi za tu vašu republiku, kad su milijunčići otprhnuli? Republika nikako ne će, da vas uapse kao njenog građanina, i zato vas se odriče, odriče sasvim lako i prosto i jednostavno. Hehe, baš fina republika! — Konačno vi niste vaše milijune dobili niti na lutriji, niti ste ih našli na cesti. Budimo bar malo iskreni, gospodine Listopad! Vi ste s njima, no, recimo, iznenada otputovali onamo prijeko. — A koji vas je đavo tjerao, da se ponovno vraćate ovamo, kad ste tamo prijeko mogli živjeti kao gospodin čovjek, mogli ste postati gradonačelnik, pa senator, pa i predsjednik republike! — Kažem opet, sam vas je đavo...

— To... to... to ne mogu reći, istisne Valent tiho, kao da se stidi.

— Eto vidite, kako to nije imalo smisla, prekine ga Frans Michielsz. — Mene se stvar dalje više mnogo ne tiče, to sad prelazi u druge ruke. Ja sam samo imao dužnost da doznam, da li ste to na brodu doista vi, da se sigurno uvjerim o tome, i da to onda ovdje kažem onima, koji će se pobrinuti za sve daljnje. Danas još nisam dospio, uostalom, nije takva žurba. Ali sutra ću svakako još ujutro, prije no što otputujem u Leeuwarden...

Da je Frans Michielsz vidio kroz krute drvene predmete, mogao bi opaziti, kako je Valent pod stolom zgrčio šake, obje svoje šake, u bespomoćnoj ali strahovitoj prijetnji. No on nije vidio ništa, i zato je klopotao dalje, sve intimnije i povjerljivije, kao da priča nešto sporedno i sasvim nevažno nekome, koga se to ništa ne tiče.

— Dakle, zatvorila se naša Oranje Sluizen, vi ste se iskrcali zajedno sa svojim kovčezima, i sad ste u finoj i čvrstoj, rafinirano spletenoj mrežici, iz koje natrag više

nema. Sve ovo dalje je logika i apsolutno nepogrješivi sistem. Natrag ne možete ni pod cijenu žive glave, jer vi ni ne slutite, kolika je moć morzea. Točka crta — a, crta točka točka točka — be, crta točka crta točka — ce, crta crta točka točka crta crta — uskličnik. A sve zajedno: Valent Listopad, rođen tada i tada, tamo i tamo, i tako dalje i tako dalje.

Još čvršće su se stegnule Valentove šake u mračnoj sjeni pod stolom, i nokti su zadrli u meso znojnih dlanova.

— Vi sigurno mislite, da će vas sad odmah ovdje uapsiti. — Ma ne, ta odakle, ni govora! To bi bilo nesavremeno, najgluplje, i to amsterdamska tajna poli..., no, recimo, javna sigurnost, ne čini nikada. To bi bio krajni diletantizam. I šta bi ona konačno imala od toga? Imala bi sve u svemu vaš stari ogrtač, nemodernu kravatu i obrijanu bradu. Pa šta će ona s tim? — Ne, ne, ne! Toga se ne trebate baš ništa bojati! Prošetajte samo mirno gradom, sutra i prekosutra, i još kako god dugo hoćete. Pogledajte naš zoološki vrt; ima tamo nilski konj i žirafa i jedna stara krilata vjetrenjača. Ne zaboravite Rijksmuseum! Nemojte to nipošto propustiti, jer »Noćna Straža« támni neumoljivo i dosljedno, i za koji decenij ne će na onom starom zlatnom platnu više nitko prepoznati kapetana Banninga Cocqa, a kamo li malog poručnika Willema Ruitenburga. I Halsa pogledajte usput, Fransa, mog dragog imenjaka, — taj vražji bojadisar ne támni nikako, oho, taj je znao svoje majstorije. — Pa ako baš zažélite, potražite Graatje, spomenite joj naše poznanstvo, i — prijatno vam bilo! A ako vam dosadi ovaj grad — svakako će vam dosaditi, ne bojte se, — onda se odvezite u Utrecht, da vidite jedan divan toranj bez katedrale; ili u Haarlem, gdje lukovice svilenih tulipana još uvijek bujno cvatu. Samo ne u Scheveningen, jer tamo je glupa magla, prevara i laž. Da, Delft bih vam preporučio, i Bredu također, ako želite mira i spavanja u miru. — Ali u Leeuwarden ne dolazite ni blizu, jer nas se dvojica više nikada ne smijemo sresti; to ne bi svršilo dobro

po vas. Ta ima dosta drugih gradova! — Vjerujte mi, naša zemlja, to je divna zemlja, i naš stijeg, crveno-bijelo-plavi stijeg, najljepši je stijeg! Živjela Kraljica, živjela Princesa Prijestolonasljednica, živio Princ Suprug! — Još jednu bocu, brzo, samo brzo, za stijeg i kraljicu, pijmo!

Pije Valent za trobojku i kraljicu, hrabro i očajno pije, i sve čeka, šta će taj blijedi mladić modrooki još da kaže. A Frans Michielsz se ne može zaustaviti, priča bez kraja i konca.

— Nitko vam ne će ovdje dirnuti ni vlas na . . . skoro sam rekao na bradi, ali ne, na glavi! Čemu bi to vodilo! Oranje Sluizen je zatvorena, mreža više nema otvora. A vaš debeli konto je pod bog zna kojom lozinkom lukavo sakriven u bog zna kojoj banki. Pa da vam padne na pamet, da vi sebi u zatvoru pregrizete jezik, — ta bi svinjska banka za koju godinu bez muke prisvojila premastan zalogaj! — A, ne! Ne, nisu ni policaji tako glupi, kako se možda vama u vašoj bezazlenosti pričinjaju. A valjda niste ni vi tako glupi, da mislite, da je ova naša policija bezazlena i glupa! Ili . . . Ne, ne, treba dobiti vas cijeloga cjelcatog zajedno s potpunom glavnicom i sa svima kamatima i kamatima kamata, a osim toga i vaše ortake. Jer, oprostite mi, vi valjda ne mislite tvrditi, da ste sami samcati digli one državne milijune, baš bez ičije pomoći! Tu su još najmanje dvojica, ako ne trojica, samo što su se pritajili, pa čekaju da godinice prođu i da se sve zaboravi. Takve pretpostavke nikada ne varaju. Pa tek kad budete svi zajedno na okupu, kad papiri budu nedirnuti ležali na stolu, tek onda će udariti šaka po njima i zaviknuti: Hop! Stoj! . . .

Valentu su pod stolom dlanovi prokrvarili, osjećao je sasvim jasno, kako mu njegova vlastita crvena krv preko oštrih noktiju kaplje na vrške cipela. Malo mu se na tren zamaglilo, zaglavinjao je, vjeđe su mu pale preko očiju.

— No, no, samo nikakvih babjih nesvjestica i izmotavanja! Pa vama se, čovječe, ne će još jako dugo ništa dogoditi. — Vi samo više ne možete natrag! Vi morate na-

prijed, točno i logično i propisno. Prvo banka: glavnica i kamati, onda ortaci, a tek onda: Hop! Stoj! . . . A vi to sa malo pameti i sabranosti možete razvući u još jako dugi niz danâ. Nemojte se samo prenagliti! Imajte strpljenja! Ni đavo vas ne tjera, da udicu prenaglo progutate. — Hajde, dajte, pijte, ta zar vam ja nisam prijatelj? Zar vam to nisam pošteno dokazao? — Uostalom, sve to nije nikakva tajna. To će vam sve, ako baš hoćete, sutra reći i sam šef tajne policije, i ne će vam pritom odgristi nos; čak će vam ponuditi, da sjednete u kožnati fotelj, pripalit će vam cigaretu i otpratit će vas do vrata, kad budete izlazili od njega. — Mreža je doduše mreža, ali je još uvijek ogromna i široka, i sad samo od vas lično zavisi, da ju ne stegnete prerano. Jer u tom slučaju prestaju svi obziri; to ćete konačno i sami razumjeti. — Ali ja nisam policajac, oprostite i dopustite! Pomorci nisu policajci, pomorci imaju svoju čast! Ja sam poručnik duge plovidbe, i skoro ću možda već postati kapetan i zapovjednik, možda čak jako skoro, čim izbace onu mrcinu pijanu van Dahlena, koji je već sasvim neubrojiv, i koji se tek milju pred lukom pojavljuje na zapovjedničkom mostu, da bi nekome izgledao važan. A ne vidi, da mu se ismjehuju i zadnji ložači i konobari i čistioci brodske palube. — A čitav ovaj moj slučaj s vama, sve je to samo ulomak moje neizbježive sekundarne dužnosti. Znate, kako je. Antena, radio, morze, brzojav, upozorenje, nalog, dužnost, čast. Dakle — pijmo!

Valent je sve to slušao, dobro čuo, pamtio, smišljao, i nešto potajno u sebi smislio. Odjednom se nasmijao grohotom:

— Pa da, pijmo, pijmo! Kako ste drag i dobar i razuman dečko, vi moj Frans Michielsz! Tko bi to samo i pomislio, barem ne na prvi pogled! Dopustite mi, da vam to kažem tako otvoreno, s obzirom na moju ćelu prema vašoj bujnoj kosi; kao mnogo stariji mnogo mlađemu! Svom brodskom drugu, tako reći bojnom drugu! Ho! Ho! Pijmo! Hej! Oj! Hoj! . . .

Sve, što se zatim dogodilo, nije više imalo ni smisla ni oblika ni mjere. Opet su bili sasvim pijani; Frans Michielsz je Valentu ljubio ruku, nije primijetio, da se na njoj zalijepilo nekoliko kapi skrućene crne krvi, a Valent je hohotao, hohotao, da su se konobarima u uglovima tresla koljena. Konačno ispiše bratimstvo i zakleše se na vječnu ljubav do groba. Do viđenja, ako ne prije, a ono u crnom grobu!

Onda su konačno ipak izišli iz Zwaana i proteturali nekud iza crkve Svetog Nikole, zagrljeni, bez cilja, a magla se lijepila oko njih kao gusto gnjecavo tijesto. Vukli su stopala po kvrgavom pločniku i nisu se brinuli, kuda ih to noge nose kroz noć i puste ulice.

Frans Michielsz je zaista postao sasvim pijan tek vani u magli, pa je mljeo jezikom, kako je on onu svoju divnu pjesmu tamo dolje u krčmetini pjevao na zaboravljenom jeziku frizijskom, kojega više nitko ne zna i ne razumije. I kako je to bilo ludo i slučajno, da se je on — Valent — baš onda, na tu pjesmu osvrnuo i odao. I kako je on — Frans Michielsz — sada vlasnik one važne riječi, koja će sutra u jutro biti izvjesno izrečena na određenom mjestu, i koja će zatvoriti zadnju otvorenu rupicu na širokoj zaokruženoj mrežetini, u kojoj se on — Valent — trza i praćka već devedesetipet posto uhvaćen. Ali neka ga samo dobro i pametno razumije! To nije izdajstvo njegovo, to je neizbježiva sudbina, to je usudna funkcija, to su čelični zglobovi Oranje Sluizen, koja se je spu-sti-la, i koja se više nikada ne će o-tvo-ri-ti — — —

Crn je i mračan noćni Amsterdam u magli jesenjoj, on vonja turobno i prokislo, a kao iz dubokih podzemnih grobova glazbe razbijeno ječe, i nevidljivi zvonici iznad crkava odbijaju kasne noćne ure, i sve se savija gnjecavo i ljepljivo i studeno zagušljivo, kao da neka crna sipa svojim masnim krakovima hvata i davi grkljan, ispija i gasi oči, i grabi za srce, da ga zaustavi.

Dva pobratima idu zagrljeni pustim ulicama i prolazima između kanala i grahtova, preko strmih mostića, dišu duboko, da sve magla krklja u grkljanima, ruke su im grčevito stegnute oko ramena. Idu i dođu do nekog ugla, gdje tik ispod njihovih nogu, uz sklisku kamenu obalu, graht u tami vonja crno i grobno, a magla briše stvarnost na tri koraka daljine. I čini se, da su dva pobratima sami samcati na svijetu, da lebde u oblacima, i da nema ni kuća ni mostova ni Amsterdama grada oko njih, samo ta gusta magla i crni smolasto gusti graht dolje ispod njihovih nogu.

Valentu se srce u burnim kucajima popelo opet visoko u grlo, a noge mu se klecavo trzaju. Kao opsjednutog spopala ga je misao. Sad ili nikad.

A Frans Michielsz se oprašta s njim dirljivo i govori mu na rastanku, kako sutra rano ima da uredi samo još tu njegovu stvar, da kaže sve to tamo na određenom mjestu, a u osam dvadeset i tri polazi s glavnog kolodvora njegov vlak za Leeuwarden. Prtljaga je već na stanici, prenijeli su je odmah sinoć mornari. — Oh, pa da, kad je već riječ o prtljazi: on mu je skoro zaboravio reći, da zna, da on — Valent — ima dva kožnata kovčega, jedan žuti i jedan smeđi, i da ih je on na brodu jednom pregledao. Ne iz radoznalosti, ah, vraga, već samo po svojoj poručničkoj dužnosti, mjesto kapetana, jer je van Dahlen pijana i sasvim nesposobna mrcina, koju treba prognati na močvarne javanske plantaže, da tamo crkne od tropske malarije. — Dakle, pregledao je samo površno i od oka te njegove kožnate kovčege u kabini, jednom dok je Valent sjedio za večerom, pa je u onom žutom vidio sve te njegove stare šarene košulje i gaće od flanela i maramice i kravate i četkicu za zube i cipele, — baš ga briga za sav taj vašar! — Ali je otvorio — a to mu mora pobratimski priznati — i njegov smeđi kovčeg, i . . . i . . . no, šta da mu kaže! — Smijao se, praskao je od smijeha, strahovito ga je to zabavljalo, pa se je morao smijati, ha, ha, ha! Djetinjarije, lude djetinjarije! . . . Ali krajnje je vrijeme, da se sada napokon rastanu.

Šta se može! Možda se nikad više ne će vidjeti. Ali ne, oni će se sasvim sigurno još koji put sresti i vidjeti. To tako mora da bude, i to je neizbježivo. Dakle do viđenja! Neka se on — Valent — lijepo ispava, a on — Frans Michielsz — sutra točno u osam dvadeset i tri mora na vlak. Obrijat će se prije toga i okupati u hladnoj vodi, pa onda ide u Leeuwarden. Ali ovaj put će ipak bar zamalo ocu na svjetionik u Schiermonnikoog. Pa onda natrag u Leeuwarden, vjerenici, na mnogo dana . . .

Približi mu se i prošapće sasvim tiho u uho:

. . . jer ona je tako mlada! Sedamnaest joj je godina; a znaš li ti, šta je to se-da-mna-est! Grudi su joj nježne i sićušne kao u kakve lutkice, još neprocvjetale. A kosa zlatnosmeđa i dugačka, sve do ispod koljena, tankih uskih koljena. O, to je djevica, kao pupoljak zelene orhideje! A reći ću ti, Listopad, pobratime moj, još nešto, što nitko ne zna! . . . Ja ću ti reći njeno ime . . . Čuj, slušaj dobro, ona se zove — — —

U taj tren su stajali jedan do drugoga sasvim blizu na rubu kamenog pločnika iznad grahta, i Valent je odjednom naglo, užasnom, neopisivom snagom udario pobratima koljenom niže rebara u bubrege. Udario ga je tako, da se skoro sâm srušio na leđa.

Frans Michielsz nije ni vrisnuo, već se samo kao crna prelomljena vreća svalio preko kamenog ruba naglavce dolje u graht.

Gusta je voda muklo zapljusnula, otvorila se i zatvorila, zagrgoljilo je nekoliko klokotavih mjehura zraka, a onda se graht opet sasvim smirio.

Valent je sâm ostao u magli; na čas mu je čudno bilo, da je odjednom tako sâm. Čeljusti su mu zacvokotale, ali to je bilo samo od studeni.

Da, studeno je, vlažna je jesen, i da tu lišća ima, davno bi već otpalo. Ali platane rastu samo na Keizergrachtu; a tko zna, gdje je to, i gdje bi ga sada u toj magli našao.

Zakopčao je sva dugmeta na ogrtaču, podigao okovratnik, nabio šešir čvršće na glavu, turio ruke duboko u džepove ogrtača, i stresao se. Da, bila je tako studena rana jesen, a on je odjednom ostao sâm samcat. Ali mreža je ostala otvorena, široko otvorena. Uostalom, mreže od ovog trena više i nema. Graht šuti nepomično i ne govori ništa, riječ ne će biti izrečena više nikada. A koga se drugoga sada sve to tiče? — Ništa, jedan pobratim više ili manje. Da, bila je rana a sasvim studena jesen.

IV. KAKO SE ZVALA VJERENICA

U praznom restaurantu glavnog kolodvora, u kojemu je već dobro naložena široka peć od kaljeva, Valent je rano ujutro sabrano i mirno pio svoj čaj, medeno zaslađen, vruć i aromatičan. Srkao ga je polagano, dugim žednim gutljajima iz bijele porcelanske šalice, i osjećao je, kako mu ta vruća slatka tekućina grije toplom parom nozdrve i grkljan, pa se lijeva kroz prsa u utrobu, i bilo mu je, da se životinjski zadovoljno nasmije. Dali su mu uz čaj divni holandeski ontbijt: pune tanjure šunke, slanine, sušenog jezika, maslaca, sira, kolačića, meda, pekmeza, a on je sve to trpao u sebe zadovoljno, zalijevajući vrućim čajem, bez žurbe, jer bilo je još dosta vremena. Tako je ugodno, kad u studeno jutro čovjek u dobro naloženom restaurantu nešto toplo pije i dobro jede. A što je najglavnije, uz njegove noge leže na podu ispod stola, kao dva dobra vjerna dresirana psa čuvara, njegov smeđi i njegov žuti kovčeg, dobro zaključani i izvana čvrsto stegnuti remenjem. A to je najglavnije od svega.

Zapravo je sve išlo kolosalno i namazano, kao po loju. Sam se Valent čudi, kako se mnogo toga može dovršiti i zauvijek likvidirati u tako kratkom vremenu. — Ne, ova šunka i sir i čaj su jedinstveni! A kako će tek na sve to prijati drugi i treći dim cigare, kad se pripali. Oh, kako je život bogat, samo da se i opet ta prokleta magla već od ranog jutra ne lijepi na prozore, a u magli vani na peronu lokomotive bučno prolaze, štekeću i zvižde prodirno, kao lađe u pomoć. Pa čak se i zvonjava čuje; to portiri zvone na odlazak, tko zna, kome i kuda i kamo.

*

Kratko je sve to noćas trajalo, strahovito kratko.

Najprije je dugo išao lutajući naokolo i ne znajući, gdje je, između tih glupih grahtova i preko mostova, onda je u nekoj uskoj pustoj uličici zaustavio policaja na biciklu, koji je tuda naokolo patrolirao, i taj mu je tako pripravno i udvorno pokazao, gdje je Zeedijk. Čak ga je policaj i pratio komadić puta, gurajući bicikl pored sebe, pričao mu svašta i koješta, kako nema pravog posla i kako sasvim nepotrebno luta ovako noću ovim pustim krajem, a onda mu se Valent najljepše zahvalio. Pa da, on je orijentiran prema Zeedijku, a odanle nije više daleko do Damraka, a kad dođe na Damrak, tamo je do burze njegov hotel, gdje on ima sobu broj 49 na petom katu, vrlo udobnu i toplo naloženu, sa potpunim komforom. Oh, kako će se zavaliti u krevet.

Nije Valent opet tako lud, da bi policaju izlanuo, da je njegova soba broj 37 i da je na četvrtom katu! Oho, samo bi još to trebalo, dakako!

Pozdravio se, čak i srdačno rukovao s policajcem na biciklu, pružio mu jednu cigaru, ali kad se ovaj otkotrljao natrag u maglu, Valent je naglo promijenio smjer i pošao natrag niz Zeedijk.

Kako se onda sve odigralo, to je bilo sasvim prirodno i ni najmanje neobično.

Sastao je dolje daleko na dnu ulice prokislu Graatje sa smeđom lisicom oko vrata i razgaženim cipelama, i ona mu je tako umiljavajući se i pjevucavo rekla Mijnheer, i još je rekla, da ima jako toplu sobu i široki mekani krevet. A on je bio silno raspoložen, gotovo obijestan, i rekao joj je, da je brazilijanski senator imenom don Pedro Encruzilhados, i da će još ove godine postati predsjednik te šugave republike. Graatje je to potvrdila ozbiljno kimnuvši glavom, i on je onda pošao s njom k njoj.

Imala je doista toplo naloženu sobu, na dnu nekih dubokih stepenica, i nevjerojatno široki raspremljeni krevet.

Sve je izgledalo jako udobno, samo je neki miris vonjao preoštro i prodirno iz sviju stvari.

Graatje je otkopčala lisicu, svukla cipele, potpalila malu spravu na špirit, pristavila lonac vode, a onda se svukla prevukavši žutu haljinu preko glave, i legla na divan, ravno na leđa.

Valent se svlačio polako, odlažući brižljivo i oprezno sve redom preko naslona stolice, od modre kravate sa bijelim zvijezdicama pa do cipela i čarapa, i onda legao u krevet. Bio je mekan i malo hladan, ali jorgan ga je brzo ugrijao. Još je izvadio svoj nikljani sat iz džepa, brižljivo ga navio i stavio na noćni ormarić kraj kreveta.

Graatje je časak ležala nauzmak na divanu, a onda se uspravila. Pritom su joj se grudi ovjesile jako nisko, kao dvije prazne gumene cijevi. Pogledala je tog senatora i predsjednika republike, koji je ležao zatvorenih očiju u njenom velikom krevetu, i koji nije pokazivao namjere, da joj priđe na divan.

Časak je tako uspravljena čekala, onda je ustala, skinula lonac s vodom sa sprave, udunula plavičasti oganj špirita, zavrnula električnu žarulju ispod crvenog abažura, okrenula oprezno i sasvim tiho ključ u bravi, da ne bi zaškrinuo.

I njoj je bilo malo hladno, ali ona je već odavna razumjela sve, i sve je podnosila. Takva je bila Graatje.

*

Već rano u jutro kucao je Valent nestrpljivo i poslovno na stakleni prozorčić blagajne u glavnoj podružnici haaške »Bank voor Handel et Nijverheid«. Ukratko se objasnio s pospanim i zlovoljnim blagajnikom, prezentirao neke papire, koji su prosklizali kroz nekoliko ruku, a onda se vratili. Blagajnik »Bank voor Handel et Nijverheid« je turio ključeve u brave čelične blagajne, otvorio još i mala unutrašnja vratašca, izvukao debelu kožnatu natkonobarsku lisnicu, a onda odbrojio mnogo šuštavih šarenih papira na

ruke, što ih je Valent ispružene držao na hladnoj mramornoj ploči. Nisu baš bili milijuni, ali mnogo. Novac imenom florin holandijski mnogo vrijedi, skup je, dobro pokriven u svojoj simbolici zlatnim metalom, i van svake sumnje.

Valent nije papire brojio po drugi put, već ih je turio u vanjski džep ogrtača sasvim nehajno, a onda zapitao, gdje je burza. — Tu, odmah prijeko, malo koso nasuprot. — Blagajnik se je nasmjehnuo diskretno podrugljivo, jer je Valent izgledao kao čovjek, koji je sebi čitavu noć razbijao glavu nekim rebusom spekulacije, koja će za čas na burzi odjeknuti kao zvučni i panični udarac gonga.

Ali Valentu nije bila ni na kraj pameti neka spekulacija; dosta je imao tih papira u svom džepu. On nije otišao na burzu, već u klozet banke, gdje se je raskopčao, premjestio papire iz džepa ogrtača i strpao ih u košulju, do golog tijela, a onda čvrsto zakopčao i prsluk i kaput i ogrtač. Tu je zatim u brzini oprao ruke i lice ledenom vodom, i nikad mu do sada u životu nije tako godila ta svježa ledena voda, kao ovaj put.

Onda je otišao u svoj hotel, gdje je do sto puta zvrndala riječ Mijnheer, uredio kratko i bez objašnjavanja svoj račun, dao da se iz sobe broj 37 na četvrtom katu donesu njegov žuti i smeđi kovčeg — samo oprezno, najopreznije molim! — onda sjeo na taksi i odvezao se na stanicu. Trebao se je doduše obrijati, ali nije bilo vremena. Šoferu je ipak primijetio pri plaćanju, da je taj njihov grad jedan od najdosadnijih gradova, što ih je on do sada u životu vidio, a on — hvala Bogu — dosta dugo živi na toj kori zemaljskoj.

Šofer se izvinjavao u ime grada: Mijnheer nije možda bio u dobrom društvu ili na pravom mjestu. Ali inače je opće poznato, da je tu, u tom gradu, silno zabavno, i da se putnicima pružaju iznenađenja i razonode, o kakvima oni ne bi mogli ni slutiti! . . .

Valent je iskusno i prezrivo odmahnuo rukom, otjerao nosače, što su natrčali na njega, i ponio sâm vlastoručno svoj žuti i smeđi kožnati kovčeg u stanicu.

*

Sad sjedi za stolom i kucka zamišljeno prstima po metalnom poslužavniku. Dokrajčio je svoj doručak, koji mu toplo i zadovoljno sjedi u želucu i utrobi, platio je i čeka. Nešto malo se još mora čekati.

Osam sati je prošlo.

Na peronu zvoni. Zvonce se približava sve bliže. Portir proviri u restauraciju i izvikuje stanice: Amersfoort—Zwolle—Meppel—Leeuwarden.

Valent ustaje bez žurbe, izlazi na peron, opet sâm nosi kovčege, i usput se ogledava.

Vlak je pred njim, i bijela ploča sa crnim pismenima: odlazak osam i 23.

On se sve više ogledava po peronu, od jednog izlaza na drugi, kao da nekog čeka.

Pa gdje je taj Frans Michielsz? Ta on je rekao, da će sasvim zasigurno doći, jer to je njegov vlak. Još je naglasio, da će sasvim zasigurno doći! Kakvo je to obećanje? Ni traga mu ni glasa nema! Čudna stvar, he-he!

Osam i 15. — Gdje je Frans Michielsz?

Osam i 20. — Još ga uvijek nema.

Osam i 22. — Dakle, tako! Ti si prevario i slagao, ili si ovaj put zakasnio, dragi moj Frans Michielsz!!

Valent se uspinje u vagon, ulazi u kupe, oprezno smještava žuti i smeđi kožnati kovčeg u mrežu povrh sebe; sâm je samcat u svom odjeljku.

Osam i 23. Zvižduk zviždaljka na peronu, kratki jek trube, pa onda otegnuti zvižduk lokomotive. Zatim tupi trzaj odbijača, malo vike na peronu, ali ništa neobično.

Još jedan pogled kroz prozor: ne, nigdje ni traga ni glasa Fransu Michielszu. Valent se smije: i to mi je pobratim! I to mi je obećanje!

Vlak krene preko skretnica, zađe na neke nasipe i mostove, i u taj se čas na prozore zalijepi magla jutarnja, a staklo se zamuti mliječno i neprozirno. On se zavali na meku sjedalicu, utone u polusan, ali osjeća silnu lagodnost: kako je to mnogo mudrije, da sad on ovdje sjedi na toj sjedalici mjesto Fransa Michielsza; jer da Frans Michielsz sada sjedi ovdje na ovoj sjedalici, on bi u ovaj čas sjedio vjerojatno negdje sasvim drugdje. Kako je sve to stvarno i prirodno!

Bilo mu je tako ugodno, da je bio lijen da pripali cigaru, mada se je uvijek čitav dan radovao prvoj cigari, što će je pripaliti sutradan ujutro. Ipak se nije mogao oteti malom drijemanju u toplome polusnu.

*

— Leeuwarden! Leeuwarden!

Netko mu je položio ruku na rame.

Valent se trgnuo, probudio, i ugledao uniformu pred sobom. Nije na čas došao k sebi, a gotovo da se je jako prestrašio; osjećao se nelagodno i razdraženo pred svakom uniformom, ali ne tek od jučer.

— Leeuwarden!

Ah, da, to je kondukter. Treba dakle sići.

Skinuo je kovčege, spustio se iz vagona i izišao na peron, sâm samcat. Ogledao se još jednom za svaki slučaj: nitko osim njega nije tu sišao s vlaka. No da, kako bi netko sišao, kad nije ni ušao. Dakako!

Bilo je rano popodne, sa nešto manje te dosadne nizozemske magle, bistrije, ali i studenije. Već se po praznom peronu vidjelo, da je gradić tih, i da tu život teče bar prividno bez prevelikih zapletaja.

Izišao je pred stanicu, ušao u taksi i oprezno smjestio svoje kovčege na sjedište uza se. Šofer je poslovno upitno okrenuo glavu prema njemu.

— Kamo zapravo, razmišljao je Valent časak u sebi. — Ah, da, molim vas, ima li ovdje neka velika, jako velika, najveća trgovina bonbona, slastičarna, ili tako nešto slično?

— Da, da, kako ne, ima svega, potvrđuje šofer ponosno. — Imamo centralu za sir sviju sjevernih pokrajina, higijenski uređenu, nešto sjajno i uzorno, imamo sušionu sjeveromorskih sleđeva, higijenski sjajno i bez premca, pa imamo jednu jako staru crkvu, koju mnogo fotografiraju, imamo toranj De Oldehoven, — šta vi mislite, Mijnheer, — pa onda tvornicu orgulja, prvu u čitavoj zemlji, i . . .

— Ne, ne, hvala, prekida ga Valent učtivo, — u tim artiklima nisam direktno zainteresiran. Ali htio bih da vidim tu trgovinu bonbona, slastičarnu, ali samo najveću, ili tako nešto slično.

— Molim, molim, molim, Mijnheer će biti poslužen na svoje najveće zadovoljstvo.

I auto sklizne niz klupko uskih uličica s kućama od crvene cigle i šiljatih zabata, preko mostića i kejeva, uz kanalčiće, između ljudi prolaznika, koji su se tom autu uklanjali sasvim ravnodušno, i ne sluteći, da je Valent stigao u njihov grad.

Auto stane pred nekim dućančićem, šofer iskoči i otvori vratašca. Valent izađe i nađe se pred staklenim izlogom, u kojemu su naslagane šarene bonboniere od kartona, brdašca crnih indijanaca s bijelim kajmakom, žuti biskviti, ružičasto glazirane punch-torte, pa smeđe bademove torte, onda neki mignoni i karameli, zečići od čokolade i golema uskrsna jaja, a sve to na bijelim čipkastim papirnatim ubruščićima. Zagleda se na čas u izlog, onda pita šofera još jednom: da li je to najveća radnja te vrste u tome gradu? — Šofer potvrđuje i uvjerava ga, da je upravo tako, da on to dobro zna, i da o tome nema nikakve sumnje. Pozna on svoj rodni grad.

Pa dobro. Valent uđe kroz staklena vrata.

Klanja mu se i pozdravlja ga s mnogo nerazumljivih riječi debela plavokosa prodavačica. Nudi ga, da sjedne:

imaju odličan kakao, ili možda čaj s mlijekom i kolačićima od maslaca; sasvim su svježi, još topli; Mijnheer se može uvjeriti.

On zahvaljuje; ne, nažalost, hvala, nema toliko vremena. Treba samo kutiju bonbona od čokolade, punjenih pekmezom ili voćnim kremom ili likerom; tako nešto otprilike.

Molim, molim, vrze se debela plavokosa prodavačica oko njega i trči oko tezge, otvara pretince, podiže velika staklena zvona. Sve, što Mijnheer treba, evo, na izbor. Pred njim se za tren stvori čitavo brdo škatulja sa šarenim ornamentima, povezanih svilenim vrpcama crvenim i plavim. — To su svi bonboni, što se mogu uopće i zamisliti, punjeni pekmezom i kremom i likerom, a ovo ovdje u visokoj kutiji nešto je prima primisima, doista samo za poznavaoce i za sladokusce, nešto ekstra fino, ne dobije se danas svagdje.

Valent premeće i ogledava kutije, iz kojih slatko i malo oštro prerazni bonboni mirišu; odjednom postaje razgovorljiv i šaljiv, i pita, kako je s prometom, onako općenito i uglavnom. — Tako, tako, kako kada. Ljeto nije bilo baš osobito; tek pred gdjekoji imendan ili rođendan nađe se nešto više kupaca; pa i sa sladoledom i ledenom kavom je u srpnju nešto zapinjalo, jer je bilo mnogo kiša. Ali nadamo se **mnogo od prosinca**, to je naša glavna sezona. Vi znate: Sveti Nikola, božićni dani, Novo Ljeto, a osim toga Sveta Lucija i Sveta Adelhaida i Sveta Bibijana i Sveta Leokadija i Sveta Viktorija i . . .

— Da, da, čudne su to stvari s tim kalendarom, govori Valent kao sam sebi, — no, ali ipak ima tu zacijelo u ovom prijatnom vašem gradiću mladih ljudi, koji stalno uzimaju kod vas slatkiše i bonbone za svoje poznanice ili, no, može se reći, i za svoje vjerenice. Kako ih ne bi bilo, takvih mladih žarko zaljubljenih ljudi, he-he!

— Da, da, dakako, dešava se i to kod nas, ali ne baš prečesto, govori debela plavokosa prodavačica. — Današnji

mladići, no, Mijnheer zna, kako je to s njima! Nije to više običaj kao nekada. — Ah, dobra stara vremena, kad na skladištu nikad nije bilo dosta . . .

— Da, à propos, rezonira Valent, — imao sam jednom nekog znanca, može se čak reći dobrog znanca, donekle i prijatelja, odavle, iz ovog vašeg gradića — palo mi je to baš sada na pamet, — dolazio je po svom pričanju često i redovito ovamo. Zvao se . . . zvao se Frans Michielsz van Groot. Bio je poručnik duge plovidbe na lađama za Zapadne Indije, pomorac. Da li ga je možda madame koji puta primijetila ili ga možda i poznaje lično ili bar po imenu?

Prodavačica dugo razmišlja, a onda tugaljivo okreće očima i diže obrve visoko na čelo. — Ne, ne, jedan major kolonijalne konjice je prijašnjih godina — čekajte, kada je to bilo . . . ne, ne mogu se u ovaj tren zasigurno sjetiti . . . on je znao češće zalaziti ovamo. Ogovarali su me pače i klevetali po gradu, da je to on zbog mene dolazio, ali to je laž i obična ulična izmišljotina! — Istina, on je zalazio ovamo i haračio je po radnji. Bože moj, šta je taj slatkiša znao da skreše! Ali najvolio je punch-tortu. Naravski, samo zbog ruma, i još je za svaki komadić naručivao čašicu ruma zasebno i prelio preko torte; bio je užasno crven, a kadšto i nasrtljiv. — Čekajte, neki su pomorski kadeti ovamo dolazili na malinovac sa sodom, i onda stari lučki kapetan iz Harlingena, ali to je bilo zbog udovice Morgenstiern iz ulice Voorburgwall. A svi su dolazili samo po poslu, jer takva je već narav moje radnje, ma da je sav grad lajao i ogovarao i klevetao moje poštenje. — Ali poručnika duge plovidbe se ne mogu sjetiti nikako. Kako ste ono rekli: Johan Michielsz van . . .

— Frans Michielsz van Groot.

— Frans Michielsz van Groot? Ne, ne, to joj ime nikako nije poznato. Možda se je Mijnheer zabunio u imenu, a možda čak i u gradu. Jer da je ovamo stalno zalazio, to bi se sigurno znalo. To je izvan svake sumnje. Pa kamo bi drugamo i zalazio, ako ne ovamo!

— Ne radi se više o njemu, draga moja ljubezna madame, jer on više ne će ovamo dolaziti, bez obzira na to, da li je prije dolazio ili nije; to je sasvim sigurno. Ali radi se o tome, da je još nedavno taj isti moj pobratim meni u lice i u oči tvrdio, da ima vjerenicu, i to upravo ovdje, u ovom vašem gradu. Ako se ne varam, i ako nisam krivo zašao, to je grad Leeuwarden, zar ne? — Dakle tu je imala biti ta njegova vjerenica. A to bih ja htio da znam pod sigurno. Baš mi je htio reći njeno ime, ali nije dospio do kraja, jadni nepromišljeni dečko. Po njegovu pričanju — bio je doduše malo pijan, ali baš to je razlog, da mu se nešto može vjerovati — ona ima, ako postoji ovdje, smeđe pletenice, dugačke i debele, sve do ispod tankih svojih koljena, a uz to je i djevica. Ali sve se čini, da ga baš nije odviše voljela. Bar ne toliko, koliko on nju. — Evo, u tome je čitava ta zamršena i zapletena stvar, koju ja nikako ne mogu da izvedem na čistac: kako se zvala vjerenica?!?

Slijedio je čitav pljusak nagađanja i naklapanja. Brbljarije o tome, kako bi to mogla biti ova ili ona ili neka treća. Ali ništa dalje od nagađanja i naklapanja, a pogotovo ništa o poručniku duge plovidbe Fransu Michielszu van . . . van . . .

Valent iz sve te brbljarije ne razaznaje baš ništa, ama baš ništa.

Jedno mu je jasno iz svega: njegov lični špijun nije tu nikada i ni za koga kupovao bonbone, a o vjerenici da se i ne govori.

Prekrasno! Šta se je onda do vraga tu zabrbljao o tim tricama! — Malo da se nije razljutio. I pošao je odlučno k vratima. Ali prodavačica je potrčala za njim, uhvatila ga za rub ogrtača i silom mu naturila veliku kutiju pralinea, pravih francuskih, reče ona.

Pa šta je mogao. Platio je, čini se masno, uzeo kutiju pod ruku, nije rekao zbogom, i naglo se vratio u taksi.

Bio je razočaran, i radi toga prilično neraspoložen. Tako se obično razljutio, kad je uhvatio trag neke laži i obmane. A čini se, da se u svemu očevidno radilo baš o tome.

— Dalje, smjesta, brzo dalje!

Taksi je naglo potegnuo, pojurio, obišao oko ugla, zašao na neki visoki strmi mostić.

— Stoj!... Otvorite mi prozor!

Šofer je smjesta neobično uslužno spustio debelo staklo na vratašcima. Pod njima, ispod mostića, crnio se duboki mutni graht.

Valent se nagne kroz prozorčić, zamahne rukom i baci kutiju preko ograde mosta. Voda sasvim malo pljusne, i onda ništa. Sve se svršava u grahtu. Ali u isti čas on požali svoju prenaglu gestu. Kad je već kupio i platio te glupe bonbone, mogao ih je ipak ponijeti sa sobom. Možda mali Kruno voli bonbone...

— Ne, ne, brzo dalje, brzo!

Auto se trgne, sklizne niz mostić, prolazi kroz neke ulice, preko mostova, pa opet kroz ulice. Idu naokolo u krugu.

— Šta, to je sve? ljuti se Valent.

— Neka Mijnheer oprosti, ali u istočnom dijelu našega grada upravo se zadnjih mjeseci ceste popločuju novim kamenim kockama; ne može se tamo, promet je sasvim obustavljen za sva vozila...

Valent malo razmišlja, a onda se iznenada dosjeti.

— Onda u cvjetarnu, prvu, najveću, no, razumijete li, najveću cvjetarnu! Šta čekate, četvrtom brzinom, ako je imate! Marš!

Taksi se trza, skliže, zavija, trubi, vozi oko uglova, onda stane. — Evo, to je prva i najveća naša cvjetarna, kako Mijnheer može da vidi i sâm.

U cvjetarni se ponavlja gotovo sasvim isti prizor kao u slastičarni.

Valent užurbano debatira pola sata sa starom krezubom babom, koja je nagluha i zapaljenih suznih očiju,

i koja debelom šivaćom iglom prišiva zelene listiće osušenog lovora na neki okrugli pojas za spasavanje od mahovine, opleten tankom žicom.

Dugi razgovor, glasan, gotovo vikanje, sa mnogo gesta, i onda napokon objašnjenje.

Ne, ne, turobno klima baba glavom, — malo se svježeg cvijeća prodaje, gotovo ništa. Nešto malo u lončićima i u proljeće, po koji zumbul i azalea, ali buketi jako rijetko. A ona zna da pravi divne bukete, s nekoliko hvoja papradi, zavijene u bijeli ili ružičasti svileni papir i svezane srebrenom vrpcom. Ne, ne, glavni je i skoro jedini posao s mrtvacima, kod važnijih i uglednijih sprovoda. Evo, ovo je lovor vijenac za pokojnoga našeg učitelja van Desburga; siromah, četvero dječice, žena, punica i dvije sestre. A ovo je vijenac od njegova četvrtog »be« razreda, dječaci su novac sakupili između sebe, dala sam im i mali popust; kako i ne bi, radi se o dobroj kršćanskoj duši, pa će mu dječaci sutra na sprovodu pjevati i onda položiti taj lovor vijenac...

Prilično grubo je prekida Valent i odlučno i nepopustljivo pita, da li je ovamo k njoj dolazio poručnik duge plovidbe u plavoj uniformi sa zlatnim gajtanima, ime mu je takvo i takvo, i kako se zvala vjerenica?

Šutnja. Ništa. Nema odgovora.

Valent udara srdito nogom po podu i šakom po tezgi. Kakvi su to ljudi, kakvi običaji, kakva nesusretljivost prema strancima! To bi trebalo prijaviti magistratu, samom gradonačelniku, pače i šefu policije! To ipak ne ide tako!!

Baba cvjetarica se uplašila i stala da cmizdri. Dobro, ona priznaje, da ne zna. Ali ako Mijnheer hoće malo da pričeka, ona će odmah skočiti preko u susjedstvo svojim znanicama, prodavačici narandža i banana i sitničarki, pa bi se možda nekako ipak moglo saznati na koncu konca, ako je već tako važno.

Nestrpljivo ju prekida Valent. — Neka ga pusti na miru s tim njenim babama, s kojima on ne će da ima ni-

kakova posla, jer njemu je sad sasvim jasno, da tu nitko nema ni pojma, kako se zove vjerenica, da možda ta vjerenica poručnika duge plovidbe u ovom smrdljivom gnijezdu i ne postoji, a više je nego sigurno, da njegov poručnik nije ovamo nikad ni dolazio. Pa koga bi vraga ovdje i radio! Glupost i izmišljotina je čitava ta priča o Leeuwardenu i o vjerenici, kojoj je on nasjeo, i tu gubi svoje dragocjeno vrijeme. Nema on vremena za te tričarije!

Stara je postiđeno ušutjela, sukala konac slinom i šivala važno i simetrično zelene lovorove listiće oko pojasa od mahovine. Bila je sasvim poražena, vukla je šmrcajući suze kroz nos, i Valentu se sažalila. — Nije on ipak nikakav grubijan, naročito ne prema starim ženama.

No, pa dobro, kad je već tako i kad je već zašao ovamo, on ne će odavde otići sasvim bez posla, pa da ona onda koješta za njim priča i ogovara strance brazilijance. Molim, on naručuje veliki vijenac od bršljana i zimzelena, koji mora do sutra biti gotov i rano ujutro poslan na groblje; šta stoji, stoji. Molim, tu su novci! — Svakako veliki vijenac sa svijetloplavim trakama i — molim — ovim riječima. Neka izvoli zapisati i onda napisati tamnosrebrenim slovima: na jednu traku Učitelju Naroda van Desburgu — a na drugu traku Od Nepoznatog Putnika, i tri točke. Svakako molim te tri točke. Ne zaboravite, i uredite do sutra u jutro, prije pogreba, bezuvjetno, da ne zakasni. A sad je dosta svega toga. Amen, zbogom.

Pošao je na vrata, izišao na ulicu, a onda se odjednom prisjetio, ne bi li — he, he, — kad se već zgoda pružila, naručio još jedan vijenac. Jedan ogromni divni pogrebni vijenac za... ta za koga drugoga, nego li za pokojnog Fransa Michielsza! I već je uhvatio za kvaku i htio da se vrati u cvjetarnu, ali mu je palo na pamet pitanje, kuda bi onda s tim vijencem. Valjda ga ne će vucarati sa sobom po autima i vlakovima, a radoznali ljudi da čitaju pogrebnu posvetu na trakama. Ne, ne treba, možda drugi put, u

boljoj zgodi. — Odmahnuo je rukom. Dosta, da je učitelju naroda, njemu sasvim nepoznatom pokojnom gospodinu van Desburgu namijenio vijenac. To će i onako iznenaditi učiteljevu ženu, četvero dječice, punicu, dvije sestre i čitav četvrti »be« razred. — Dosta toga, gotovo!

Sjeo je sasvim odlučno i bez kolebanja u taksi do svojih mirnih i šutljivih kovčega.

Šofer je opet upitno okrenuo glavu prema njemu, spreman, da se više ničemu ne začudi.

— Peazens!

Ipak je šofer stavio dlan na ušku i nagnuo se prema njemu, da bolje čuje.

— Peazens! — No, što čekate? — Pa čak i ja znam, da je to na Friesche Gatu, nasuprot otoka Schiermonnikoog, a vi ne znate, šoferu! — Ja tamo imam posla. A zašto ne bih tamo imao posla?... Pa to je šetnja, tridesetak kilometara, pola sata dobre vožnje. Samo brzo, jer tamo moram biti svakako još prije sumraka.

Auto je pojurio punom brzinom, i za čas je bio izvan grada; ipak je to bio dobar šofer.

Cesta je vodila auto uz srebreno svijetli široki kanal Trek Vaart, između preširokih ravnih polja, opalno rasvijetljenih u kasno, sasvim kasno popodne. Još se uvijek trava zeleni, samo se na gdjekojem osamljenom drvetu vidi, da se je započela žariti jesen, i da u život lišća mnogo nade više nema.

Za auto s dobrim pneumaticima i raspjevanim motorom nije ništa tih nekoliko desetaka kilometara, na cesti ravnoj i praznoj i bez prašine, pa makar i vuče u svojoj utrobi dva teška zaključana kovčega. Krave tu nemaju običaj da zalaze na cestu, niti pokazuju takvu namjeru bijele guske i žute patke, koje ravnodušno promatraju zbivanje ležeći mirno i nepomično na trbusima u vodi, u dubokim jarcima uz cestu.

Odjednom se nešto sivo, veliko i beskrajno razvali i zablista u daljini, kao orijaško ogledalo od starog srebra.

— Zee! progovori šofer.

— Nikako ne nalijevo u grad, ravno na obalu, zapovijeda Valent. — Baš me briga za taj vaš Peazens.

Auto ide dalje, onda zacvili kočnicama i naglo stane sasvim na obali Friesche Gata.

Sivo, savršeno sivo bezbojno more muklo se valja preko sipkih bijelih prudova. Samo visoki hrptovi debelih valova srebrenasto i iskričavo svjetlucaju kao nabrušene oštrice bezbrojnih teških sjekira, muklo se strovaljuju jedan preko drugoga i tale pješčane nabore pržine.

— Schiermonnikoog? pita Valent.

Šofer podigne ispruženu ruku u daljinu, gdje se u tu nemirnu poplavu mora svalio siv, miran, plosnat i gotovo nevidljiv otok, zatvarajući sjeverni horizont. Bilo je predvečerje, još rani sati, ali bez sunca, jer je paučina oblačna finom koprenom zastrla daljine.

A ipak je sve samo silna beskrajna siva daljina, dok u njezinu mrtvilu more diše teško i uporno, kao razvaljena zvijer, koja mrvi i miješa i čupa prudove i pržine, ne zna se ni čemu ni zašto.

— Schiermonnikoog, kaže šofer, da, to je, i gleda u daljinu, kao da razmišlja, kako bi prijeko.

— Ne radi se o tome, ja tamo ne idem, kaže Valent prividno ravnodušno. — Samo se o svjetioniku radi, koji morskim brodovima noću prijeti i opominje ih na pravi put. U njegovoj kamenoj utrobi rođen je jedan moj drug, a ja sam mu obećao, da ću to svakako pogledati, kad mi se pruži zgoda. Zgoda se pružila. I ništa više, razumijete li, baš ništa više ni manje!

Sumrak je spuštao svoja tiha lepezasta krila. Valent je izvadio dvije cigare, pripalio jednu šoferu, a drugu sebi, zatim je nataknuo cviker na nos, a onda se zagledao u daljine iznad otoka. Noć je padala sve niže i dublje s nebesa, more se olovno ljeskalo.

Frans Michielsz mu je pričao, da se u suton svjetionik njegov rođeni pali kao rubinska vatra, kao crvena ognjena

lomača, i po tri puta se gasi i zablista svake minute. I to tako ide čitavu noć, od sumračja do praskozorja. Onda opet utrne, do večeri.

Još uvijek ništa, ali Valent čeka strpljivo. Pa onda opet neko vrijeme ništa. Dobro, on ima vremena. Ah, noć evo...

Svjetionik je u daljinama iznad otoka i mora odjednom naglo planuo, ali planuo je — — — zeleno!! Zeleno kao smaragd. Da, da, sasvim zeleno i neprekidno. Uopće se i ne gasi po tri puta svake minute. Gori ravno, bez prekidanja, sasvim zeleno.

— Da li je to veliki svjetionik Schiermonnikooga, pita Valent.

— Da, da, samo to. Sasvim sigurno!

Valent skida cviker, briše ga maramicom, stavlja ponovno na nos, i pita šofera, da li mu boju svijetla sasvim dobro razaznaje.

— Naravski. Zeleno, posve zeleno, više nego jasno zeleno.

Aha, tako. Dakle zeleno! Ne, nema sumnje. Zeleno nije crveno, nego je zeleno i nikako drugačije. I ne gasi se tri puta svake minute, već gori ravno i bez prekidanja. Tako, tako!

Oh, oh, kako se sve to divno slaže i raspliće i razmrsuje.

Dakle je dragi bezazleni Frans Michielsz lagao punim ustima na svakom koraku. — Dakle on nikada nije uopće bio u Leeuwardenu. On tu nije imao vjerenicu. On se nije ni rodio na svjetioniku u Schiermonnikoogu, jer taj gori zeleno, a ne crveno, i ne gasi se po tri puta svake minute! Sve u svemu: sve je ono pričanje bila ordinarna laž! Možda on uopće i nije bio poručnik, samo se kočoperio uniformom i gajtanima, a lagao je drsko i gotovo ga obmanuo samim lažljivim izmišljotinama. Dakle — gotovo, dosta, fuj! Valent je pljucnuo u more.

— Natrag!

Auto je zapalio sjajne oči, okrenuo se i pojurio.

Valent se više nije osvrtao. Samo je ipak neko vrijeme slušao, kako more šumi sve slabije i slabije, dok se nije izgubio svaki šum. Bila je već duboka noć bez zvijezda, sat vožnje na mekim perima, sat dubokog odmaranja. Došli su natrag u Leeuwarden, na stanicu.

Pred blagajnom je Valent malo razmišljao u nedoumici: Amsterdam ili — — — ?

Prvi brzi vlak je išao preko Groningena i imao je direknu vezu za Nieuwe Schans. — Pa dobro, onamo, to je granica.

Prošlo je nekoliko minuta ili sati.

Onda je došao vlak, Valent je ušao u kupe, utovario kovčeg žuti i smeđi povrh sebe i sjeo; ipak je bio malo umoran. Cičala je para, što ju je lokomotiva tiskala kroz dugačka gumena crijeva, da ugrije vagone. Noću, u jesen, u frizijskim ravnicama zna da bude studeno.

Odjednom signali tin-tan, tin-tan, pa zviždanje, mahanje fenjerima i barjacima, a onda vlak kreće. Što se njega tiče sve ovo, što je ispred prozora kupea i vagona. Sad se više ne radi ni o čemu! Kakva mreža! Kakav: nema natrag! — Dakako, kad je sve bila prosta izmišljotina i laž, ili barem samo nečija pijana mašta. Ha, ha, mreža, dakako!

— Groningen! Groningen! izvikuju kondukteri i vlakovođe i portiri vani u noći na peronu.

Laž je cijeli taj Frans Michielsz, jer nema vjerenice u Leeuwardenu, i jer nije rođen u Schiermonnikoogu, koji ima sasvim zeleni svjetionik, a crvenom ni traga! Laž je i izmišljotina i sve ono sinoć na Zeedijku, — a kako je to daleko, kao da nikad nije ni bilo. Pa možda i nije bilo, tko bi to nakon svega toga i znao.

Međutim, za svaki slučaj, i zbog tih priča o mreži, ipak treba ići prijeko, dalje, još dalje.

— Nieuwe Schans! viču noćni glasovi na peronu.

Vlak stoji malo duže. Carinici i posljednji vojnici Kraljice Wilhelmine neobično su obazrivi; čekanje, onda vožnja, pa opet carinici i vojnici Republike.

Nestala je granica. Druga zemlja. Na putnicu se cjelovom priljubi violetna okrugla štampilja s raskriljenim orlom. Sve je u redu. Njemačka ne pita, da li je i što je prošle noći bilo na Zeedijku.

Vlak slijepo juri dalje u noć.

— — — — — — — — — — — — —

Don Pedro Encruzilhados je sâm s putnicom u ruci. Prolista je sasvim slučajno. I slučajno mu pogled padne na drugu stranicu. Fotografija! Fotografija!!

Ipak su ti organi Republike nevjerojatno nepažljivi. Pa kako je samo to moguće! Uzmu čovjeku putnicu, pronjuškaju je od korice do korice, slineći prste, tako da stranice na rubovima ostaju mokre, poližu sve štampilje, ispisuju brojke, zapisuju ih u neke protokole, ali jedno! jedno! Pri svemu tome se ne sjete, da ma i jednim pogledom usporede fizionomiju bez brade sa fotografijom s bradom.

— Carramba de los rios y montes nevadas, psuje don Pedro na brazilijansku i skače sam samcat po kupeu kao mlado jare, ali mu se podbradak ipak malo stravično trese, i tek što zubi ne zacvokoću.

Tko ima smolu, ima smolu! Ali ne on, nego organi Republike, koji doista nisu na visini. Šta su sve mogli da mu udese! Kakve je neprilike mogao da ima zbog svoga obrijanog lica i bradate fotografije! — A pustili su ga tako lake ruke, da je to gotovo i sumnjivo!...

Čak se malo i ljuti don Pedro, što na putnice ne gledaju i zanemaruju svoje dužnosti, a granica je ipak granica!

Ali onda ipak spozna i prizna sâm sebi, da je sreća i slučaj na njegovoj strani, da nikakve mreže nema, i da zbog svega toga treba produžiti sabrano i mirno prema određenom cilju. Glavno je: sabrano i mirno, kad se je već iskopao iz tako teških zapletaja.

Dakle: samo sabrano i mirno.

V. A ŠTA S BRADOM?

Kasni rujan na Rajni, sav zlatan i smeđ. Lišće kestenova zori kao žuti duhan. A grožđe, kako tek grožđe tu zori. Sve se slatki med probija kroz voštano žute jagode nahuknute prašnjavim maškom i lijepi se za prste i za usne, a na nepcu i u grlu šećer slatko peče. Svi bregovi oko Rajne rodilje su medenog grožđa. Ono prezrelo visi u teškim nabreklim sisama sa čokota, a čokoti se savijaju obilno, puno, radosno. Sunce toplo zlati strme brežuljke, ljudi između poredanih trsova u vinogradima pjevaju. Ne, ovdje nema maglama ni traga.

Valent luta po brežuljcima iznad Rüdesheima i promatra sivu široku rijeku, po kojoj se tromo vuku bijele lađe krupnih trupina. Zrak popodnevni miriše na prezreli slador. Južnjački krovovi gradića crveni su i violetni, s nekim raščerupanim limenim pijevcima na zabatima.

Tu je već dva tri dana, previše spava, ne zna, šta da radi; šetnje po brežuljcima i siva široka rijeka već mu pomalo dosađuju. Nipošto ne zna, šta da radi. Konačno tu ima da se riješi to pitanje brade, radi fotografije u putnici i daljnjih granica. Brada treba ponovno da naraste pod svaku cijenu, pa ma koje boje bila. Ipak je bio poučan onaj san, što ga je prosanjao one tako daleke i gotovo već zaboravljene noći, kad je onaj vražji drugi poručnik otkrio pred njim karte onako naivno, infantilno, presigurno. Ako je sve ono bila istina, onda dobro, neka brada naraste. Pa neka ga onda još netko prepozna, neka posumnja u don Pedra Encruzilhadosa, ako smije i može!

Doista, za ovih par dana, otkako je tako besprimjerno spretno i sretno šmugnuo iz zemlje kraljičine, nešto mu je stalo probijati kroz kožu na licu, podvojku i gornjoj usni; tvrde četinjaste dlačice neodređene boje, koje su zasjenile

obrise i poteze lica. Češao se po licu sve češće hrptom ruke i osjećao, kako ga nešto hrapavo grebe. Upravo kao četka. Kako je to zapravo jednostavno.

I tako Valent luta po brežuljcima, vrijeme tako polagano za njim, i sasvim mu je dosadno već sve to. Lakomi i lukavi ljudi vinogradari stoje po ivicama i rubovima svojih vinograda, promatraju vrijeme i sunčaju se tobože, a ubili bi za jedan šugavi grozdić. Gdjegdje već berba teče, i te škrtice nožićima i škaricama režu grozdove oprezno, da se jagode ne bi trusile, bacaju ih u košare, presipavaju u badnjeve, vuku u drvene klijeti, gdje preše cvile i škriplju, zaključavaju ih noću katancima i lokotima i bravama, jer to su kapi zlata, crvenog i žutog.

Oh, dosadno je sve to, i ta jesen suviše zrela i smeđa, i ta lijena Rajna sa svojim puzavim parobrodićima, i ti rani rumeni sumraci, i te plavičaste maglice predvečerjâ, što se kao paučina raspinju preko krovova gradića, po kojemu besposleni pastori šetaju, psići naganjaju mačke praznim uličicama, debeli vlasnici kavana i gostionica zijevaju pred otvorenim vratima, razgovaraju po pedeset, šezdeset godina o grožđu, vinu, berbama, bocama, podrumima, prijevarama, razgovaraju tako pedeset, šezdeset godina, a onda legnu nauznak, protegnu se i umru. Prejednostavno i predosadno.

Valent je stanovao u nekakovu svratištu »Traube«, pio noću sjedeći sâm samcat za stolom po podrumima aromatično i opalno svjetlucavo vino blijedožute boje, sve po pola butelje od svake vrste. Konačno je znao sve, i nije ga više ni najmanje uzbuđivalo. Ne da vino nije bilo dobro, to se ne može reći, ali u tim podrumima debele rumene cure konobarice su stalno nasrtljivo vrištale, a uvijek je netko svirao u citru ili u harmoniku i pjevao, nikad ni o čemu drugom, nego uvijek samo o grožđu i vinu, o lijepoj domovini, pa opet o grožđu i vinu, do besmisla. A pjevalo se tako promuklo i loše, razbijeno, neveselo.

Spavao je od ranog sumraka pa do kasnog prijepodneva, po četrnaest sati. Sve je radio nevjerojatnim kretnjama, što je polaganije znao i mogao, izmišljavao je sve koješta, samo da prevari i nadlukavi to vrijeme, koje se nečuveno sporim tečajem odmicalo, tako da se prolaženje svake minute skupo plaćalo dosadnim očekivanjem prolaženja.

Jedino što je radio, bilo je to, da se promatra u ogledala, da hrptom ruke češe obraze i podvoljak, i da tako posmatra spori ali ustrajni napredak bradina rasta. Naročito u promatranju u ogledalima Valent je stvar usavršio do krajnosti. Gledao se najprije jutrom u sobi u zrcalo iznad umivaonika, pa onda malo kasnije u prozor; ali to zapravo nije ništa. Zatim je čitav dan šetao uličicama, zastajkivao pred izlozima preraznih dućančića i promatrao se u refleksu njihovih prašnih i neopranih stakala. Promatrao se noću u dnu ispijenih čaša i na caklenoj površini zelenih boca. Gledao se na sjajnom poklopcu svoje srebrene kutije za cigarete, u ovalu svoga starog nikljanog sata, pa čak i u uskom konveksnom rubu svoga zlatnog vjenčanog prstena. Gdje se sve nije promatrao, i kakva sve izobličena, spljoštena i produžena lica nije vidio. Pokušao se onda promatrati i u vodi Rajne, ali nije bilo ništa; ona teče blijedo-mutno-plavičasto, a i uopće nikako nije istina, da netko u nekoj vodi može vidjeti svoje lice.

Konačno je jednog dana kupio malo džepno ogledalce, a hrbat desne ruke postao mu je sasvim crven od neprestanog trljanja i češkanja po podvoljku. Noću je spavao s dlanovima na obrazima, i sve mu se činilo, da i u snu osjeća, kako brada raste i buja, i kako ga škaklja i golica po debeloj koži dlana, naročito po onim mekim udubinama crtâ srca, života, ljubavi i smrti, i kako se već sve ne zovu.

Da, jesen je zorila, žegla je grožđe po vinogradima, zlatila lišće, i izvlačila mu ustrajno bradu odnekale iz mesa ispod kože. U svemu tome on je osjećao mnogo zadovoljstva i dobro je spavao nakon mnogih probdivenih noći.

Ujutro je sunce nasrtljivo i bučno sjalo u sobu, a Valent je bos i u dugim bijelim gaćama stajao kod prozora i pokušavao nešto sasvim novo.

To je novo bilo u tome, da s pomoću svoga malog džepnog zrcalca s limenim rubom i s pomoću stakla unutrašnjeg prozora uhvati svoj profil, pa da vidi, kako i u tom pogledu napreduje stvar s povratkom brade. Vrtio je amo tamo svoju pomalo ćelavu glavu na tankom žilavom vratu s izbočenom jabučicom, žmirkao zaslijepljenim kratkovidnim očima, micao prozorom, okretao se, namiještao i premiještao; konačno nije mala stvar u tome, da se na tako primitivan način, rekao bih bez tehničkih pomagala, uhvati u vlastitom oku vlastiti profil. Pouzdano se je i sa zadovoljstvom nadao, da će na taj način protući barem koji sat nesnosnog prijepodneva, kad i onako nema posla, a u toj »Traubi« pogotovo ne. I gotovo se pomalo radovao, što se ovako u životu kadšto ipak otkrivaju neke nove mogućnosti. Pa čak i u nekakovu Rüdesheimu, na toj Rajni, kuda je slijepo zalutao kao pastrva, kad ide da se mrijesti uz rijeku, sve bliže izvoru.

Netko je zakucao, otvorio vrata i ušao, ni ne čekajući odaziv stanara.

Naravski, to se može dogoditi samo u ovakvoj trećorazrednoj provinciji, kad se stanuje u četverorazrednom prenoćištu imenom »Traube«, ne zbog siromaštva ili iz škrtosti — oho, novac nije u pitanju — nego tako, po vlastitoj volji, iz nekih sasvim drugih i sasvim posebnih povoda i razloga.

Valent se okrenuo od prozora, zažmirkao, a onda segnuo rukom na noćni ormarić, gdje su lijepo i uredno bili poslagani jedno do drugoga džepna ura, perorez, čačkalica od guščeg pera, novčarka sa sitnišem, kutija šibica, metalna olovka i još neke sitnice, i tu je između svega toga napipao prstima svoj cviker, namjestio ga na nos, i onda strogo pogledao prema vratima. Istovremeno je ruke

makinalno pokrenuo u adamovsku nisku gestu, jer je bio samo u dugačkim bijelim gaćama i bosonog.

Na vratima je stajao tanak mladić u masnom kaputiću od crnog listera, sjajno začešljane kose, s nekim omotom od linoleuma ili voštanog platna pod mišicom.

Mladić se duboko klanjao, a istovremeno i zavonjao. Zavonjao je Valentu, koji je imao fini njuh psa prepeličara, i koji je u nosu naglo i smjesta osjetio penetrantan i njemu ogavan zadah zelenoga sluzavog briljantina, sapuna mirisa ljubičice, prostog eau de colognea, koji je . . . gdje je to bilo . . . ah, da, pa da, — zadnji put je sve to zajedno vonjalo i dražilo mu nosnu sluznicu jedne noći, čini mu se sigurno, kod Graatje je to bilo, da.

— Hiljadu, ne, sto hiljada puta za oproštenje ponizno i pokorno molim, klanjao se je ulašteni mršavi mladić u crnom kaputiću od listera, prekinuvši Valentov niz misli, koje su upravo stale da sjećanja na mirise sastavljaju u neke sigurne forme. — Hiljadu, molim, puta, molim, da mi gospodin dobrostivo oprosti! Ovaj moj nagli dolazak nije doduše na visini običaja i uljudbe, ali kad gospodin sasluša i uvidi, onda će gospodin razumjeti sve. — Dakle stvar je ukratko u tome. Gospođa Lahnstein, moja kuma . . .

Valentov cviker gledao je preda se savršenim nerazumijevanjem, u kojemu je bilo nekoliko grama srdžbe, a nekoliko dekagrama čuđenja.

— Ah, vidim, vidim, piskutao je mršavac, vidim, da moram biti kraći i jezgrovitiji, i odmah na stvar, jer gospodin inače zbilja ne će razumjeti. — Dakle, moja krsna i krizmena kuma gospođa Lahnstein, vlasnica ovog izvrsnog i poznatog hotela, ona me je pozvala ovamo. Bilo je o tome govora i razgovora već prekjučer, odlučilo se jučer, — i evo me danas! . . . U tome je stvar. Kuma Lahnstein je primijetila, da gospodinu nešto treba, da gospodin nešto nema, i zato sam ja tu. — Pritom mladić lukavo namigne okom, a onda doda gotovo intimno: Pa ja gospodina dobro, dobro poznam.

Cviker se sasvim malo i neprimjetno trgne na hrptu nosa, ali ruke i koljena ne. Valent se je znao svladavati već gotovo savršeno. Navika čini svoje.

— Gospodina poznam skoro predobro, jer gospodin već tri četiri dana, svaki dan po nekoliko puta, zaviruje u moj izlog, tamo dolje lijevo, između crkvice Svete Gertrude i dućana piljarice Vogel. Da, da, zaviruje, zaviruje, to se sasvim očito primijetilo. A gospodin zacijelo ne gleda moju damicu u izlogu, počešljanu à la Miss Portugal, jer ona je konačno samo iz bojadisanog voska, a gospodin očevidno nije iz voska, he, he! . . . Gospodin je sigurno u mom izlogu čitao tarifu. Šta ćemo, tarifa je tarifa, po našem savezu utvrđena, a po ovdašnjoj općini potvrđena. Ima doduše u njoj točka sedam »ce« u vezi s točkom šest »a«, po kojoj posluga izvan radnje u nastambi mušterije ima pravo na dvadeset posto povrh računa, ali to se ovaj put ne će primijeniti; to je konačno samo stvar uviđavnosti, a nije kršenje tarife. Gospodin neka se ništa ne boji. Ne samo zato, što je sezona na izmaku, ne samo s obzirom na dragu kumu i njen hotel, već i na simpatičnog gospodina putnika stranca. — Dakle, sve u svemu, ja sam Kilian Froh, čast mi je predstaviti se gospodinu, vlasnik brijačkog salona »Haarwuchs«, molim, topla i mrzla voda, ondulacija trajna i vodena, molim, pedicure i manicure, električna masaža, za dame i gospodu, specijalni individualni postupak molim, diplomirani apsolvent višeg frizersko vlasuljarskog tečaja u Wiesbadenu, s praksom u prvim salonima Oldenburga, Thüringije, Pfalza . . .

Kilian se uz to primaknuo stolu, stavio na njega svoj linoleum, otvorio ga, i iz omota su zablistale sjajne čelične britve u koštanim koricama, nazubljeni strojevi za šišanje, masni kožnati kajiš, komad alauna, raščupana četkica, brijački sapun i još koješta.

Kretnje Kilianove bile su blistave, suviše gibive, mekano zaobljene, veselo živahne, ponizno udvorne, a pisku-

tava bujica riječi mirisala je na zeleni briljantin i sklizavo se cijedila niz tanke usnice.

— Tako sam razgovarao s dragom mojom kumom, razgovarao i savjetovao se, i onda se sve evo svršilo tako, da sam ja odlučio da dođem k vama, kad već vi niste htjeli k meni. A u moj ste izlog gledali, gospodine, to se vidjelo dobro iznutra, oho, i te kako! Vi ste možda po svojoj naravi neodlučni, vi onako, bi — ne bi, a ja znam dobro, da se čovjek teško odluči na brijanje, kad se zapusti, brada mu odjednom ponaraste, pa se onda svakim danom sve više boji, da će biti rezanja, krvi, prišteva, pucanja kože, — tako se ljudi obično boje, i puštaju lakoumno bradu da raste. A higijena, molim lijepo! A estetika! A gospodin u ovako najljepšim godinama, k tome još i stranac, pa se ne brije dane i dane! Ne, ne, ne! Kuma i ja smo se dogovorili i odlučili, da vam budemo na ruku, — et me voilà, kako se to fino govorilo senegalskim narednicima, kad su šetali po Wiesbadenu ne znajući, šta da započnu. — Dakle, lijepo molim, sve ćemo udesiti sad odmah, bez rezanja, bez krvi, bez prišteva. Gospodin neka sjedne ovdje, tu na stolicu, pa ćemo lijepo i fino gospodina dobro nasapunati, obrijati, izbrijati, oprati, naštrcati, napudrati, počešljati, — sve uz običnu tarifu, bez obzira na točku sedam »ce« u vezi s točkom šest »a«. Dakle, molim, gospodin neka sjedne, malo nagne glavu, — i za pet minuta ovoj rđastoj neobrijanoj bradici ni traga ni glasa. Gospodin će se zadiviti svom pravom licu, kad se opet pogleda u zrcalo, a ujedno će i sa zadovoljstvom priznati, da je Kilian Froh majstor svoje struke, da ne kažem samo britve!...

Valentu se polako i uporno strašan bijes popinjao u grlo. Osjetio je, kako mu se oči zalijevaju krvlju, a uza sve svladavanje tresu koljena. Skinuo je oprezno cviker, odložio ga na noćni ormarić među onu hrpu džepnih sitnarija, sve polako kao da se doista sprema da pristupi brijanju, zatim je pritegnuo gaće, stegnuo bijele platnene uzice i čvrsto ih svezao, pošao dva tri koraka lagano prema Kilianu, a onda,

— onda iznenada divljački zaurlao, bacio se sav na njega, zario prste jedne ruke u njegovu briljantinski ulaštenu frizuru, a drugom ga rukom mahnito ščepao za ogrlicu i kravatu, podignuo ga u vis, tresnuo njim o vrata, koja su s praskom izletjela iz vratnica, pa ga nadljudskom snagom ponio preko praga i kroz mračni hodnik, a onda bacio niz stepenice vičući hrapavo i promuklo nešto o svojoj bradi, koju on ne da, koja je njemu važnija od svega, i zbog koje on već danima sjedi u toj pljesnivoj i kiseloj provinciji, zbog brade, jest, upravo baš zbog brade, a ne zbog toga diareičnog grožđa i masnih cura i neopranih stakala na izlozima!

Kilian je mlatio rukama i nogama kao zagađeni golub, a onda se skotrljao niz stepenice natraške, jaučući i derući se.

— — — — — — — — — — — — —

Za desetak minuta sjedio je Valent, još uvijek teško dišući od bijesa, u čekaonici trećeg razreda na kolodvoru, držeći grčevito ručke svojih kovčega.

Ali prije toga je bio potpuni skandal.

Kilian je nepopustljivo vrištao dolje na dnu stepenica. Kuma Lahnstein je uletjela kao debela gegava tovljena guska u sobu broj tri i vikala nešto sva izvan sebe o poznatim brazilijanskim divljaštvima. Valent je na isti način izbacio kumu kroz vrata, a onda Kilianov alat kroz prozor, sve komadić po komadić, britvu, pa stroj za rezanje kose, pa keficu, pa alaun, pa linoleum, — sve na ulicu. Skoro je ubio stolicom sobaricu, koja je dotrčala sva u panici, prevalio je umivaonik s krčagom i lavorom punim vode, i polupao je još neke predmete, što su mu se u taj čas našli pri ruci. Oh, oni će njega obrijati! Oni će njega obrijati!!

Zatim se bacio u kaput i hlače, tresnuo na glavu šešir, nataknuo cipele na bose noge, čarape i maramicu i kravatu strpao nasumce u džepove, pojurio kao mahnit ulicama. — Sad sjedi na stanici u čekaoni, zagrlivši svoj kovčeg od žute i kovčeg od smeđe kože, i čeka vlak. Srce mu burno udara, dah ga gotovo guši, ali cviker je ostao čitav i sjedi čvrsto

na nosu, stisnuvši one uraštene dvije crvenkaste udubine svojim metalnim perima.

Prokleta provincija! Brijati hoće čovjeka protiv njegove volje, brijati!

Onda je prešao hrptom ruke preko obih obraza i podbratka, osjetio naježenu četkastu tvrdoću, izvadio iz džepa ogledalce, pogledao se ispitljivo, i to ga je umirilo, pa čak i učinilo zadovoljnim.

Vani su zvonko ječali signali. Vlak je ulazio u stanicu Rüdesheim. Nekakav prvi vlak.

*

Šta da se radi?

To je pitanje Valent riješio neobično jednostavnom odlukom, tako jednostavnom, a tako mudro izmišljenom. Hehe, lukav je on bio, lukav.

Ponajprije se u tom Rüdesheimu objasnilo, da on ne može ostati duže vremena na jednom mjestu, a da se ne bi primijetilo, da to on naprosto samo zbog brade sjedi i boravi. Čovjek poluneobrijan odviše udara u oči svakome. A onda osim toga bit će da se je primijetilo i to gledanje u ogledalce, pa sve to izaziva bog zna kakve sumnjičave pretpostavke. Ne, nikako i nipošto na jednom mjestu duže vremena!

Dakle?

Našlo se jedno heureka; uvijek se nađe heureka.

A to se zove: putovanje. Što duže u vlaku.

U vlaku se vozi s jednog kraja zemlje germanske na drugi i po pedeset i šest sati, i čovjek putnik ne stigne da se brije. Putnici dugih pruga ne dospijevaju se ni umivati, ni noge prati, ni nokte podrezivati, a kamo li se brijati. Tako vrijeme samo po sebi pogoduje bradi.

Valent je nabavio vozni red, i sad sa svoja dva kožnata kovčega krstari beskrajnim prugama s istoka na zapad, sa sjevera na jug. Lako se tako može protući čitav

mjesec dana, a možda ne će trebati ni toliko. Možda samo četiri, ili čak tri nedjelje. Tko bi to znao unaprijed. To će reći ogledalce.

Ali brada mora da naraste, još veličanstvenija od one, što se iskrcala u amsterdamskoj luci, — fantastična, gusta, krupna, oštra, makar i ciglasto crvena, ali kad već ovako sama od sebe raste, onda joj je zadatak, da potpuno izmijeni tu suviše poznatu njušku, to jest fizionomiju.

I tako Valent sjedi po drvenim tvrdim klupama trećih klasa, sa kovčezima na polici iznad glave. Ispod košulje mu šušti na golom tijelu zavežljajčić s papirnatim banknotama, a u ruci mu je neprestano vozni red s onim hiljadama brojka, imenima mjesta i stanica, nekim strelicama, zvijezdicama, debelim crnim točkama i svim ostalim simboličnim hijeroglifima, što ih čovjek putnik mora da razaznaje, kad mu je ova knjiga i kompas i sekstant, kojim upravlja bez gledanja u zvijezdu polarnicu putove svoje.

Trećom se klasom putuje iz hinjenog siromaštva i lukavog opreza. U njoj zguren noći na tvrdoj žutoj drvenoj klupi; u njoj se o podne guta komad kruha i kriška sira i jedna jabuka, na brzu ruku kupljena u kakovu kolodvorskom buffetu, na prolazu, za pet minuta. A onda se na drugoj stanici popije čaša piva ili samo vode.

Svi su treći razredi sviju vlakova cijeloga svijeta isti. Nešto su gori u putničkim ili čak mješovitim vlakovima, a te Valent odabire iz voznog reda s naročitim zadovoljstvom, jer voze polaganije, pa se u njima mnogo dobiva u zatezanju vremenom.

Svaki kupe svakoga trećeg razreda ima nešto od ćelije luđačke ili tamničke, gdje je sve udešeno tako, da se ništa ne može otkinuti s golih stijena. Pepelnjaci iz livenog gvožđa jedini su pomični predmeti u njima. Sve je drugo stijena, nepomična stvar. Malo u kupeima zaudara, mada se metu počešće. Svud isti crteži olovkom po stijenama klozeta, iste riječi. Kutija za papir stalno prazna, a u ormariću na kojem piše »sapun — ručnik« nikada ništa nema.

Kome bi onda moglo pasti na pamet, da se u takvim prilikama brije, ili tako nešto slično.

Ide se iz vagona u vagon, a da se ne primjećuje razlika. Strašno isto. Samo emaljirana bijela pločica u kupeu piše jednom A 73801, a drugi put C 037598 R. Samo to.

Da, i po koji put kiša stakla prozorska zamagli, pa se stanica ne vidi. A stanice su sve iste, i sam je đavo izmislio tu jednoličnost i taj isti kalup. Uvijek ista stanica, u nekoliko varijanata, ali tako, da se na prvi pogled pogađa, koliko taj grad ima stanovnika, i sve ostalo. Valent se u tome savršeno izvježbao, i on zna sve.

Tako se pojavi stanica jednokatna, u prizemlju u kancelariji telefoni zvrče i morze kucka jednolično i ustrajno kao živac u bolesnom zubu, u prvom katu tri prozora sa zelenim škrinjicama povenulih pelargonija i poprsje žene glavara postaje, što stakleno zuri u vlak i rukom kosu dotjeruje. Vodovod na stijeni, peron prazan, jedna minuta, jedan činovnik sa crvenom trakom oko mišice, nosači ne nasrću, nitko ne ulazi i ne izlazi, vlak tu prođe kao da se zabunio; zna se: desetak hiljada stanovnika, ili mnogo manje.

Onda opet bučna stanica, natkrivena golemim gvozdenim začađenim poklopcem, mračna kao tunel; izvikivači novina viču štrajkove i umorstva; po nekoliko režisera s crvenim trakama oko mišica; deset minuta; ambulantni buffet na točkovima s narandžama, piškotama, kiselom vodom, keksima i čokoladom; vika i mahanje maramicama; kovčezi lete kroz prozore, gvozdena se kolica kotrljaju kamenim peronima; zna se: sto hiljada stanovnika, ili mnogo više, stanuje tu iza izlaza u stanovima po visokim kućama u crnim ulicama, ručava, znoj lije, grize se i ždere i živi.

Sve to Valent zna, i ne uzbuđuje se više ni najmanje ni na što.

A putnici treće klase svi su uvijek isti, oh, on ih se nagledao već do umora.

Kupeji su uvijek puni žena navoranih lica sa zavežljajima. Ti su zavežljaji neke torbe od lažne kože, vreće, debeli papiri za pakovanje povezani unakrst užetima, kovčezi raspucani sa bravama, koje ne drže, omotani debelim špagama, golemi papirnati tuljci sa starim šeširima, pletene košarice, u kojima je hljeb i kobasica izazovnog vonja, neke platnene naprave kao tobolci sa po tri kišobrana i suncobrana, pa po koji psić jazavčar smeđi i foksterier bijeli sa crnim pjegama, kojega mamica tetoši, skida mu brnjicu, hrani ga bijelim kockastim šećerom, a kad se gospodin kondukter približi, onda psić nabrzo dobiva brnjicu od žice na njuškicu, kao da ništa nije bilo, a mamica jedva zatomljuje svoju usplahirenost.

A kondukter kao beskrilni crni anđeo s drugog svijeta prolazi vagonom, zakopčan odozgo do dolje, u končanim rukavicama, sa sjajnom poniklanom mašinom u rukama, što je nalik na škare za obrezivanje ruža, a kojom on buši tvrde smeđe karte od ljepenke, što mu ih pružaju drhtavi prsti prestrašenih putnika. Danju još je kako tako. A noću se slabo vidi u polumraku, na grudima o dugmetu kabanice visi mu špiritna svjetiljka i tinja zeleno, ovratnik mu je podignut, koraci teški. Da, da, kondukter je uvijek u svakom vlaku i na svakoj pruzi stvar za sebe, veliki i moćni gospodin, o tome spora nema; on može psovati i smije vikati.

Tvrda je žuta drvena klupa trećeg razreda, stalno vagon zaudara na čađu i karbol klozeta, neveselo je, nepromjenljivo.

A samo par koraka dalje, preko gvozdenog mostića iznad lanaca i odbijača, mekani je razred, gdje fini putnik sjedi na baršunu, zamotao se u pled od devine dlake, svukao preusku cipelu i navukao karirane meke vunene papuče, stavio čak i noćnu kapicu na glavu, tare čelo i nozdrve svaki čas kolonjskom esencijom iz kristalne bočice, ide počešće u putujući restaurant, a moćni kondukter mu se na hodniku uklanja tako, da se uvlači sam u sebe kao harmo-

nika; tek što ne nestane, kako se uz stijenu priljubi, da gospodina propusti.

Pa tu su onda i dame, divne fine otmjene dame, okupane i izmasirane i ondulirane, što sav dan manipuliraju svojim neseserima, turpijicama za nokte, crvenilima za usne i mekim perastim kvastama, čitaju najnoviji roman, uvijek na stranom jeziku, ljušte zlatne narandže pune mirisnog soka, peru se, češljaju, puše cigarete, posipaju se aromatičnim parfemima i pričaju, kako je tegobno to putovanje za te njihove jadne živce. Oh, kako se živci brzo umaraju.

Svakakvih je, da, baš je svakakvih klasa, putnika i običaja po tim vlakovima, gdje na užarenoj lokomotivi crni znojni ložač kao sam đavo pakleni gura u ognjeno zjalo peći ugljen lopatom, tali vodu u divlju paru, i na svakoj stanici potajno puni svoju bocu novom nakladom oštre rakije.

Vožnja i neprekidna trešnja zveketavih stakala u okvirima prozora već je sasvim otupila oštrinu Valentove napete budnosti. Ali on nije klonuo ni odstupio od svog heureka, mada je sve već vršio pomalo mehanički. Ne, ne, on ne će popustiti, nipošto i ni pod koju cijenu.

— — — — — — — — — — — — —

A sve je uvijek isto, već od prve duge vožnje od mnogo beskrajnih noćnih i dnevnih sati, koja je preko čeličnih skretnica, uz upaljene semafore i šume i gradove i čađave dimnjake Valenta s juga prebacila nekud u neku sasvim nepoznatu stanicu Stralsund, za koju prije nikada nije ni čuo.

Tu je sišao i sa svojim kovčezima časak stajao neodlučno na peronu, jer vlak očevidno nije išao dalje. Zapitao je nekog čovjeka, koliko je sati, premda ga to nije ni najmanje zanimalo. Onda je ušao u restaurant. Tako se to uvijek radi, jer druge mogućnosti nema. Tu je pio gorku vodenastu kavu, lomio tvrdu hrskavu žemičku i listao neke stare zamaštene ilustracije, u kojima je sve uvijek isto: miss Estonija u kupaćem kostimu i u profilu, karneval u Nizzi,

ostarjeli predsjednik neke republike pored ustrijeljenog jelena, nagrađeni par pasa prepeličara s londonske izložbe, jedna gola žena, istočno pruska krava, što daje dvadeset litara mlijeka dnevno, još jedna gola žena, avijonska katastrofa, šale o profesorima, muževima i ženama, reklame za porast kose, bujne grudi, snagu i pikantnu literaturu. — Uvijek sve isto, bez promjene.

Zatvorio je ilustraciju, a da nije istrgnuo ni jedan list, kao što je to običaj. Platio je kavu, dočekao opet neki vlak, nije se ni osvrnuo, kako to zapravo izgleda taj grad Stralsund, sjeo je na taj prvi vlak, koji mu se našao pri ruci, prevezao se preko otoka Rujane i došao na stanicu Sassnitz. Tu je i opet čekao ne gledajući oko sebe, a onda su vagone stali da guraju na neku dugačku lađu, skelu, šta li, koja se dimila.

Sivkasto bezbojno more se talasa, duva slan, vlažan i pomalo hladan vjetar. Kasno je popodne i već se mrači. Da, noći se sve ranije približuju; jesen je kasna, to se vidi i po kratkim danima.

Valent pita, kuda će to ovi vagoni na more. Kondukter mahne rukom preko Baltika, prema nevidljivim dalekim obalama švedskim i kaže samo jednu riječ: Trälleborg.

Valent također odmahne rukom, okrene se, stoji neodlučno na obali sa svojim kovčegom žutim i smeđim, gleda, kako se vagoni sporo i oprezno spuštaju na skelu-brod, i časak je doista neodlučan. Moglo bi se konačno i to pogledati, zašto ne. — Stoj, ne! Tamo bi prijeko opet njuškali po putnici i prekapali po kovčezima, a njemu i onako nije stalo ni do kakvih vidika. Ne, ne, čemu zamrsivati stvar.

Vjetar s mora sve je hladnije i vlažnije prodirao kroz tkaninu i podstavu njegova tankog ogrtača, i Valent nije otišao prijeko. Samo je onako od šale mahnuo nekoliko puta maramicom dugačkoj lađi, što je neveselo i teško puzila u maglu i sumrak. Sretan put do druge obale. Baš ga briga za taj Trälleborg i sve ostale Trälleborge, koliko

ih god ima. Moglo bi tamo opet kakvom poručniku ili natporučniku pasti na pamet, da mu postavi stupicu. Ne, hvala, ne ulazimo više u to.

Otišao je sa stanice sa svojim kovčezima u prvi najbliži hotel, na koji je u sumraku naišao, dao, da se žestoko naloži mala gvozdena peć u dosadno namještenoj sobici, tako nalik na kupe u vagonu, — skinuo cipele i kravatu, dalje nije dospio, i tako se poluodjeven svalio na krevet. Ipak je još prije, no što će škljocnuti električnim dugmetom, stavio pred nos ogledalce. Stvar je apsolutno napredovala, a to mu je činilo veliko i neprikriveno zadovoljstvo.

Dobro se leži svaljen nauznak u mekom krevetu i toplo naloženoj sobi, pod debelim pokrivačem od vate i na čistoj bijeloj ponjavi, kad vani jesenji vjetar već pomalo udara po staklima prozora svojim oštrim studenim krilima, a u uhu sasvim tiho odzvanja i zvecka kao iz dubokog podruma jeka vagonskih točkova: rum-ta-ta, rum-ta-ta, Träl-le-borg . . . Ne, to nije Trälleborg! Šta je to? Svejedno. Tko bi pamtio sva imena sviju stanica . . . Rum-ta-ta . . .

Valent osjeća u polusnu i na granici ronjenja u duboki san, kako se sve oko njega zajedno s njim ljulja, trese, poskakuje, ide naprijed, juri k cilju. Ali cilj se još ne smije glasno izgovoriti. Vrata su zaključana, a i zasunka je čvrsto zasunuta. Nitko ne može ući, nitko ne može zapitati, nitko ne može saznati ništa.

Mrak; samo se crveno žare željezna vratašca peći, a otok Rujana i opet jednom zebe od te jeseni, što stalno tako rano nadolazi i briše i opet po jednu godinu svačije mladosti i starosti u potpuni nepovrat. Rum-ta-ta . . .

*

Ne, ne bi ni sam đavo izmislio sve ono, što je Valent izmišljao, samo da stvar što više i što duže zavuče. Pronalazio je nevjerojatne vlakove nemogućih smjerova i prelazio na stanicama, gdje je trebalo sate i sate čekati na vezu za neki drugi vlak, koji se je vukao nekud kroz očajne

i prokisle crne borove šume, bez cilja i smisla. Naizust je za dane unaprijed naučio nizove brojka iz voznog reda i nailazio mogućnosti i kombinacije, koje bi svakoga dobrog željezničara mogle natjerati u očaj i samoubijstvo. Pa kad je sjedio po tužnim praznim kolodvorskim kavanama i čekao, čekao strpljivo, tako strpljivo, da je kod šepavih konobara izazivao samilost, — on je malo iskustvom, a malo teorijskim kombinacijama izmislio i imao u glavi gotov sistem, da bi se po tom čvoravom spletu gvozdenih kolosjeka i na tvrdim klupama žutih kupea mogao proživjeti u malom dijelu te zemlje čitav jedan ljudski vijek. Dakako, kad ipak na koncu svega ne bi bilo jednog cilja, dalekog još, ali tako intenzivnog, da na samu pomisao na njega čitavim tijelom trnci prolaze.

Lunjao je tako po vagonima na istok do nekog grada Ratibora, pa onda natrag na sjever do Cuxhavena, pogledao je preko mora prema otoku Helgolandu, ali vjetar ga je jesenji potjerao natrag. Pa se spustio do Garmischa, gdje se na Alpama već snijeg blistao u nazupčanim visinama. Munuli su kraj njega strmi krovovi starog Triera, zvonici crkava bamberških, vidio je kroz vagonski prozor vitu laternu na crnom kubetu dresdenske Frauenkirche, a onda je prošao kroz neki grad, koji se je zvao Fulda. Da, ima i grad takvog imena.

Dani se gomilali u nedjelje. Malo je spavao, obično samo skvrčen u klupko na tvrdoj drvenoj klupi. Boljela su ga rebra, cipele ga pekle na stopalima, nokti na rukama bili su mu crno obrubljeni, uši pune čađe. Ali ipak se je kretalo, i u toj spoznaji kretanja ništa nije bilo tako teško, da se ne bi moglo podnijeti i izdržati.

Jednog jutra, u klozetu vagona, gdje ogledalo nije bilo slučajno sasvim polupano nego samo djelomično, on je s pomoću krhotine tog ogledala i svoga džepnog ogledalca pažljivo promotrio i proučio profil, lice i naličje svoje fizionomije. Bio je apsolutno i savršeno zadovoljan. Da nije pouzdano znao, da se u ovim srebrenastim staklima

nc odražava nitko drugi nego on sam, Valent Listopad, — oh, ne, — don Pedro Encruzilhados, — on bi zastao u nedoumici, jer vrijeme je tako temeljito i savršeno učinilo svoje.

Tu se iz jednog stakla u drugo bezbroj puta odražavalo lice sasvim nepoznatog stranca, potpuno obrašteno mrko crvenom gustom bradom, onom starom dobro poznatom bradom, koja se posvema srasla i spojila s kosom, brkovima i obrvama, kao neprozirna i posve neprobojna krinka. Zbog brade je i rođeni nos poprimio sasvim drugi oblik, a oči boju. Ne, nije bilo nikakve sumnje, da je stvar uspjela sjajno, neočekivano sjajno.

Ipak mu je pala na pamet primjedba, da ta gusta izraslina izgleda sasvim malo upadljivo i divlje namješteno. Ne, ne, ipak to nije ono pravo. Sjetio se je, da takve čupave i slobodno izrasle brade samo još glumci gdjegdje nose, kad igraju razbojnike, a građani ih gledaju sumnjičavo i nepovjerljivo. Brada je brada, ali i ona treba da ima svoj oblik i izražaj. No kad je ovako divan materijal pri ruci, onda je to malenkost, koja se može urediti i riješiti u prvoj boljoj brijačnici.

Dakle, treba naći brijačnicu, to jest prvi bolji grad, s komforom.

U taj tren se vlak zaustavio, a Valent je iz klozeta potrčao u svoj kupe.

Nosači na peronu, svi od reda bradati, vidjeli su čas zatim, kako je iz vagona iskočio neki čovjek s gustom čupavom bradom, prilično otrcan i pohaban, sa dva dobra kožnata kovčega. Nisu mu prilazili, jer je putnik sišao iz trećeg razreda, ali su primijetili, da ih on letimično promatra. O tom nije bilo sumnje.

Putnik je doista izišao na peron, prošao kroz izlaz, došao na trg i pročitao na limenoj tablici: Bahnhofplatz.

Nasmijao se, jer tek sada nije znao ništa; u ovoj se zemlji svaki trg iza svake stanice u svakom gradu i gradiću samo tako zove.

Udario mu je u oči policajac u visokoj zelenoj kapi; i on je imao bradu kao nosači na peronu; oh, divan grad, pun samih brada. Na kapi policajca se vidio grb, limeni sjajni grb, što ga dva ustobočena rogata jelena drže prednjim nogama. To zapravo nema smisla i smiješno je, ali Valent je spoznao, da je to grb würtemberški. Pošao je prema policajcu s namjerom, da ga upita, kako je ime ovom gradu, i već je skinuo šešir. Ali u posljednji čas se sjetio i naglo pokrio glavu. No, samo bi još to trebalo! Ni za živu glavu takvi ispadi, koji bi mogli skrenuti pažnju policije!

Okrenuo se, vratio natrag na peron i tamo mirno pročitao ime stanice. Samo tri slova ULM. — Pa da, Ulm je to, šta bi drugo i moglo da bude, pljesnuo se Valent rukom po čelu. Onda je pokupio kovčege i polako pošao u gradić, iznad kojega je visoko stršila tanka oštra kamena igla gotske katedrale.

Pa dobro, šta se sad može, Ulm. — Ali možda je to čak dobro, jer ovo je kraj i grad ljudi s velikim i izrazitim bradama. To se je vidjelo odmah, a vidi se na svakom koraku. Nema sumnje, da su radi tih prilika i brijači vješti u udešavanju brada.

Luta Valent ulicama, pa onda uličicama oko katedrale. Ne zna se, koje je i kakvo doba dana, jer je jesen. Kuće su zatvorene u sebe, ulice puste. Negdje treba stanovati i spavati, spavati, dugo i tvrdo, bez obzira na mijenu dana i noći.

Treba stanovati. Ali dosta mu je hotela. Odviše su one sobe posvuda ukleto nalik jedna na drugu: oni okrnjeni lavori i noćni ormarići i pokvarene žarulje i masni pokrivači i prljave sobarice s izjedenim zubalima i ispunjavanje nekih cedulja pred radoznalim portirima, koji prodirnim pogledima zure u džepove i kovčege i ispituju čovjeka putnika o svemu i svačemu, što ih se sasvim ništa ne tiče. Pa onda neprekidni šum vode po vodovodnim cijevima, zvonjava po hodnicima od ranog jutra, cičanje i vrištanje u

susjednim sobama čitave noći, oh, ne, sve je to suviše dobro poznato i nepodnosivo. Hoteli dozlogrđuju. Spas je i mir samo u tihoj i mirnoj porodici.

»Tiha i mirna porodica iznajmljuje čistu i udobnu sobu. Cijena veoma umjerena.« Tako piše šiljastim gotskim pismenima na komadu ljepenke, obješene na vrata kuće br. 74. u Stuttgarter Gasse.

Valent ne krzma dugo, uspne se sa svojim kovčezima strmim mračnim stepenicama na treći kat, pozvoni, uđe, iznajmi sobu na tri mjeseca. Bili su prvi dani listopada; on je platio do nove godine!

Udova u trećem katu, s rukama izjedenim od pranja rublja i posuđa, doživjela je nešto, što je izgledalo kao glavni zgoditak. Sama je unijela Valentove kovčege u tu svoju čistu udobnu sobu i stala da nešto opširno priča o svom pokojnom, koji je bio kod grada, koji je bio član odbora društva vatrogasaca, strijelaca, pjevača, osnivač jednog kluba kugljača, i svašta i koješta. — Molim, evo, tu su na zidovima sve njegove počasne diplome pod staklom i u okvirima. Gospodin može sve to da pročita i da se uvjeri.

Gospodin međutim žmirka očima i oprezno i uvijeno izražava želju, da bi se sve te diplome poskidale sa zidova i nekud spremile, bar tako dugo, dok on prebiva u ovoj sobi. On je navikao na gole, prazne, jednostavne zidove. Kasnije se sve opet može objesiti natrag na svoja mjesta. Gospođa neka oprosti, to je neodoljiva moć navike, zbog koje mu se zacijelo ne će zamjeravati.

Ne, ne, ne, uvjerava ga udovica i odmah stane skidati diplome sa stijena, briše pregačom okvire, a onda ih gurne iza peći. — Kako god gospodin želi, pa ako još nešto treba, ona će vrlo rado . . .

Gospodin šuti, stoji nasred sobe u svom ogrtaču, i ne govori ništa.

Udovica bi dodala još koju, ali onda vidi, kako gospodin umorno zijeva, to jest trudi se da prikrije zijevanje,

pa se okrene krevetu, razotkrije ga, poravna ponjavu, strese jastuke, izađe, donese krčag i bocu svježe vode, zaželi laku noć, a ako gospodinu nešto zatreba, neka samo pokuca triput na zid, ovaj ovdje. Preko će se već čuti, i ona će doći. Zatim izađe zatvorivši vrata.

Valent se po običaju sasvim mehanički zaključa. Zatim stane uz prozor i zuri u visoke crne zabate susjednih kuća. Dugo stoji ovako, a vrijeme prolazi.

Onda je stala škrapati kiša, najprije kap po kap, a zatim se spustila uporno i ustrajno, u tankim raspršenim mlazovima, tako da se jasno vidjelo, da sad ne će prestati dane, a možda i tjedne. Tako je početkom listopada svagdje pa i u Ulmu. Ipak je san i spavanje uz kišu, što se cijedi niz stakla prozorska i ustrajno klokoće kroz limene žlijebove, vrhunac sviju sanja i smirenja.

— — — — — — — — — — — —

Tako prođe nekoliko dana.

Stvar s brijačnicom je povoljno svršena i uređena.

Valent od neki dan zadovoljno nosi bradu, oblo zaokruženu oko lica, a prema dolje, ispod podbratka, malo zašiljenu, gotovo kicoški. Sve su preduge neposlušne dlake podrezane, guste su čekinje dovedene u potpuni red. Brkovi se šire preko gornje usne lijevo i desno, savijaju se i slijevaju neprimjetno u bradu. Brijač nije bio doduše nikakva naročita veličina, ali je pokazao osjećaja za formu. Ni rođena mati pokojna, a kamo li otac, ne bi mogli da prepoznaju rođenog sina.

U isto vrijeme bili su to dobri dani za neke dućane i zanatlije gradića. Sašilo se tu jedno žućkasto-smeđe, sportski krojeno odijelo od debele tkanine, pa jedan poluzimski kaput, kupio se dlakavi šešir i jedna putna kapa, napravila se dva para novih cipela, sašilo se dosta toplog rublja od flanela i još koješta. Čini se, da se je bogati stranac iz Stuttgarter Gasse spremao na dugo zimsko putovanje. A nema sumnje, da je doista bio bogat, jer se je cjenkao malo pa ništa, gotovo samo zbog razgovora i razonode.

U to se vrijeme također otkrilo, da udova u trećem katu ima sinčića Leopolda, Poldija, i Valent ga je skoro zavolio, ma da je dječak imao tubasti nosić, posut žutim pjegama, s modrom kapom prvogimnazijalca na glavi. Poldi se isprva dane i dane krio od Valenta, ali kad mu je on jednog dana donio omot pečenih kestena, dječak se pripitomio.

Valent je iskoristio taj tren, nešto mu je palo na pamet, i on ga je odmamio u svoju sobu.

Poldi je malo zbunjeno stajao na vratima, držeći u jednoj ruci kvaku, a u drugoj svoj omot s pečenim kestenima.

Valent je stavio prst na usta — pst! — samo mir, i o tome nikome ni riječi! Zatim je pošao prema krevetu, izvukao ispod njega svoj smeđi kožnati kovčeg, odriješio remenje, otključao bravu, a onda kretom prsta pozvao Poldija da dođe bliže.

Dječak se je malo nepovjerljivo, ali silno radoznalo približio Valentu. On se ispitljivo zagledao u njegovo staračkí blijedo lice, a onda naglom kretnjom podignuo poklopac kovčega.

Kao da je iz njegove nutrine sámo jarko sunce sinulo, jer dječak je široko otvorio oči i usta, prikovan na mjestu, bez riječi.

Valent ga gleda ispitljivo, i čini se, da je silno zadovoljan. — No, što kaže na to?

Poldi nema riječi, samo trese glavom, zuri u začarani kovčeg i pritište na grudi svoj omot s kestenima.

No, pa šta kaže na to?

Dječak ne kaže ništa, kao da malo u sebi koleba, a onda naglo ispruži ruku.

Valent u isti tren bučno zalupi poklopac i gurne kovčeg pod krevet. — A, ne, to ne, to se smije samo izdaleka vidjeti, ali nipošto dodirnuti ili čak uzeti! To već pripada nekome drugome, to se više ne može ni posuditi ni pokloniti. — Ali lijepe su stvari, zar ne? I skupe, kako skupe!

Pa iz samih dalekih krajeva. Ne, ne, ne, to je već sve tuđe i poklonjeno jednom drugom dječaku, u drugoj zemlji.

Poldiju se vlaže oči, i on malo zašmrca na nos. Ipak mu se sve to čini okrutnim; on je dječak stidljiv i plašljiv, ali ne može da zatomi svoju žudnju za čarobnim kovčegom bogatog stranca. Pobjegne mu jedna suza, skotrlja se niz nos i kapne na pod.

No, no, no, ne treba zato cmizdriti, malo se ljuti Valent. — Istina je, ove stvari ovdje se ne mogu vaditi iz kovčega, ali zato se druge mogu kupiti dolje u gradu. Pa ako Poldi bude dobar, no, onda će dobiti koješta.

Poldi se useknuo i sprijateljio s tim obećanjem, pa je čak od toga dana htio da šeta s Valentom pustim uličicama. On mu je kupio jednu zviždaljku, neku knjigu s indijanskim pričama, mali džepni nožić i tako koješta. Ali sve to nije bilo ni sjena onoga, što se krilo u zaključanom smeđem kovčegu bogatog stranca.

Šetali su tako po mnogo puta oko šiljate i naježene katedrale, s koje se ljušte stari kameni ornamenti i padaju dolje na popločeni trg kao suho jesenje lišće. Slušali su, kako visoko gore u tornju zvona otkucavaju satove. Valent je šutio zamišljen, a i dječak je šutio, nikada nije ničim dosađivao.

Onda su išli na Dunav. Uz obalu rijeke pruža se visoki nasip sa starim bastionima od kamena. Tu su znali sjesti i dugo sjedjeti, i onda je Valent odjednom postao razgovorljiv. Ali Poldi je bilo šutljivo i ipak glupo dijete.

Uz obalu, iza bastiona i jaraka, strše kojekakvi visoki zabati starih kuća sa zatvorenim prozorima, kroz koje nikada nitko ne gleda. Ti se prozori sa drvenim kapcima nikada i ne otvaraju. Pa onda po koji tanki tornjić iznad zabata kuća od kamena. Ah, taj šutljivi Leopold, listopad, jesen, Dunav pitomo uzak, pa onda treći kat, udovica suviše zaposlena i suviše zabrinuta. Sve brzo dosadi. Tu, u tom gradiću, doista se ne može ništa doživjeti. Da, može se razmišljati o prošlosti, koja je jednako krvava kao svagdje.

Ah, taj Leopold, taj Poldi! Zar su svi dječaci takvi? Ne, nije moguće, da bi i . . . i Kruno mogao da bude baš sasvim takav. Ali tko to zna.

*

Šeta jednoga dana Valent opet po visokom nasipu uz duboki Dunav, sam samcat šeta, gleda preda se, promatra mostove, šiljate zabate kuća, sve samo da mu vrijeme prođe. A to on voli. Ništa ga ne smeta u tišini ovoga gradića, do kojega mu baš ništa nije stalo.

Jesen se malo zaustavila u svom umiranju, i kao u predsmrtnom trzaju zasjala je pretposljednjim sunčanim zrakama.

Sunce se prolilo sa zapada kroz oblačne čaure, razlilo je mnogo zlata i crvenila po tihoj površini rijeke. Peklo je Valenta u oči, on je skinuo cviker i žmirkao zaslijepljen žutim ognjem.

Negdje daleko, prijeko, na drugoj obali, čopor djece vrištao je veselo, a u gradiću je ura na staroj vijećnici čekićem u broncu muklo udarala peti sat predvečerja.

Valent je sjeo na nisku i široku drvenu klupu i sav se predao smirenju. Sklopio je oči i duboko udisao tople sunčane zrake, što su se igrale po njegovoj bradi i lomile o obod duboko natisnutog šešira.

Onda je odjednom negdje izdaleka otegnuto zatulila jedna brodska sirena. Pa za njom druga, treća, četvrta, deseta . . .

Desilo se nešto neočekivano.

Svi su se kameni i gvozdeni riječni mostovi u sredini razlomili i okomito podigli u vis, otvarajući široke prolaze.

A kroz Dunav je veličanstveno zaplovila neka zagonetna flota, lađa za lađom.

Najprije jedna željezna krstarica sa crvenom zastavom i zvijezdom na visokom jarbolu, onda nekoliko crnih torpiljarka sa niskim širokim dimnjacima. Onda jedan veliki teški bojni brod, sav upanciren i naježen topovskim ždrije-

lima. Onda jedan transatlantik s plavo-bijelo-plavim stijegom i ognjenim žutim sunčevim diskom. Zatim nekoliko remorkera. Pa onda jedan poznati brod, koji nema imena na provi, golem je i vuče se polagano, ali Valent ga prepoznaje: to je »Prins Hendrik«! Da, »Prins Hendrik«!

Brodovi se polako sklizu jedan za drugim, rijeka ih sama nosi i vuče sa sobom u svom toku, upravo prolaze uz visoku obalu, na kojoj Valent ukočeno sjedi na klupi i ne može da se makne, a pomalo ga tjeskoba hvata za grkljan i srce i jezik.

Odjednom zapišti bijela para u tankim mlazovima u svim cijevima uz debele i krupne dimnjake, otegnu se dugi raznoglasni zvukovi sirena, polete u vis zastavice raznobojne na napetim konopcima i zatrepere između jarbola. A na palubama stoje redovi mornara u mirnom i ukočenom stavu, s rukama oštro pritisnutim na obode bijelih i modrih kapa sa crnim vrpcama spuštenim niz leđa. Odaju počast prolazeći.

Valent se ogleda lijevo i desno.

Sâm je samcat na toj klupi, na čitavoj obali nikoga nema. Htio bi da zove, da doziva, ali strah ga je, da se makne, jer možda ga ovi s flote i ne vide. A možda su ga uzeli na nišan topovima, torpedima i strojnim puškama.

Ipak se potajno ogledava naokolo.

Čudno je, ali sad više nema nikakve sumnje, da čitava ova flota tuli svima sirenama i vijori barjačićima i salutira u počast njemu, baš njemu. To je neobjašnjivo.

Šta je to?

Čini se, da »Prins Hendrik« naročito zastajkuje i usporava strojeve.

Valent bojažljivo upire oči u njega.

Kapetan van Dahlen stoji iza staklenih prozora na zapovjedničkom mostu i krvavo upaljenim očima gleda nekud neodređeno preda se. Na krmi stoji steward i podigao je visoko na pozdrav bijelu servijetu, što leprša na vjetru. Mornari stoje na lijevoj palubi podignutih ruku.

A na pramcu... na pramcu stoji sâm samcat visoko u suncu uspravljen čovjek plavih očiju i kose kao zrela raž. Tamnomodra mornarska bluza ima zlatne gajtane, rese i dugmad... pa to je drugi časnik!

To je poručnik Frans Michielsz van Groot!!

Da, on glavom, nema sumnje.

»Prins Hendrik« se zaustavi lagano.

Frans Michielsz podigne durbin i uperi ga u Valenta. Valent se kvrči i pritište uz klupu, jer dobro zna, koliko je velik u onom staklu i cijevi mornarskog durbina.

Ali sve to ne koristi ništa. Onda Frans Michielsz podigne ruke, stavi ih na usta u obliku lijevka i viče frizijskim jezikom na obalu, a u glasu mu treperi mala poruga:

— Nije dosta! Dalje! Još dalje!

— Idem, idem, odvikuje mu Valent na svom jeziku, — ali ne više s ovom starom vašom trulom i pijanom škrinjom. Novi brodovi dolaze po mene, za nova putovanja! — Oh, i on je šaljiv, ako ne drzak.

— Vrijeme je, krajnje je vrijeme, dovikuje Frans Michielsz i salutira pretjerano udvorno. Samo se čini, da su mu šaka i prsti desne ruke slijepljeni debelim gustim crnim muljem.

— — — — — — — — — — — — —

— Vrijeme je, krajnje je vrijeme.

To netko Valentu govori sasvim blizu, u uho.

Nije moguće, da se je Frans Michielsz odvažio da se iskrca, da stane tu do njega, na visokom nasipu, gdje su i opet sasvim sami, a dolje ispod njih klokoće duboka voda. Oho, zar je poručnik doista tako neustrašiv...

— Vrijeme je, krajnje je vrijeme.

Valent čuje te riječi, koje se ustrajno ponavljaju, ali očni su mu kapci zalijepljeni, on se ne usuđuje da ih otvori. Ipak mu se gadi pomisao, da bi sve moralo da započne još jednom iz početka.

Pa ga onda neka ruka uhvati za rame i prodrma. Drma ga tiho i oprezno, ali nepopustljivo.

— Vrijeme je.

On još uvijek ne otvara oči.

Jer ako ih otvori i ugleda pred sobom tamnomodru bluzu sa zlatnim gajtanima i resama drugog poručnika, on će i opet morati da padne iz okvira i svog teško stečenog mira, da zgrabi tu bluzu za okovratnik, da je udari koljenom nisko ispod rebara i strovali niz obalu dolje u Dunav.

Trese ga ruka za rame, a neki mu tanki glasić govori nešto.

On ipak naglo i očajno otvori oči.

Dunav je sasvim prazan i teče monotono, bez ijedne lađe, mostovi lijeno vise ispruženi i prebačeni s obale na obalu i nestaju u sutonu večernjem.

Valent se uhvati rukom za čelo, preliveno hladnim vlažnim znojem.

To mali Leopold stoji uz njega, budi ga, drma, trese i zove, neka ide kući, jer ovdje nije zdravo spavati. Mogao bi se gospodin jako prehladiti, prozepsti, oboljeti, pa kako bi onda dalje na put.

Da, da, Leopold ima pravo. Nema smisla spavati ovdje, na hladnoj obali, u vlažnom i studenom jesenjem sutonu, kad čovjek ima svoj krevet u svojoj sobi, meki krevet s jastucima i toplim pokrivačem.

Valent je zakopčao ogrtač, ustao i ogledao se još jednom po rijeci, na kojoj nije bilo ni traga ničemu, osim tanke plavičaste maglice i nekih mutnih žućkastih svjetala daleko prijeko na drugoj obali.

Pa je s Leopoldom bez riječi krenuo u splet mračnih uskih uličica, u kojima je već bila sasvim duboka noć.

— — — — — — — — — — — — —

Udovica se jednog dana u jutro začudila, kad je ušla sa svojom kavom u stanarevu sobu i vidjela, kako on trpa u svoj žuti kovčeg noćnu košulju, četkicu za zube, kako zatvara tanki komadić ljubičastog sapuna u kutiju od mutnobijelog celuloida, skida s vješalica neke prsluke i kravate,

vadi iz ormara rublje, i sve to gura u kovčeg neobično užurbano.

Udovica je stajala na vratima bez riječi i brzo sastavljala odgovor, kako mu ne će vratiti unaprijed plaćenu stanarinu, ako se on drzne da je zatraži. Ah, kako nas izrabljuju, nas sirote udovice . . .

Ali čini se, da stanaru to nije bilo ni na kraj pameti. On je zatvorio kovčeg, škljocnuo bravom, stegnuo remenje, i rekao gotovo veselo:

— Da, da. Vrijeme je došlo. Treba dalje. Nema drugog izlaza. Stiglo je nekoliko važnih vijesti, telegrama, tako nešto. Nema drugog izlaza.

Udovica nije znala ni za kakve telegrame. — Ali o vraćanju stanarine nije bilo ni slovca. Ipak mora da je to neki strašno bogati stranac, koji poklanja dva i pol mjeseca stanarine.

Kovčezi su izišli na hodnik.

No, sad se mogu diplome pokojnikove opet objesiti na stara mjesta. Možda novi stanar ne će biti osjetljiv na takve prilike.

Kovčezi se spuštaju niz stepenice.

Odjednom odnekale pristupi Poldi.

On muca zbunjeno, da bi mogao ponijeti do stanice jedan kovčeg. Na primjer ovaj smeđi.

Ne, ne, lukavo zahvaljuje Valent. — Moglo bi se štogod polupati. A piše koji put u novinama, da ima i rđavih dječaka, koji nose kovčeg čovjeku putniku, pa onda odjednom nestanu iza ugla i pobjegnu. Hehe!

Poldi je uvrijeđen i hoće da zaplače od uvrede. Majka ga zove neka se vrati. Siromaštvo nije sramota. Poldi se ne miče sa stepenica.

Valent čeprka po džepovima, sve traži nešto, što bi mu mogao dati na rastanku, ali ne nalazi ništa zgodno. Onda umiruje dječaka i obećaje mu, da će mu pisati na-

skoro, čim stigne onamo, kud mora da smjesta i hitno otputuje, i da će mu poslati nešto za uspomenu, lijep dar, lijepu uspomenu. O tome može biti sasvim siguran. Sad mu se žuri na vlak.

Zatim izađe naglo.

A onda se na vrata kuće br. 74. u Stuttgarter Gasse opet objesila ljepenka s natpisom u šiljatim gotskim pismenima: »Tiha i mirna porodica iznajmljuje . . .«

VI. NA PRAGU

Pogranična stanica, tako beznačajnog imena, da nije vrijedno ni spomena.

U vagonu drugog razreda, iznimno ali dobro promišljeno drugog, sjedi Don Pedro Encruzilhados omotan toplim pledom, u kožnatim rukavicama, s naočalama obrubljenim crnom kornjačevinom, s krupnom cigarom u zubima, i hinjenom savršenom dosadom čeka one neizbježive kontrole i revizije, kojima obično uznemiruju čovjeka putnika iz dalekih krajeva.

Znoje mu se ruke u rukavicama, vršak cigare sasvim je izgrizen, a u glavi mu vrve same replike, kojima će on svima tim organima skresati u brk svoje mišljenje, ako budu i opet jednom odviše dosađivali i zapitkivali koješta. Jer to je konačno već postalo nepodnosljivo, glupo, drsko. Hoho, svašta smišlja on u svome nijemom monologu, na oko ledenom, ali divlje svadljivom; ali ispod ogrtača i pleda neko srce kukavički drhturi, tabani peku u cipelama, znojni se prsti trzaju u rukavicama, a svi se živci napeto stežu i kljucaju u čelu i u koljenima.

Stanica zamrlo stoji uz vlak. Negdje otegnuto pišti vruća para. Konačno koraci potkovanih cipela na hodniku vagona.

Prođe prvi organ s bajunetom i revolverom o pojasu, od glave do pete u uniformi. Salutira, kupi putnice od kupea do kupea, od putnika do putnika, pa nestaje dalje u drugom vagonu.

Pa onda opet dvojica s bajunetama i revolverima. Mole, da se kovčezi skinu i otvore.

Don Pedro polako ustaje, skida s naporom i nevoljko svoj žuti kovčeg, otvori ga. Organi ga malo preruju i isprevrnu, naiđu na neke prljave košulje i gaće i čarape, četkice,

tube sa zubnom pastom, prsluke, kravate. — No, dobro, u redu.

A drugi kovčeg, onaj smeđi?

Don Pedro objašnjava potpuno ravnodušno. To su također stvari za ličnu upotrebu, sasvim isto takve kao ove ovdje u žutom. — —

Ne, ne, sve se mora vidjeti i pregledati; takvi su propisi, a izuzetaka nema, molim!

Don Pedro se brani tako energično svojim brazilijanskim državljanstvom, da to gotovo postaje sumnjivo.

Organi su neumoljivi i ne popuštaju; samo brzo, njima se žuri, kovčeg dolje!

Don Pedro je tako razdražen, da bi se gotovo tukao, ali se svladava i cijedi kroz usta riječ carramba.

Ali jedan organ na oko blago odgurne don Pedra prema prozoru kupea, a drugi skine kovčeg naglom kretnjom. — Oh, samo oprezno, molim! — Otvore kovčeg bez ikakova ustručavanja, zagledaju se u njegovu nutrinu, a onda prasnu u smijeh dugačak i bučan. Ha, ha, ha!...

Putnika oblije gusto tamno rumenilo. Ali organi ga samo potapšu rukama po ramenima, a onda odu dalje u drugi kupe.

Don Pedro je zastiđen u najvećoj mjeri, brzo zaklapa i zaključava kovčeg, baca ga natrag gore u mrežu uz onaj žuti. — Onda briše naočale, krišom se pogleda u staro svoje džepno ogledalce, ni ne primjećuje, da mu je cigara ugasla. Zatim u njemu plane pravi bijes. Takva nedelikatnost i prostota prema jednom strancu iz dalekih krajeva! Može se čak reći: uglednom strancu! Carramba de los rios y montes nevadas! — No, lijepa zemlja, s tim svojim organima! Baš sam trebao ovamo i dolaziti.

Ustaje, hoće da još jednom vikne svoju carrambu kroz prozor glavaru postaje, ali u taj tren naglo ljosne na mekano sjedalo, jer se je vlak trgnuo i krenuo.

Za čas ulazi po drugi put onaj prvi organ s bajunetom i revolverom, vrati mu putnicu, salutira vojnički, nestane s vrata. Ah, tako pozdravlja domovina na povratku.

Don Pedro ostaje sam s putnicom u ruci i odlanulo bi mu, da se nije u taj čas živo sjetio, kakvoj je zapravo opasnosti izbjegnuo.

No, tu su se mogle desiti lijepe stvari.

Mogao je imati smolu, da organi nešto malo posumnjaju u bradu. A onda? Mogli su ga lijepo skinuti s vlaka, odvući u prvu brijačnicu iza stanice, ugurati unutra, svezati na stolicu — dakako, svezati, jer on se ne bi dobrovoljno predao — i onda ga nasapunati i obrijati do gole kože. Dakako, onda bi se vidjelo, da se ispod republikanske brade krije jedno lice, možda i predobro poznato iz kakve stare davne ucjenjivalačke tjeralice. Dakako, onda bi sve zašlo na neku fatalnu stramputicu, bez izlaza.

Čak se malo i ljuti don Pedro, što ti organi nemaju više mašte i pamćenja, ali zato čovjeku isprevrnu kovčege svojim debelim dlakavim šapama sa crnim noktima, trgaju i otvaraju poklopce, zaviruju u sadržine, koje se njih ama baš ništa ne tiču. No, to se zove red i poredak i javna sigurnost. — Ali za sve to bi trebalo i te koliko mašte, da, mašte, a ne samo bajuneta oko pojasa.

Ali organi s bajunetama i revolverima hodaju još uvijek po hodniku vagona, pa se don Pedro silom primiri, uvuče se kao puž sam u sebe, popravi crno obrubljene naočale, pripali ostatak izgrižene i ugasle cigare, povuče ljuti modrikasti dim, odune ga u drveni strop kupea. Zatim počeprka po džepovima ogrtača, nađe jedan stari zgužvani broj Novog Rotterdamskog Kurira, što ga je jednom kupio još negdje na granici bez ikakve naročite potrebe, otvori ga, čita zadubivši se ozbiljno, ali ne razabire mnogo. Samo traži u rubrici »dopisivanje«, ne zove li ga možda netko na sastanak, noću, uz amsterdamske grahtove; znak prepoznavanja svježe obrijana brada; svrha sastanka, — hehe, dakako! Nitko nikome ne piše ništa u ovom dopisivanju.

San ga obuzima, kao uvijek, kad se sjeti nekih nedavnih stvari, za koje se još uvijek ne zna, da li su se zbile na javi, ma da je bila duboka maglena vlažna noć. Oh, nema ničega ljepšeg od sna. Prijepodne je rano. Ali moglo bi se malo i zadrijemati nakon svega toga.

— — — — — — — — — — — — —

Vlak se već kotrljao ravnicom, i kad je Valent otvorio oči, ugledao je kroz prozor kupea plavu konturu jedne dobro poznate gore. Začudo se ništa nije izmijenila ta grbava stara gora; ona leži mirno ispružena, kao da se uopće nikada ništa nije dogodilo.

Ali srce mu je u taj tren naglo i oštro zakucalo ispod banknota u košulji, jer on se odjednom panički prestrašio svega onoga, što se imalo dogoditi već u najskoriji čas. Zapravo je samo do njega samoga stalo, da li će se što dogoditi, ali strah je u njemu rasao kao poplava, srce je lupalo i divlje skakalo sve jače na sam pogled valovitog obrisa modre gore, iza koje se krio blagosloveni i prokleti grad njegove mladosti i prošlosti, u kojemu je jednom sve ono bilo, i u kojemu se sada mogu odigrati najnevjerojatniji susreti. Ako je i neizbježivo, — ipak ne tako brzo, samo ne prebrzo i nasumce.

I odjednom gotovo strastveno zaželi, da se sve to ne zbude tako naglo, da se zavuče malo i odgodi, da to ne bude danas, samo ne još danas! — Ali brzovlak neumoljivo juri sopćući i tutnjeći svojom blistavom hladnom prugom upravo i ravno onamo, u središte zagonetke i tajne.

Valentov strah se penje na vrhunac. Časak je pomišljao, ne bi li sa svojim kovčezima smjesta skočio iz jurećeg vlaka; duboki jarak uz prugu pun je vode jesenje žute, i možda se ne bi ništa teže dogodilo; pljusak u meku muljavu vodu prošao bi zasigurno bez modrica i kostoloma. — Ali ne, ne! I kovčeg smeđi bi pao zajedno s njim u vodu, voda bi prodrla u njegovu nutrinu i promočila bi i iskvarila sadržaj, a to se ne smije dogoditi nikako, ni pod koju cijenu. Jer čemu ga je onda tako brižljivo čuvao i vukao

sa sobom? Čemu je po bezbrojnim gradovima kao kakav mahniti sakupljač blaga sabirao i trpao u njega te čarobne i dragocjene stvari, kojima se je glupi carinik cerio i smijao? — Ne, ni govora o kakvom skakanju u ovu žutu baru, što besprekidno kao beskrajna zmija puže uz prugu i trči pred vlakom, a vlak ne može da joj prestigne i obiđe rep.

Ah, bolja ideja! Povući će ručicu zavora za pogibelj, vlak će smjesta stisnuti točkove snažnim čeličnim zavorima, usporit će jurnjavu i onda stati, a on će naglo iskočiti iz vagona niz nasip, i onda . . . Ne, ne, presumnjivo bi bilo, jer popodne je gotovo još u punom svijetlu, a uz prugu ravne crne oranice bez skrovišta. Vidjeli bi ga svi putnici i vlakovođe i kondukteri, pa kad bi bježao, možda bi čak i pucali za njim! — Ne, u zavoru za pogibelj nije pravo rješenje. Pa gdje onda?

Strepnja pred prenaglim dolaskom onamo, kamo ga nosi jureći vlak, obuzima ga sve jače, hrbat modre gore raste u visine, ona se približava njemu a zatrčali vlak njoj. Nema izlaza.

Novi Rotterdamski Kurir leži već dugo zgažen na podu, pled je zgužvan i odgurnut u ugao kupea, treća ili peta cigara i opet ugasla, šibice leže razasute posvuda, a Brazilijanac šeta gore dolje kao zvijer iza neprodirne rešetke. I postaje mu jasno, da je brzina vlaka čvršća zapreka od svake gvozdene rešetke . . . Vidio je, kako se modra gora sasvim približila, kako su vagoni prikovani za pobješnjelu lokomotivu preskočili mostove sa gvozdenim ogradama, pa projurili pored nekih malih odavna dobro poznatih stanica. kojih se sjetio u magli kao prijatelja Miška i Jožice iz najranijeg djetinjstva. Ne, taj se ludi vlak ne će zaustaviti sve do onoga nakinđurenog kolodvora, iza kojega se krije grad sviju patnja i čitave mladosti. Pa možda i radosti.

Već su obišli strmu kosinu gore i onaj čvor puzavih mutnih jesenjih voda, gdje jedna rijeka utiče u drugu veću

i dublju, o kojoj se čak i u himni pjeva. Putnici na hodniku vagona i po drugim kupejima već su se vrpoljili, skidali kovčege, stezali oko njih remenje, kopčali ogrtače, naticali šešire, navlačili rukavice.

Ne, to se danas ne smije desiti, ne smije, ne smije, jer je Valent sasvim nesabran i nesposoban za ovako nešto veliko i porazno jako.

Graničio je s očajem, bio je sasvim van sebe; gotovo da počini bilo što odlučno, što će prekinuti i dokrajčiti taj vratolomni pad u neizvjesnost, on se je ipak odlučio za jedinu mogućnost i uhvatio ručicu zavora za pogibelj ledenim drhtavim prstima.

I u taj tren zaškripali su svi zavori na točkovima sviju vagona kao zubate čelične turpije, putnici su naglo popadali na sjedišta, jurnjava drveta i telegrafskih stupova uz prugu se usporila. Vlak se naglo zaustavljao. Valent je malo u strahu dobro pogledao na zavor za pogibelj: mjedena ručica nije bila povučena, olovna plomba visjela je na komadu tanke uzice neprelomljena.

Nasmije se snazi svoje silne volje.

Dakle njega sluša i brzovlak u jurnjavi stotina hiljada svojih željeznih tona!

Doista, vlak je stao na otvorenom kolosjeku.

Valent nije oklijevao ni časak, niti je pogledao, gdje je, već je naglo pograbio kovčege, kapu i ogrtač, i nasumce iskočio iz vagona na krupno kamenje oštrih bridova, sav iznenada obliven znojem. Silna ga je radost obuzela, kad je pod svojim stopalima osjetio čvrstu tvrdu nepomičnu zemlju.

Za njim iskoči iz vagona i pritrči mu kondukter. Ah, nikad i ništa bez konduktera.

— Gospodin se je zabunio! Gospodin mora smjesta natrag u vagon i u svoj kupe! Ovo još nije posljednja stanica. Ovo je samo križanje sa simplonskim ekspresom. Brzo natrag, radi se o trenucima. Evo se simplon već približava.

Posljednja je stanica za dvanaest minuta i tridesetipet sekunda! Brzo natrag!

Kondukter mu grabi kovčege iz ruku i sve hoće da ga ugura natrag gore na strme gvozdene stepenice vagona.

Valent gleda oko sebe u očajanju, jer ne nalazi ni razloga ni objašnjenja, pa mu se samom čini, da je sumnjiv. Kako sve zavisi samo od nekih sitnica. Ali odjednom mu sine rasplet.

— Ne, ne, hvala najljepša, ja sam namjerice i sasvim svijesno istupio baš ovdje. Neka gospodin kondukter pogleda tamo, par stotina koraka dalje je tvornica. Portland Cement, ako se ne varam. Zar ne, upravo tako? — Pa baš tu on ima posla. Gigantski poslovi, veliki eksport i import, bilanse, lađe, promet, dionice, burze, novi cvat narodne privrede, sve je to s njim u vezi. — Ja upravo ovamo idem i ovamo putujem već tako dugo, i nikud drugamo. A bliže je, ako se ovdje iskrcam; čemu do grada, pa onda natrag, kad je već vlak sâm od sebe stao, mada je on već i pomišljao na zavor za pogibelj. A kartu ako sam baš i platio sve do grada, — no, ništa to! Neka željeznica nešto zaradi na njemu, hehe! To i onako ne dolazi u obzir. — Hvala, hvala na brizi, trudu i upozorenju, ali stvar je i suviše jasna. Ni govora o tome, da bi se išlo natrag; samo naprijed. To je više nego li jasno. Sluga sam, klanjam se, moj naklon, hvala. Samo tih par koraka do tvornice. To je svakako bliže nego li iz grada natrag. Generalni direktor i upravno vijeće dioničara Portland Cementa obaviješteni su brzojavno. Oni čekaju, jer im se radi ili o koži ili o milijardama. A to zavisi samo od raspoloženja moje osobe. Evo, zar ne vidite barjak tamo na vrhu krova? I sirena zviždi na pozdrav uz glavni dimnjak. Pa da, naravski, nisu to tako male stvari, kad se radi o cvatu narodne privrede! Ne prave se svaki dan ovakvi poslovi s južnobrazilijanskim trustovima. Zar je gospodin kondukter možda u stanju, da o tome posumnja?

U taj tren projurio je po susjednom desnom kolosjeku simplon sa upaljenim svjetlima, kao crni arkanđeo božjega gnjeva, zemlja se zatresla, tutnjava i grohot točkova su zaglušili sve oko sebe. Kondukter je zamahao rukama, skočio na platformu prvog vagona, brzovlak se trgnuo i krenuo prema toj svojoj posljednjoj stanici u rapidnoj akceleraciji.

Za tren i po ostao je Valent sâm samcat sa kovčegom žutim i kovčegom smeđim između drhtavih gvozdenih tračnica. Brzovlak se izgubio u daljini bez traga.

Počeo se hvatati prvi sumrak, vjetar jesenji bio je ovdje topao i mekan. Blistale su razlivene srebrene vode po crnim poljima i oranicama. Tišina je gasila i prigušivala daleko huktanje vlakova.

Nije bilo druge, nego da se kovčezi ponesu nekud odavde, jer tu se konačno ne može ovako ostati do noći, a noć već pada.

Valent oprezno obilazi žutu tvornicu, na kojoj nema ni barjaka niti sirena zviždi, oko koje su svuda naokolo debele tone žute raskvašene cementne zemlje, teško prelazi tračnice, nasipe, jarkove, provere se između niskog grmlja kroz polja. Ali mnogo bliže no što se je nadao, iskrsla je pred njim cesta. Cesta bijela, malo navorana, s onim poznatim ogoljelim jabukama i visokim crnim telegrafskim stupovima lijevo i desno.

Izmoren se popeo na cestu, stavio jedan kovčeg do drugoga, sjeo. Prevrnuo je džepove, ali cigara više nije bilo. Ništa zato, glavno da se stvar odgodila, pa bilo kako. Ali noćiti se ovdje ne može, mada je sumrak topao i jesenje blag. Mogla bi ga naći, tko zna, kakva patrola, kojoj bi lako bio sumnjiv. Odluči, da prvim sredstvom pođe do grada. Ne, nipošto u grad, samo do grada.

Na cesti, sa zapada, nailazio je jedan auto s upaljenim velikim očima. Sjajna prilika! Dakle se u ovoj zemlji već štošta promijenilo.

Valent ga zaustavi mašući mu već iz daleka rukom.

Auto je bio crn, zatvoren, s neprozirnim bijelim prozorima od mliječnoga stakla, nalik na furgon ili na cirkuska kola.

Šofer ga zapita, treba li nešto, možda prvu pomoć, jer to su kola za spasavanje. — Prevezli smo milostivu Brdovec u njen rodni gradić, da tamo umre. To joj je bila posljednja želja poslije operacije žučnog kamena u sanatoriju; osim toga blizu osamdeset godina. A mi vozimo i takve slučajeve, samo četiri dinara po kilometru. A kad se radi o smrti, onda su ta četiri dinara po kilometru sasvim sporedna stvar. — Ali vražja baba je ipak nekakva škrtica; sva onako razrezana odbrojila je novac po tarifi, a nama nije dala ništa na ruku. To jest meni i Štijefu. Ali Štijef je ipak ostao vani u jednoj točioni, pa će se vratiti sutra u jutro vlakom. Dakle njegovo je mjesto slobodno, ili možda gospodin voli unutra, ali u jednom i drugom slučaju se plaća po tarifi.

— Dakle vi niste Štijef. Dobro. A kako je vama ime?

— Janko, molim lijepo.

— Dobro, Janko, vozite me.

Valent se nije cjenkao, već se popeo u crna kola zajedno sa svojim kovčezima. Unutra se nije moglo sjedjeti udobno, ali na viseću nosiljku nije htio da prileglne, jer mu se činilo, da tu na ponjavi ima tragova krvi ili nekih životnih sokova operirane milostive, kojoj je ipak uspjelo da se posljednji put preveze u rodni gradić i da tamo svrši.

Šofer je potjerao ozbiljno, kako se dolikuje kolima za spasavanje.

Unutra je vonjalo zagušljivo i bolnički. Valent teškom mukom spusti jedan prozor. Prolazili su i opet kraj različitih srebrenih voda na crnim brazdama, uz oguljene jabuke i šutljive jablane, pa uz brežuljke sa vinogradima, u kojima je grožđe već dugo bilo obrano, ali lišće se još uvijek crvenilo grimizno i ljubičasto. Prolazili su uz crkve, uz telegrafske stupove, uz hrpe kamenja i turobne drndave seljačke jednoprege. Prošli su uz veliku zgradu — tako

poznatu veliku žutu zgradu ludnice, u kojoj su luđaci iza rešetaka urlali svoje predvečernje nastupe.

Pokazao se jedan visoki tvornički dimnjak, pa drugi, iz neke je birtije zaječala harmonika, zatim turobno rasvijetljeni dućančić, pa opet dimnjak, sve gušće i bliže jedan do drugoga: sve ono, što je pred vratima i na rubu grada, koji tu već nedaleko svojim sjajem žari nebesa. Cesta je sve gušće zakrčena kojekakvim kolima i hrpama ljudi, ali sirena kola za spasavanje sve razgoni kao pljevu.

Silno se Valent uzbuđuje, jer to više nije ni šala ni san. Gleda lijevo one poznate žute brežuljke obrasle bodljikavom borovicom, gdje se je nekoć igrao soldata i razbojnika-pandura, prije trideset godina, kad je još bio mali dječak, i kad je izlet s istočne periferije ovamo na zapadnu u nedjelju popodne bio više nego li put iz Ria u Amsterdam ili obratno. Da, tu je on bio vođa pandura, a najbolji drug njegov Neno vođa razbojnika. Kasnije se sve izmijenilo, da, da, sasvim se izmijenilo.

Pa upravo ovuda su išli na izlet jednom mnogo kasnije, on i Neno i Marta i Eva-Magdalena, davno je tome, oh, davno, bit će deset-jedanaest godina, ili čak i više. On i Neno su nosili uprtnjače na leđima, pune tvrdo kuhanih jaja, bijelog hljeba, šunke, kutija sa sardinama, biskvita, termosica s kavom, čajem i kiselom vodom, smijali su se i pjevali, proljeće je bilo, jorgovani su cvali po vrtovima, odmah iza malte . . .

Oh, malta, — samo ne, još ne preko malte!

Udario je šakom o stijenu toga smiješnog vagončića na pneumaticima, što vonja na lizoform i na jod. Auto je naglo stao.

— Ja tu imam posla još danas, baš ovdje. Ja tu moram izaći. Evo tu su novci, molim vas lijepo i hvala vam lijepo. — Pozdravite Štijefa, Janko, — zar ne, vi ste Janko? Dobro, dobro, samo nikakvih suvišnih zahvala. Sretan put, Janko, i pozdravite mi vaš bijeli grad i sve u njemu.

Iskrcao se je sa svojim izmorenim kovčezima, a odmah zatim je blato štrcnulo ispod pneumatičnih točkova, koji su se otkotrljali nekud dalje preko malte, kamo Valent danas više nipošto nije htio da ide.

Ne, ne i triput ne! Nije takva žurba, da bi se na kocku morao staviti mir duše.

A ne preostaje drugo, jer se noć već spustila, nego prenoćište »Željeznom Sidru«, gdje se za čas umoran i prebijen, ali mirno i proračunano penje stepenicama u prvi kat, i opet jednom ulazi u sobu s limenim lavorom i gvozdenim krevetom i vatrogasnom diplomom u rami i pod staklom na stijeni.

Sobarica razotkriva krevet i pita, da li gospodin možda štogod treba. Čaja ili vina ili porciju kobasica ili tako nešto slično.

Putnik umorno odmahuje glavom. Ne, ne, ništa ne treba. Pita samo, kako je gospođici ime. Da li možda Fanči?

Ah, ne, jedamput je tu bila jedna Fanči, negdje prije mnogo godina. Ali je ostavila službu i otišla u Štajersku, gdje se udala. Dobila je finu partiju, jednog vincilira, ali je u porodu umrla. To je gazdarica jedamput pripovijedala. — Ona se ne zove Fanči i nije iz Štajerske. Ona se zove Mici, i po kući je iz Prekomurja. A to je sasvim druga stvar.

Dobro, dobro, povlađuje putnik. — Dakle, draga Mici, ostavimo za danas i čaj i vino i kobasice i sve ostalo. Radi se o tome, da bi mi trebalo čiste studene svježe vode, a osim toga da bi se sa zida uklonila ova vatrogasna diploma, barem privremeno, jer nije nipošto potrebna kao namještaj. — Dakle, smijem li moliti?

Mici je malo u nedoumici. Pa, na koncu konca, diploma bi se mogla i skinuti, ako se gospodin misli duže zadržavati u hotelu.

Valent je dosta oštro prekida. To su njegove lične i privatne stvari, a ako ona ne će da ukloni tu diplomu, on

će je možda i baciti kroz prozor. To je bar najmanje, što čovjek smije tražiti prije spavanja, iza tako dugog putovanja.

Nestala je Mici s diplomom iz sobe, i Valent se ogledao brižljivo: zasunka je na vratima, dakle čovjek može da se zatvori, da opet ostane sâm samcat sa svojim kovčezima, da s njima radi, što god hoće, i da opet jednom u mirnom krevetu spava, spava, spava.

Da spava pet koraka daleko od malte, preko koje započinje dugi niz kuća sa mnogo više od jednog kata, gdje tramvaji tako poznato cvile svojim bakrenim lirama, gdje mirno i ustrajno živi i bruji grad njegove mladosti, i gdje tik uz tu maltu stražari šetaju u visokim crnim kacigama sa srebrenim šesterokrakim zvijezdama i gradskim grbom s tri kule visoke.

Za tren je potonuo u perine i u zaboravljene uspomene.

VII. PRIJE DESET GODINA I VIŠE

Sve je započelo ovako.

Svako se jutro Valent rano budi, a jutra su uvijek gorka i zla, nikad radosna. Zimi su sva stakla prozora zaleđena, vani je još sumrak, magla i studen; sve je već od zore protiv čovjeka. A ljeti rano sunce okrutno pali, zabada se u neispavane oči, i čovjek ustaje u znoju, a grlo mu je suho i jezik vruć.

Na naslonu drvene stolice kraj kreveta prevješen je kaput otrcan, masnog okovratnika, olinjalih lakata, po koje dugme je odavna otpalo.

Da, trebalo bi novo odijelo.

Na noćnom ormariću je nikljani sat i nožić džepni i novčarka sa malo sitniša i mjedena dugmeta s glavicama na preklop, za ovratnik sprijeda i straga. Pa onda jedna stara zgužvana i iščerupana kravata, na kojoj su nekoć bili utkani cvjetići.

Da, trebala bi nova kravata.

Ispod stolice su čarape stoput iskrpljene i dvije cipele, crne, izgaženih peta, navorane kao staračke obrazi.

Da, trebale bi nove cipele.

Pa onda svakog jutra kava u kuhinji, tanka kava, od cikorije i obranog mlijeka, i tvrda blijeda vodena žemička.

Tako prolaze dani i godine mladosti u sobi, koja je uvijek prehladna ili prevruća već od zore.

Marta se u papučama vrze po kuhinji i sprema Valentu kavu. Zatim mu doda požutjeli ogrtač i šešir, i on onda bez riječi ide u gornji grad, točno dvadeset i pet minuta prije osam, zimi i ljeti, već dosta godina.

— — — — — — — — — — — — —

Kod Nena je sasvim isto tako.

Soba i kuhinja.

I Eva-Magdalena, u papučama, i vodena kava sa žemičkom, iz jutra u jutro. I tihe daleke neizrečene misli, kako bi trebalo jedno sjajno novo ševijot odijelo, nova modra kravata, nove žute cipele, i još koješta.

— — — — — — — — — — — — —

U uredu sjede Valent i Neno već godinama jedan drugome nasuprot.

U školi su u istoj klupi sjedjeli jedan do drugoga godinama, prepisivali jedan od drugoga prijevode Kornelija Nepota i rješenja algebarskih zadataka, šaptali jedan drugome povijest i prirodopis. Godinama, dugim godinama.

Ali su se u isto vrijeme najprije igrali po praznim gradilištima rata s gornjogradskom protiv trgovačke, zatim su sabirali poštanske marke, onda su gradili fizikalne aparate, — neke salmijak baterije i segnerova kola, — prešali su biljke u herbarijima i učili udarati u tambure. Onda je došao pravi rat, kad se surovo rasplinuo čar uniforme i zvijezdica. Zatim su se oženili i bili tvrdo uvjereni i jedan i drugi, da će ipak jedamput jednoga dana imati svakoga prvoga takvu plaću, da će uzeti stan od dvije sobe. Oh, na tri se i nije moglo pomišljati. Ali dvije svakako, i novo pokućtvo za jedaću sobu, svakako sa vitrinom i zavjesama na prozorima, i nekoliko pari novih cipela i nekoliko raznobojnih kravata i novi crni zimski ogrtač i po koji šešir za Martu i za Evu-Magdalenu.

Pa onda — hm, jednom, konačno — jednom će se doći i do toga, da se ode bar na tjedan dana na more ili možda još nekuda dalje. Onda će njihove žene dobiti zagasitu put i sjajne oči, i još će ih više voljeti. Da, i u kavanu će se koji put moći na sladoled, pa onda svaku nedjelju kakav izlet na janjetinu i odojka, a ne će se propustiti ni gdjekoji koncert, kad bude kakav slavni umjetnik svirao ili pjevao u našem gradu. Oho, samo da prođe tih nekoliko pasjih i najtežih godina, dok se plaćevni stepeni prilijepe i popnu malo pomalo jedan na drugi, pa da dođu divni bezbrižni dani, kad će svakog prvoga padati malo

krupnije isplate. Samo strpljenja, samo strpljenja, i sve će jednom biti, možda čak i ljepše no što je zamišljeno u sobi s kuhinjom.

— — — — — — — — — — — — —

Sjede Neno i Valent jedan nasuprot drugome već godinama. Pisaći im se stolovi dodiruju, a na svakom je stolu crna tintarnica, sjajne čelične škare, bočica s ukrućenim žutim ljepilom, držala s aluminijevim perima, ravnala, crvenoplava olovka i gomila papira, akata, fascikla, pa neke debele iscrtane knjige, u koje se dane i dane pišu brojke.

Neno piše brojke, jer on tu vodi računovodstvo primitaka i izdataka. A Valent je blagajnik, prima i isplaćuje. Iza njegovih leđa je teška gvozdena blagajna s čeličnim bravama i pretincima, uvijek nakrcana debelim svežnjevima šarenih šuštavih papira. On te papire prebrojava i odbrojava, prima i izdaje, mehanički, ali sigurno i oprezno, jer to nije šala, to je ured, to je zvanje i služba i stepen i plaća prvoga i budući dani.

Tako Neno samo dobaci Valentu spis preko svoga stola, iznad tintarnica i bočica, ravno u ruke. O, on se u tome već tako izvježbao i tako je vješt, da baca spise preko dva stola, kao što neki bogati bacaju drugima lopte u igri, koja se zove ping-pong.

Valent hvata spis ispruženim prstima desne ruke, žigoše ga prvom idućom brojkom, upisuje i provede u knjigama, broji velike šarene banknote kao listiće cigaretnog papira. Deset — sto — hiljadu hiljada. To je milijun, koji se onda lijepo presavije uskim trakom papira, slijepi i baci nekome u šaku. Šta je njima takav jedan milijun!

Imaju plaću svaki po hiljadu devetsto sedamdeset mjesečno, čistih i bez odbitaka. Ali bit će jednom dvije i po, pa onda čak i tri! A to je već stan od dvije sobe i novi zimski kaputi, nove cipele i prekrasni novi šeširi za Martu i za Evu-Magdalenu. Onda će se ujutro piti kakao na gustom mlijeku s kajmakom, a ne vodena kava.

Ping-pong.

— Hidrotehnički odjeljak 893.000.

Ping-pong.

— Finansijskoj direkciji 2,469.352.

Ping-pong.

Tako lete spisi sa stola na stol kao bijeli masni leptiri, iz ispruženih prstiju u ispružene prste. Neno piše brojke, a Valent broji šuštave šarene papire kao stroj najprije preda se, pa onda još jednom na malu tezgu u drvenoj pregradi, iza koje uvijek stoji po neki ozbiljni čovjek s grbom na kapi i u zapućku i s velikom kožnatom torbom, čovjek iz nekog odjeljenja ili direkcije, koji još jednom nevješto i mrko broji papire slineći neprestano kažiprst i palac, komad po komad broji, polagano, ali sigurno.

Vlada neprestana plima i osjeka šarenih hiljadarka, što se zatrče u gvozdenu blagajnu pa onda opet za čas iz nje istrče, i svaki taj toliko puta oslinjeni papir najmanje četiri puta prođe kroz tanke i blijede Valentove prste, koji su već tako osjetljivi, da on i ne gledajući prepoznaje vrijednost po samoj debljini i tvrdoći papira.

U devet obično zapali Neno cigaretu i pruži goruću šibicu preko tintarnica i bočica, da i Valent pripali svoju. Jer čemu bi se bacao novac na šibice, kad njih dvojica sjede tako blizu, stol do stola, jedan drugome nasuprot.

Pa onda oko pola dvanaest druga cigareta, opet na zajedničkoj šibici pripaljena.

Zatim ping-pong, opet milijuni ovamo, onamo.

O njima ne govore mnogo, ali su u sebi i jedan i drugi potajno malo ponosni na sebe. Jer sve to skupa nije baš tako mala stvar, kad se pravo uzme, kako je s tim milijunima i direkcijama i odjeljenjima.

Ne, ne, nije to tako mala stvar.

— — — — — — — — — — — — —

Točno u jedan sat zatvaraju istovremeno ladice pisaćih stolova; Neno je šaljivdžija i bučno zaklapa svoju glavnu knjigu, a Valent oprezno pritvori teška vrata že-

ljezne blagajne, zaključa duboke brave i spremi zubate ključeve u stražnji džep svojih hlača, koji se zatvara posebnim dugmetom.

Onda žurno kući, dvadeset minuta hoda. Marta i Eva-Magdalena skuhale su ručak, koji se ponavlja besprekidno između četvrt kile teletine i govedine i kiselog kupusa, a u nedjelju završava palačinkama.

Onda polagani razgovor uz čašu vode i čačkalice i treću cigaretu u jednoj i drugoj kuhinji, pa onda pola tri i natrag za pisaće stolove, pa sve do šest nabacivanje riječima budžet i stavka i partija i pozicija i doznaka, a milijuni samo lete kao krilate ptice ili bijele loptice ovamo i onamo preko bočica sa tintom i ukrućenom arapskom gumom.

U šest sati je ljeti dan, a zimi noć. Zatvara se glavna knjiga i blagajna. Ide se kući, žene čekaju s večerom, koja je uvijek podgrijani preostali ručak, koji put možda s kakvim komadićem kobasice.

Pa onda razgovori u jednoj i drugoj kuhinji, isti razgovori na dva kraja grada, kako će u to vrijeme do godine plaća biti već za čitavih dvijestopedeset veća. Pa onda za koju godinu još veća.

Ali to se toliko govori dan na dan, mašte su iscrpljene, da više ni sami ne vjeruju, da bi to jednom doista moglo da bude.

Rano se ide spavati. Zimi je soba hladna, ne loži se. Tako je zdravije, kažu i oni i njihove žene. Topline dolazi dosta iz kuhinje. A ljeti je prevruće, jer iz kuhinje dolazi previše vrućine, koja se ne da prozračiti ni istjerati iz užarenih zidina.

Prije se išlo u spavaću sobu drhtavim srcem i prigušenim žudnjama, koje su se u krevetima radosno rasplamsavale. Da, da, vesele su, mile i tople bile te mlade njihove žene, Marta i Eva-Magdalena.

Godine su prošle; ne mnogo, ali dosta.

Sad se u spavaonicu ide zijevajući. Zna se: sutra u četvrt prije sedam počinje novi dan, dosadan, zamoran, nepromjenljiv. Prije se na to nije mislilo.

Ne, oni nisu prestali voljeti svoje žene, ali u spavaonicu se već dugo ulazi bez drhtanja srca. I nisu više nestrpljivi i ne zavirkuju, ako se žena nešto zadrži u kuhinji da štogod pospremi, već polako razrješuju uzice cipela navoranih kao staračka lica i misle pritom, kako bi trebale nove cipele, nova kravata, novo odijelo, pa . . . Ne, ne, nisu oni takvi, da je njima baš toliko stalo do njihovih cipela i kravata. Kad bi se moglo, onda bi se najprije uzela ako ne baš služavka, a ono dvorkinja, ili bi se barem rublje dalo prati izvan kuće kod pralje. Jer žene rade, šute, odviše rade. A kako šute. I kako ih vole. Marta Valenta, a Eva-Magdalena Nena. Vole ih i ne vide, kako im ruke postaju tvrde i opore i ispucale. One vole, i ne će da vide mnogo štošta, već podnose i šute i čekaju zajedno s njima.

— — — — — — — — — — — — —

No, nije baš uvijek samo tako. Nađe se tu i veselih dana, i te kako veselih.

O kako je veselo bilo jednoga prvog svibnja. Nedjelja je slučajno bila, i proljeće u divnom punom zamahu, nabujalo i obijesno mlado.

Išli su na izlet, njih četvero.

Majalis, njihov majalis.

O tome se dogovaralo već tjedne unaprijed, radosno uzbuđeno, ali i stvarno u pojedinostima. Marta će ponijeti šunku, a Eva-Magdalena će ispeći kolače. I još stotinu ovakvih sitnica, ali sve u dogovoru, tako da su čak imali u jednom papiriću zamotano malo soli, a u drugom četiri čačkalice.

Pošli su izvan grada prema šumama, uzbrdo, u rano sunčano nedjeljno svibanjsko jutro.

Valent i Neno su bili upravo obijesni, zbijali su šale i ludorije, čak su poskakivali; nakrcane uprtnjače na ramenima nisu im bile teške.

Oh, ti muškarci, ti veliki odrasli njihovi muškarci, kako su djetinjasti! Marta i Eva-Magdalena su im se sretno smijale i išle ispod ruke za njima bijelom cestom, uz koju se grmlje tako nabreklo zelenilo.

Svibanj je bio bogat, raspojasan; on ih nije štedio svojim divnim malim sretnim jutarnjim pijanstvom.

Sve je četvero osjećalo, kako je to prekrasno ići na majalis, daleko od kuhinje i pisaćih stolova.

Uzverali su se preko nekoliko brežuljaka i ušli u duboku gorsku šumu. Smijali su se bez prekida glasno sve četvero, gazili meku mahovinu i disali zanosno i užurbano. Sve je drveće već bujno prolistalo, a krošnje se zeleno i sočno rastapale u suncu.

Otkinuli su četiri jasikove grančice. Valent i Neno su ih zataknuli za šešire, a Marta i Eva-Magdalena u kosu. Silno su se sviđali jedni drugima.

Hihotali su neprestano bez razloga, zatrčavali se i poskakivali, a onda su pokušali da zapjevaju. Nije išlo, zaboravili su, mada su nekoć znali divno i skladno pjevati u četiri glasa.

Dijetlovi i žune su kuckali kljunovima po korama debla, vjeverice su visoko iznad njih skakale s krošnje na krošnju, a tanke su se svrži pod njima savijale. Nevidljive neke bube i kukci zvrčali su u travi, u grmlju, u zraku.

Išli su sve dublje u šumu i uspinjali se sve više. Svibanj je s njima zbijao ludorije. I opet su zapjevali, svaki svoju pjesmu, a onda prasnuli u neobuzdani smijeh. Čarobna je bila ta majska šuma sa svojim krošnjatim drvećem i mekom mahovinom i plašljivim pticama i presjajnim suncem.

Došli su na neku čistinu.

Golema povaljena stabla i debeli panjevi ležali su unaokolo. Šuma je zatvarala čistinu kao visoki zid, a preko njegova ruba razlijevalo se sunce u toploj nebeskoj modrini.

Marta je rekla, da je malo umorna, da je tu prekrasno, da su se dosta uspinjali, i da bi se tu sad mogli malo odmoriti i ručati.

Svi su osjetili zdravi veseli glad.

Sjeli su na povaljena debla i odahnuli.

Dobro, tu će se ručati.

Nenu padne na pamet, da bi trebalo naložiti vatru. Pa da, kakav bi to izlet bio, kad se ne bi naložila vatra. Pa prije deset i petnaest godina, kadgod se išlo na izlet ovamo na obronke gore ili do obale riječne, uvijek se naložila vatra, prava indijanska ili cow-boyska logorska vatra. To se pod vedrim nebom svakako mora učiniti.

Neno i Valent su malo potrčali naokolo, sakupili nešto suhoga granja, složili ognjište iza jednoga debelog panja, vješto u zavjetrini, a onda potpalili. Granje je za čas veselo zapucketalo i zadimilo se.

— A šta ćemo s vatrom? Šta će se kuhati? pita ozbiljno Eva-Magdalena.

Svi prasnu u smijeh, jer doista nema ništa da se kuha. Nema lonaca, nema tava. Ali vatra se mora naložiti, jer bez logorske vatre nema ni izleta ni majalisa.

Otvorili su uprtnjače, razmotali stotinu omota i papira, i stali ručati. Stalno su nudili jedni druge najboljim komadima, zbijali šale i hihotali bez razloga i bez prestanka. Oh, kako se razvija tek ovako na svježem zraku. Uh, kakav tek!

Onda su primijetili, da bi trebalo svježe vode; imaju čaja i kave u bocama, ali i vode bi trebalo.

Marta je umorna, sve je to za nju prilično težak napor, to hodanje i uspinjanje. Ona će radije ostati žedna, ali ne će po vodu. I Neno se drži malo lijeno; prejeo se kanda; i on se nekako ne oduševljava na pomisao, da bi sad trebao da ide nekud po vodu.

Eva-Magdalena je svježa i neumorna, i viče hrabro i veselo: ona će ići.

Ne, ne, zadržava je Valent. Ona i onako ne zna kuda. On zna. Njemu se uostalom čini, da je jednom već bio ovdje na ovoj čistini. Treba se samo spustiti nizbrdo, dolje u kotlinu, tamo mora da je nekakvo vrelo ili barem neki potočić. A voda je dobra i pitka i iz gorskog potočića. On ide po vodu, ide smjesta, i za čas je natrag.

I ona ide, Eva-Magdalena, da se malo protrči, jer nije došla na majalis, da sjedi mirno, njoj nije nikada dosta ni šume ni trčanja. A Neno i Marta neka samo strpljivo pričekaju, za čas su oni natrag.

Valent i Eva-Magdalena uzmu dvije prazne boce i spuste se nizbrdo u šumu. Časak još čuju, kako Marta malo kašljuca, a Neno kuša da zapjeva, pa se onda smije glasno sâm sebi.

Odjednom su Valent i Eva-Magdalena sami samcati u tišini i dubini guste šume.

Spuštaju se, strmina je nagla, pa se hvataju drveća, a noge im se same od sebe skližu.

— Potok mora da je blizu, negdje tu dolje, kaže Valent poluglasno. — Odgovara mu samo kliktaj neke nevidljive ptice u krošnjama povrh njih.

Idu sve dublje u šumu i sve niže niz strmi obronak. Zrak je topao i pomalo vlažan. A šuma dršće raskošno na svibanjskom suncu, koje titra gore visoko iznad neprozirnog lišća.

Magda malo preplašeno vrisne, jer joj se učinilo, da im je neka zvjerka pretrčala preko puta.

Valent je naglo i čvrsto uhvati za ruku. Neka se sasvim ništa ne boji, neka se samo drži uz njega.

I ne pušta njenu ruku iz svoje. Čak se sam sebi čudi, kako ju je čvrsto uhvatio, drži je i ne pušta. Prsti te ruke su mesnato meki, dlan toplo vlažan, čudan je to osjećaj. On čeka i promatra sâm sebe, kako će dugo ovako čvrsto držati tu ruku. Ali ne govori ništa.

Spuštaju se ubrzanim koracima i odjednom začuju šum. To se potok pjeni i šumi preko kamenja dolje u gu-

duri. Dakle su dobrim putem krenuli; nisu daleko od potoka, nisu daleko.

Potrče.

Valent još uvijek drži svojom rukom onu drugu, ali se ne osvrće i ne govori ništa. Odjednom se raskinu, jer ih je rastavio jedan mali hrastić.

Valent potrči naprijed, nasumce i bijesno. Dojuri do ruba gudure, u kojoj šumi zapjenjeni potočić, zaustavi se naglo i okrene.

Eva-Magdalena trči prema njemu, zadihana, otvorenih crvenih usta, sjajnih očiju, razmršene kose; čini se, da će se zaletjeti ravno dolje u duboki potok.

On kao u šali raskrili ruke i dočeka je.

Ona mu uleti ravno u naručaj i sasvim tiho vrisne.

— Ah, skoro sam utrčala u potok!

Valent zaokruži rukama i polako ih stegne sasvim nisko ispod pojasa oko njenih bokova.

Sâm se začudio, šta to odjednom čini.

Tišina. Samo potok šumi. Šuma dršće.

Ne, šuma ne dršće.

To dršću male tople okrugle i tvrde grudi Eve-Magdalene pritisnute na njegova prsa.

On sklopi oči, stegne još jače te visoke bokove i začudi se, kako su mu ruke snažne, i kako ne popuštaju.

Kucaju dva usplahirena srca pred iznenadnom čudnom zagonetkom tako brzo, kao da će pući ovdje usred duboke šume.

Onda Valent progovori tiho i promuklo, vrućim dahom, tik uz jednu malu meku školjku rumenog uha, osluškujući malo u strahu svoje vlastite riječi:

— Pa ... pa ... pa ja sam uvijek htio, da *ti* budeš moja žena, Eva-Magdalena!

— — — — — — — — — — — — —

Onda su iza ovog majalisa došli pakleni dani. Ne dani, — tjedni, mjeseci, mada se nije događalo ništa. Ništa? Ne, sve.

Jednom su tako na večeri kod Nena, njih četvero, jer Nenov je imendan. Neno ima veću sobu, pa kad se divan odmakne u kut, dosta je mjesta za stol i za četiri stolice.

Sjede. Jedu. Piju. Puše. Govore koješta.

Neno se malo napije i odjednom se sjeti svoje gitare. Hoho, nije on još zaboravio udarati u gitaru, silan je on bio gitarist i poznat nadaleko. Pa može se i zapjevati uz gitaru, ali samo piano i pianissimo, da kućegazda ne bi čuo dolje u prvi kat i možda došao vikati ili čak otkazati stan.

Neno svakako hoće gitaru. Pa danas je svečani dan, danas je njegov imendan.

Eva-Magdalena ju potraži u ormaru. Nema je. Pa onda ispod kreveta, u nekoj staroj škrinji. Nema gitare.

Zacijelo je u smočnici, tvrdi Neno nepopustljivo, toči kiselo bijelo vino u čaše, kuca se i neprestano bi da udara u gitaru.

Eva-Magdalena ide u smočnicu. Pa možda će se doista tamo naći.

Valent ustane i izlazi bez riječi za njom.

Prođu kroz kuhinju, gdje na vrućem štednjaku u loncima stoje komadi preostalog jela.

Eva-Magdalena švrlja i prekapa po smočnici, a onda odnekale izvuče zaprašenu gitaru.

— Ali na gitari nema žica, kaže ona.

— Da, na gitari nema žica, ponavlja Valent i osluškuje.

Preko u sobi, iza vrata, Marta oštro i isprekidano kašlje, a Neno nešto pjevucka. Pa se svojom punom čašom kuca o prazne čaše onih, kojih u sobi nema.

Valent gleda Evu-Magdalenu duboko u oči. Ona drži gitaru bez žica u spuštenim rukama.

Polako tu u vrućoj kuhinji kapaju kapi iz pokvarenog vodovoda: tok-tok-tok . . .

Valent joj pristupa polako i na prstima, obuhvaća rukama njene visoke bokove, steže je čvrsto, prislanja suha

usta na njenu meku baršunastu ušku i šapće vrućim dahom, tako tiho da ni sam sebe ne čuje:

— Ja . . . ja . . . ja sam uvijek htio, da *ti* budeš moja žena, Eva-Magdalena!

— — — — — — — — — — — — —

Pa onda još nekoliko puta, često nakon mnogo tjedana, a zatim dan na dan za redom, neprestano iste riječi.

— Ja . . . ja . . . ja sam uvijek htio, da *ti* budeš moja žena, Eva-Magdalena!

— — — — — — — — — — — — —

Pa onda opet stol nasuprot stola i razjapljena čelična blagajna od osam do jedan, od tri do šest.

Toliko stotina hiljada ovamo, toliko onamo. Ovom odjeljenju 1,030.744, onom 978.113.

Ping-pong.

Porezni uredi šalju gomile milijuna.

Lete banknote u hrpama, snopovima i svežnjevima kroz Nenove knjige i Valentove tanke prste, a gospodin šef u visokoj tvrdoj ogrlici sa zlatnom iglom kadšto dolazi, kontrolira, kima glavom zadovoljno i odobravajući. Da, da, dobri su to činovnici, marljivi i vrijedni u svakom pogledu, da, da.

A Valent i Neno se igraju snopovima banknota, a u glavama im se uporno okreće svrdlo jedne misli, kako će negdje krajem idućeg ljeta nastupiti viši stepen, koji donosi čitavih dvijestopedeset više. Ah, i nekih osamdeset stanarine. A to je zajedno i ukupno mnogo novaca.

Valent misli uz to i na još mnoge druge stvari, ali o njima ne govori ni sâm sa sobom. O njima samo misli, najviše noću, kad legne u krevet, prije sna, i kad Marta u drugom bračnom krevetu sasvim tiho uzdiše, jer je u utrobi sve češće nešto peče i turpija i probada, i u sebi je tiho zahvalna Valentu, što joj već tako dugo nije pristupio kao muž.

A dok na drugom kraju grada, u drugoj sobi, Neno zaspi i zahrče, Eva-Magdalena leži dugo bez sna u svom

bračnom krevetu ispod pamučnog jorgana, leži nauznak i stalno misli, misli, zašto Valent njoj uvijek govori upravo one riječi. Nemir joj ne da, da zaspi dugo, dugo. Osjeća neku čudnu žudnju za onim rukama, što se ovijaju oko njenih bokova i kazuju sve. A Neno hrče spokojno.

— — — — — — — — — — — — —

Onda je prošla jesen sa mnogo gorkih i jednoličnih, a bez vedrih i veselih dana. Došla je zima. Neopazice je prošao studeni s hladnim vjetrovima, pali su prvi snjegovi, u jutrima su stakla prozora bila zaleđena. Prosinac je odjednom stao da juri kroz njihove dane i živote.

Božić je bio sasvim blizu.

Na Badnjak je jedno drugome uvijek kupilo po kakvu sitnicu. Ili džepni rupčić ili končane rukavice, malenkost kakvu. Ali to se uvijek ljubomorno krilo i prikrivalo ravnodušnošću, pa se kao iznenađenje stavilo pod zapaljeni borić sa staklenim krugljama i papirnatim jaslicama. Pod borićem se tiho otpjevala pjesma o kralju, koji se rodio nebeski, onda su se muž i žena poljubili, divili se džepnom rupčiću ili končanim rukavicama, opet se poljubili, pogasili svijeće na boriću, sjeli za stol, pojeli komadić šarana prženog na ulju, popili čašu pelinkovca i otišli spavati u široke bračne krevete s osjećajem rijetkog zadovoljstva, da sutra nema buđenja u četvrt prije sedam.

Valent je neobično živo htio, da ovog Badnjaka Marti kupi nešto ljepše i veće. On nije znao, da je to nagon za zavaravanjem vlastite savjesti, ali osim toga s Martom nešto nije bilo u redu, i on je to nešto htio da razbije njenom iznenadnom velikom radošću. Marta u posljednje vrijeme doista nije bila sasvim zdrava. Lice joj je zadobilo neku umornu sivu boju, usne i oči izgubile sjaj, ali ona se nije tužila ni na što, a on nije čuo, kako ona noću kadšto tiho od bola jeca u besanici. A on je tako volio, da drugoga razveseli. Naročito da razveseli Martu, za koju je sada osjećao toliko samilosti.

Vraćajući se iz ureda poslije šest on je namjerice prolazio glavnim ulicama zastajkujući pred sjajno rasvijetljenim izlozima. Promatrao je one divne šešire s perjem i zlatne narukvice i perzijske ćilime i torbice od krokodilske kože, i maštao je sasvim naivno, kako bi sve to trebalo njemu i Marti. Mislio je, da joj kupi ovo i ono, a onda se sve svršilo time, da se je sjetio, da ima u džepu ušteđenu i sakrivenu samo jednu ubogu stotinjarku, za koju se može dobiti malo pa ništa. Oh, kad bi se moglo kupiti sve ono, što se treba i hoće! Kako bi se jadna Marta obradovala! A da nešto kupi i Evi-Magdaleni? Ne, ne, to nikako.

Snijeg je lepršao, predbožićni veseli bijeli snijeg, a u izlozima su gorjele električne žarulje i blistale su fine divne stvari raskošno i zavodljivo. Valent se vukao od izloga do izloga s rukama u džepu svoga tankog zimskog kaputa, sa šeširom natisnutim duboko na čelo.

Onda je odjednom pronašao ono, što bi Martu zacijelo najviše obradovalo. U jednom je velikom staklenom izlogu bilo mnogo haljina od pletene vune, u krasnim bojama, suknja i bluza i mali ogrtačić, sve u jednoj kompoziciji, ukusno i toplo, da, zacijelo jako toplo.

To će kupiti, svakako to.

Ušao je u sjajno rasvijetljeni dućan i dao, da mu se pokažu te pletene vunene haljine. Bacili su na tezgu čitavu hrpu, on je prevrtao i odabirao, dugo se skanjivao, da li da se odluči za jednu modru sa crvenim prugama, ili za jednu smeđu sa žutim. Onda se odlučio za ovu smeđu sa žutim. Da, ovu će uzeti. Marta ne voli naročito crvenu boju, milija joj je smeđa.

Već su htjeli da je zamotaju, i rekli mu onda usput cijenu. Bilo je blizu hiljade.

Valent se užasno zbunio, jer nije imao ni izdaleka, pa čak ni približno tako mnogo novaca. Zbunio se, ali nije izgubio hrabrost. Opipao je još jednom tu smeđu haljinu sa žutim prugama, malo tobože prigovorio kroju ogrtačića i

kvaliteti vune, koja nije prvorazredna, a i pletivu bi se mogle pronaći zamjerke. Ali ništa zato, on će se sutra svratiti, pa će još jednom pogledati stvar i onda se konačno odlučiti. Zasada neka stvar metnu za svaki slučaj na stranu. On će sutra svakako doći. To moraju učiniti, jer to traže dobri trgovački i poslovni običaji.

Izišao je naglo iz dućana sav obliven znojem, koji mu je slijepio košulju na leđima i šešir oko čela.

Izlaza nije bilo, stvar se mora kupiti.

— — — — — — — — — — — — —

Sutradan sjedi za pisaćim stolom u uredu i razgovara s Nenom sasvim ravnodušno i nehajno, ali ruka mu drhće. Jer na stolu ispod bugačice leži sakriven komad papira obrezan škarama točno u veličini hiljadarke, a na papiru piše čitljivo i krupno:

»Banknotu broj 864. serije Nj. 0244. uzeo u posudbu iz ovog snopa Valent Listopad, koji će ju 1. siječnja pošteno vratiti.«

To je napisao neopazice već rano ujutro i sve čeka, da krišom od Nena izvadi tu banknotu, pa da na njeno mjesto stavi ovaj papir.

Nena je, kao svaki dan, nešto prije podneva pozvala likvidatura u treću ili četvrtu sobu. Valent ostane na čas sam, skoči brzo k otvorenoj blagajni, iščupa iz jednog snopa gornju novčanicu, turi na njeno mjesto svoju potvrdu, a onda se žurno vrati k pisaćem stolu i stane na oko mirno zarezivati nožićem plavi šiljak svoje crvenoplave olovke, mada je već bio dovoljno oštar i šiljat. Ipak mu je nožić malo drhtao u ruci.

To, što mu se godinama pričinjalo kao nečuvena i nevjerojatna strahota, bilo je zapravo sasvim jednostavno. Igrarija, sretan izlaz, plemenita svrha. Ne, ne, nikakva koristoljubiva lakoumnost, samo plemenita svrha.

Neno se vraća i pali cigaretu. Nudi Valentu vatru. Ne, hvala, on ne će pušiti, ima neki čudan osjećaj u želucu i u ustima.

Ping-pong.

Treba poslati 1,383.074 građevnoj direkciji, po budžetu, partiji i poziciji.

Valent baca svežnjeve novčanica hiljadarka preda se na stol, ali onoga sa svojom potvrdom ugura duboko u dno blagajne. Taj se do prvoga ne će odavle maknuti.

— Stari moj, kaže mu Neno veselo, — a da li ti već računaš, da ćemo u kolovozu imati dvijesto pedeset povišice i osamdeset stanarine? Ha? Eva-Magdalena i ja računamo na to i te kako. Nemoj me pred njom odati, ali ja sam namislio, da joj od prve povišice kupim jednu finu novu haljinu. Za te će se novce sigurno dobiti nešto prvorazredno. Ha, šta misliš? Ako ne od svile, a ono barem od vune?

— — — — — — — — — — — — —

Zapaljeno je božićno drvce, šaran je ispržen u kuhinji, odakle prodire miris zagorjelog ulja. Na bijelo prostrtom stolu je pola litre crnog pelinkovca u staklenom vrču.

Valent i Marta pjevaju po tiho o kralju, koji se rodio nebeski; prestanu pjevati, onda je Valent poljubi, želi joj sretan Božić, pa ide do ormara, prekapa nešto u najdonjem pretincu, a onda izvlači omot ovijen papirom. Turne ga Marti u ruke i gleda je napeto i radoznalo. Ona razveže konopac i razvije papir, vidi divnu vunenu haljinu, smeđu kao čokolada, sa širokim žutim prugama limunove boje. Drži haljinu u ruci, smiješi se sretno, slabo, bolesno.

— Dobili smo malu božićnu nagradicu za prekodužni rad, ja sam ti to zatajio, ali vidiš, kako sam mislio na tebe, hitro objašnjava Valent i gleda je samilosno, a sve mu se čini, da se Marta premalo raduje toj divnoj novoj haljini od pletene vune.

On očekuje eksploziju radosti, koja bi malo primirila njegovu raskidanu savjest. Ali te radosti nema, jer Martu nešto peče i pali u utrobi, i ona jedva zadržava suze bola i

nečega neobjašnjivog, što ne razumije, a što je tu u toj sobi s bračnim krevetima, u pogašenom božićnom drvcu i negdje duboko u njoj.

— — — — — — — — — — — —

Valentu sve nije jasno.

On ne razumije više ništa.

Strahovito žali Martu, ne zna ni sam zašto, ali kadgod se i opet na tren pruži prilika, on govori u baršunastu školjku jednog mekog uha, ili sâm sebi u mraku.

— Ja . . . ja . . . ja sam uvijek htio, da *ti* budeš moja žena, Eva-Magdalena!

— — — — — — — — — — — —

Padaju snjegovi, gusto jedan za drugim. Pa ih onda vjetrovi u vijavicama raznose po visokim krovovima i pustim alejama. Zatim topli južnjak zalepršа blagim krilima, snjegovi se tale, ledene kore pucaju, zrak je topao. Skoro će proljeće, opet jednom proljeće.

U jednom svežnju novčanica, koji je još uvijek sakriven duboko u dnu željezne blagajne, stoji papir, a na njemu piše potvrda na hiljadarku broj 864. serije Nj. 0244.

Ali to će se urediti, svakako će se urediti, ako ne najednom, a ono malo pomalo, čim prispije povišica i stanarina, još ovog ljeta. Ako baš i ne najednom, a ono malo pomalo, postepeno, po jednom stotinjarkom mjesečno. Da, svakako, jer sve je to u stvari samo mali predujam na ono, što Valentu pripada i što će doći, a nikako nije prosta provalna krađa. Kad bi se za to saznalo, onda bi se mogla izgovoriti ta ili koja slična riječ. Ali tako dugo dok se ne zna, nije se ništa dogodilo. Ne, ne će se i ne može se saznati, dok čelična vrata blagajne nijemo šute.

— — — — — — — — — — — —

Sjede u liječničkoj ordinaciji, plašljivo su se stisnuli na divan presvučen olinjalim plišem, listaju neke stare ilustracije, prastare, ali ne vide slike i ne čuju ništa. Vonja po jodovoj tinkturi i po lizoformu, jedna muha dosadno

zvrči na staklu zastrtog prozora, negdje u gornjem katu kriješti gramofon.

Valent je Martu odveo specijalisti, jer izdržati se više ne da. Ona svaki čas grči usne od bolova u utrobi, a boja kože postaje sve više siva i mutna. Otišli su specijalisti sa zadnjom stotinjarkom.

Doktor u bijelom haljetku pojavio se na vratima čekaone i rutinirano mahnuo rukom.

— Izvolite.

Marta je polako ustala i otišla za njim. Vrata se zatvorila.

Valent lista ilustracije, lista ustrajno i nepopustljivo, gleda u zid, onda u prozor, i ne vidi ništa. Osluškuje napeto, ali se iza debelih tapeciranih vrata ne čuje ništa. Samo mu osjetljive nosnice podražuje vonj lizoforma i jodove tinkture.

Dugo se ne miče ništa.

Onda se vrata otvore, izađu doktor i Marta.

Doktor govori hladno, umorno.

— Stvar je teže naravi, ali nije neizlječiva. Treba duže liječenje. Mjesec dana, dnevno. Specijalni postupak, diatermija, tako nešto.

Valentu sune kroz glavu: trideset dana, dakle tri hiljade.

Marta se umorno naslanja leđima na zid i drhtavim prstima popravlja haljinu.

Valent ustaje i govori promuklo:

— Molim, dobro, molim lijepo. U redu. Samo ja vas molim, ja vas molim . . .

— — — — — — — — — — — —

Sutradan oko pola dvanaest Nena opet zovu u likvidaturu, u treću ili četvrtu sobu. Valent gura ruku u utrobu blagajne i izvlači sasvim mirno tri hiljadarke iz onog snopa, koji je zaturen duboko u dnu. Sprema ih u džep, gleda preda se, a onda govori one riječi, što ih kao molitvu izgovara uvijek kad je sam:

— Ja . . . ja . . . ja sam uvijek htio, da *ti* budeš moja žena, Eva-Magdalena!

— — — — — — — — — — — — —

Proljeće se je ludo raspjevalo iznad visokih krovova i po alejama. A vani, izvan grada, zacijelo je još lađe. Divno bi bilo poći opet na jedan majalis, u goru, u sunce. Ali o tome ne može biti ni riječi. Marta tako teško hoda, jedva se još vuče iz sobe u kuhinju zastajkujući pri svakom koraku; omršavila je i posivila, kao da joj je sve meso nestalo ispod kože.

Valent ode krijući od nje jednog popodneva sâm doktoru.

Opet sjedi na divanu presvučenom olinjalim plišem, lista ilustracije naprijed natrag, a lizoform i jod vonjaju ustrajno.

Onda ga doktor uvede u svoj kabinet.

Blista bijelo lakirano posoblje, a u staklenom ormaru hladni čelični instrumenti čudnih forma, zubati i oštri. Vonj lizoforma i joda još je prodorniji i jači. Jedna zakrvarena ponjava na otomanu, i ura na pisaćem stolu, što stalno metalno udara tika-taka-tika-taka.

Valent pita doktora ponizno i mirno, tobože sasvim mirno, šta je to zapravo s Martom, s njegovom ženom.

Doktor vadi metalnu kutiju, pali cigaretu, i onda priča birajući riječi opširno i promišljeno o ženskim organima, o nekim nateklinama i truljenju, o unutrašnjem rastvaranju staničnog tkiva, pa onda kaže malo oklijevajući:

— I ako nije sasvim sigurno, ali po izvjesnim simptomima se može pretpostaviti s velikom vjerojatnošću, da je po srijedi slučaj zvan carcinoma uteri.

Valent ga gleda ne razumijevajući.

Doktor objašnjava oprezno, kao da se opravdava i ispričava:

— Zapravo bi to bila neka vrsta onoga, što laici općenito nazivaju rakom. Ali neka se gospodin ne prestraši odmah samo tako, jer između raka u jednom i drugom

i trećem stadiju ima znatnih, dapače bitnih razlika. Medicina je znatno uznapredovala, i ako nije tako svemoguća, da bi mogla stvarati čudesa. Medicina samo nastoji da pomogne naravi u njenoj borbi za održanje organizma. Treba poduzeti sve raspoložive mjere i upotrijebiti sva prokušana sredstva, i stvar prestaje biti beznadna. Tu se na primjer, u ovom slučaju, u konkretnom slučaju vaše žene, može poduzeti operativni zahvat, ne baš lagan, ali radikalan. Pa onda posvemašnji mir bez ikakvih i najmanjih briga i napora, zatim duži boravak i specijalna hrana u toplim južnim krajevima kao oporavak iza operacije. Sve to nije nemoguće, naprotiv, sve je sasvim moguće, a vjerojatnost posvemašnjeg izliječenja i ozdravljenja postaje pod takvim mjerama i prilikama veoma velika.

Priča tako doktor Valentu, ispuši cigaretu i prignječi je u pepelnjaku, šeta po kabinetu, sređuje neke instrumente, otvori vodovodnu cijev i opere ruke, a onda ušuti, jer više nema ništa da kaže o ovom slučaju.

A Valentu samo zvoni u ušima naježena, bodljikava, grohotava smrtonosna riječ, a on je poluglasno ponavlja, da je ne bi zaboravio

— Carcinoma uteri.

— — — — — — — — — — — — —

Dane i dane nije ništa govorio, ali njegov prvi veliki plan je stao ustrajno dozrijevati, tako naglo i kovitlajući sve njegove misli, da više nije razaznavao ognjenu probuđenu muškaračku žudnju za Evom-Magdalenom od bolne samilosti za Martu. Za svoju ženu Martu, koja mu je godinama jutrima grijala kavu, prala košulje, krpala čarape, i koja je sada na rubu života i smrti. On je gorio za tuđom ženom, ali nikada, ni u najtajnijim skrovitim mislima, svojoj nije želio smrt. Novce je krao, ali ubojica nije bio ni mišlju ni željom.

— — — — — — — — — — — — —

Čudan je često slijed običnih stvari.

Proljeće se ludo raspjevalo iznad krovova i po krošnjama visokim, na kojima pucaju tanke svrži, te se probija zeleno mlado lišće, slijepljeno gustim šećernim sokom novoga probuđenog života.

To ludo proljeće iznad krovova i krošanja.

A u Martinoj utrobi stalno i nepopustljivo tinja tiho rastvaranje živih stanica.

U te je proljetne dane Valent sasvim i konačno odlučio, da čitav čvor prereže jednom naglom očajnom kretnjom. Ta mu je kretnja izgledala daleko jednostavnija, nego li da ubije jednog čovjeka, da zapali kakvu kuću, da pred jureći vlak nagomila na tračnice hrpu velikog kamenja, ili da ubije sebe.

Radi se samo o kretnji, o kojoj razmišlja noći i noći. O kretnji nagloj, mirnoj i odlučnoj, kojom će iz one odvratne nabrekle debele gvozdene blagajne izvaditi nekoliko snopova šarenih papira, turiti ih pod kaput ispod pazuha, izaći kroz vrata i mirno se odštetati nizbrdo niz ulice. Pa onda te papire iskoristiti kao propeler nevidljivog avijona, kao hitac katapulte, kao eksploziv rakete, koja će ga u tren oka prebaciti nekuda daleko, preko voda morskih, kroz tunele i vijadukte i lađe i luke, i koja će otvoriti nove mogućnosti života.

Kretnja, koja ne će zaboljeti nikoga lično. Kretnja, zbog koje se ne će nitko ustrijeliti ni otrovati plinom ili veronalom, već će se samo zapisati u nekim zapisnicima, ime će Valenta Listopada biti izbrisano iz listine kraljevskih državnih plaćenika, i ništa više.

Neno će i dalje pisati brojke po svojim knjižurinama, dobacivat će istim pokretom papire preko stolova nekom novom blagajniku, novi šef će možda strože kontrolirati i škontrirati, ali sve je to samo igra oko nečega, što se nikoga ne tiče na živoj koži, i što nikoga ne će zaboljeti.

Tako Valent noći i noći razmišlja, drobi sve pojedinosti u sitnice i gradi svoj plan. Potajno razmatra vozne redove brzih vlakova i lađa, traži najbrže veze, bojažljivo

i oprezno se raspitkuje po parobrodarskim agencijama, ali samo telefonski, a ne lično, radi uopće strahovito lukavo, oprezno i pametno.

A nikome o tome ne govori ni riječi. Čak i ne misli na to, ako je netko prisutan, jer se boji, da mu se u očima čitaju misli. Zna, da je Marti kriv, ali zato će je spasiti od smrti.

— — — — — — — — — — — — —

Taj travanj u posljednjim svojim danima već sasvim luduje. To se više ne da izdržati.

Jednog sumraka iza mnogih napora njemu uspije, da se nađe s Evom-Magdalenom, i sad sjedi s njom na drvenoj klupi ispod lipa na onom malom trgu usred grada, gdje je kao dječak dolazio da promatra iz prikrajka, kako se tu igraju divnim i skupim igračkama djeca bogatih. On je imao samo loptu od krpa, naguranih u staru čarapu, i njom se natjeravao po praznim gradilištima u predgrađima i po pustim poljima izvan grada. Ovamo je dolazio uz opasnost, da ga djeca bogatih primijete, osumnjiče, nasrnu na njega noktima u čoporu. On bi se branio šakama i zubima, ali njih je bilo mnogo, pa bi se i koji tata ili stražar mogao umiješati, i zato je samo oprezno iz prikrajka promatrao tu počešljanu i umivenu djecu u novim kaputićima i plavim kapama i šarenim šalovima.

Zato je taj trg mrzio i volio, kao čitavu svoju mladost. Odviše je gorčine bilo u svim sjećanjima na taj komadić zemlje zaokružen lipama, ali on tome nije izbjegavao, i zato je namolio Evu-Magdalenu, da se baš tu sastanu, jer on ima da joj kaže nešto jako, jako važno.

Molio ju je dugo, dok je privoljela i došla. Došla je kao u snu. Sad sjedi tu kraj njega na drvenoj klupi, a on ne zna, što da kaže, kako da započne, i da li da uopće započne.

Sumrak je proljetni mirisav i sav nabujao nekom toplom dozrelošću neba i zemlje, a lipe stare u okrugu li-

staju, i sve se čuje, kako žilicama svoga korijenja sišu sokove odnekale iz drhtavih dubina.

Okolo naokolo, u prvim i drugim katovima visokih kuća, prozori gore crveno i žuto, po trgu se vrzu neke sjene, a Valent sjedi do Eve-Magdalene na klupi u mraku i tišini. On mora da započne, a ne zna, kako. — On mora da započne, ali ne zna, kako, i malo ga je strah. Razmišlja, slaže gotove rečenice, dugačke, jasne, uvjerljive, ima već u glavi čitave nizove rečenica, ali zna sigurno, kad samo prvu riječ glasno izgovori, da će se čitava građa rečenica prevaliti i srušiti, i da će sve poteći nekuda u neočekivano.

Sapinje ga nešto u grlu i ne popušta, on šuti već dugo i samo osjeća, kako je ova žena kraj njega topla i mlada, kako joj vruća krv struji stegnima i grudima, i kako bi to neizrecivo divno bilo, da je ova žena njegova žena, pa makar i u jednoj sobi s kuhinjom. Ali on nije životinjski slijep i on zna, kako Marta njemu već godine i godine košulje pere, čarape krpa, krumpir ljušti, jutrom kavu grije. Ne, on ne će Martu napustiti, pa makar ga to stajalo života i razuma.

Ali onda se odjednom sam sebi silno začudio, kad je čuo svoje vlastite riječi, kako su mu potekle kroz usta tiho i šapćući.

Odjednom je Evi-Magdaleni progovorio iskreno, stvarno i uvjerljivo, kako je njegov život otišao na komade, kao da je netko udario maljem po njemu. Život je pošao krivim smjerom, razbio se kao krhka utvara na komadiće i u maglu. S Martom je zlo. Jako zlo. Gore, no što bi se moglo misliti. Spas života visi na niti tankoj kao paučina. Samo teška operacija može još da pomogne, ako uopće pomogne. A to stoji debele hiljade, jer tu treba sanatorij, specijalisti, njega, ishrana, klima, pa onda život bez briga i rada. To se ovdje ne može, jer bi svatko znao, da to Valent Listopad ne može platiti svojim nego . . . ukradenim novcem. A ne može se ni gdje drugdje u blizini, jer danas su sve evropske policije u sporazumu, i njega bi za dvadeset

i četiri sata otkinuli od kreveta operirane i narkotizirane žene i vratili ga ovamo svezanoga lancima. A šta bi onda Marta imala od toga? Zato treba što dalje. Treba se sjetiti blagajnika Škrinjara Franje i računovođe Plemenčića Stjepana. Oni su prešli prijeko, u Južnu Ameriku, a tamo ih ni đavo ne pita, čijim i kakvim to novcima farme kupuju i kuće grade i štagljeve i staje; obrađuju tamo plantaže, ugledni su, postaju gradonačelnici i senatori. To ljudi ovdje zovu krađom, pronevjerenjem, lupeštinom. Ali on se tih riječi danas, nakon svega, ne boji više ni najmanje. Jer šta su sve te riječi prema jednoj istini, teškoj kao smrtonosni olovni bat ili britki mesarski nož, koji visi nad nevinom Martinom glavom, a koji se zove carcinoma uteri.

Sve to tako Valent priča teškim jednostavnim riječima, a Eva-Magdalena pomalo shvaća i jeza je podilazi, jer vidi i zna, da se ovaj nerazumljivi čovjek igra glavom. Sluša riječi u mraku, ne vidi, tko joj govori, ali zna, da je već sasvim sigurno, da će ovaj čovjek, što kraj nje sada šuti u mraku, nestati zauvijek, a onda će oko nje ostati strahovita neobjašnjiva ledena praznina, koje se ona boji.

Šute. Kao da je sve već izrečeno, i ništa više nema, da se kaže. Sve je objašnjeno. Više ne vide, kako proljeće buja u krošnjama i kako iz zemlje izbija neka sladostrasna travanjska toplina.

Onda je Valent polako hvata za podlakticu pipajući prstima u tami, naiđe na ruku, što mekano leži na toplom koljenu, nagiba se bliže i šapće vrućim dahom u samo uho:

— Ja . . . ja . . . ja sam uvijek htio, da *ti* budeš moja žena, Eva-Magdalena . . .

Ona mu se priklanja teškim očajem i hvata se noktima starog ogrtača, zadere ih u tkaninu, samo da se sve to ne raspline i ne nestane iz njene blizine. Njegova ruka luta po njenom struku, hvata je oko pojasa i steže grčevito, kao ruka utopljenika.

Valent šapće posljednjim dahom:

— Samo jedno . . . jedno nikad ne ću prežaliti . . . Samo sam o tome snatrio i čeznuo . . . da mi ti . . . rodiš sina . . . da imam s tobom dijete . . . malog slatkog dječaka . . . najljepšeg . . . najdražeg . . .

Ona mu se sasvim prikloni i spusti glavu na njegova prsa. A njegove ruke, te strašne, požudne, tako iskrene ruke lutaju moleći po njenom tijelu i govore o želji za sinom. Ne za strašću i bludom, nego samo za sinom, malim slatkim dječakom, najljepšim i najdražim.

Onda ona odjednom naglo ustane i povuče ga za sobom. Odu s ovoga mračnog trga, prolaze kroz proljetne ulice krijući se u dubokim sjenama kuća kao provalnici, šuteći, ne govoreći ni riječ.

Nađu se pred njezinim domom, u mračnoj jednoj uličici, blizu zapadne periferije, uz stari kolodvor. Prazna je uličica, samo se čuju lokomotive, kako zvižde i mukli udarci željeznih odbijača.

Stoje časak pred vežom.

Valent joj govori posljednji zbogom. Posljednji, sigurno posljednji, jer vidjeti se ne će više nikada. A on bi tako rado samo na čas otišao gore, da još jednom vidi njihovu sobu, kuhinju, smočnicu, slike na stijenama, krevete, jer od sutra popodne sve to više ne će postojati. — Ali ipak ne, ne će gore zbog Nena. To nema smisla.

Eva-Magdalena ga gleda, ne koleba i ne razmišlja, samo hoće da ga što duže gleda. Onda ga uhvati za rukav, uvede u vežu i povuče uz stubište. Njega davi krv, ali čuje njene očajne, isprekidane, nerazumljivo uzbuđene riječi:

— Njega nema . . . On je danas vani, na kuglanju . . . Dolazi kući tek u pola jedanaest . . .

— — — — — — — — — — — — —

Sutradan ujutro Nena su pozvali, da dođe u likvidaturu. Ništa neobično.

Valent je časak stajao mirno, sabirući se da izvrši točno i na vlas istu onu kretnju, koju je sebi zamišljao i

izradio u tančine kroz noći i noći. Samo precizno, hitro, ni jedan suvišni pokret.

Pristupio je blagajni, otključao čelična vrata, pružio ruku među njene pretince duboko unutra, zgrabio nekoliko debelih snopova hiljadarka, izvukao ih, munjevitom brzinom strpao u džepove ogrtača, što je visio na klinčanici, pa u džepove hlača, a onda i kroz raskopčani prsluk u košulju na golo tijelo. Sve je to išlo hitro i na vlas onako, kako je bilo zamišljeno.

Zatvorio je vrata blagajne, zatim je sasvim mirnim i polaganim koracima izišao na hodnik do vodovoda, izvukao iz zapučka kaputa oštru gumbašnicu, i tu se — kao nekoć u gimnaziji — ubo gumbašnicom dosta duboko iznutra u nos. Krv je stala kapati, on je navlažio maramicu, pritisnuo je na nos i vratio se hinjeno posrćući natrag u kancelariju, gdje je Neno već sjedio za svojim stolom. — Rekao je slabim, drhtavim glasom, govoreći kroz mokru maramicu:

— Neno, meni nije dobro. Meni je zlo. Idem kući. Reci, molim te, šefu, da moram odmah doktoru. Danas popodne ne ću doći, ali ću gledati, da dođem sutra, da stvari ne zapnu. Ali prekosutra najkasnije. Sasvim sigurno.

Neno mu je priskočio, i kad je vidio krvavu maramicu, malo se trgnuo, jer nije podnosio krv, a onda skinuo ogrtač s klinčanice i pomogao mu da ga obuče, pa ga stao umirivati.

— No, no, to nije ništa. Valjda samo mala časovita slabost. Samo ti prilegni i odmori se. Ja ću sutra doći pogledati, kako ti je. Ah, ne, ne ljuti se, sutra ne mogu. Ali prekosutra zastalno. Pa se onda vrati zdrav. Ja ću odmah reći šefu, šta je na stvari. Budi sasvim bez brige. To nije ništa.

Valent mu nije pružio ruku, jer je držao zakrvavljenu maramicu na ustima, gledao je mutno u stranu, slegnuo ramenima, stegnuo čvršće ogrtač, a onda izišao.

Došao je kući. Maramica je već bila u džepu.

Marta se malo začudila, kad je ušao, jer još nije bilo pola jedan. Ali on je samo rekao, da je iznimno došao malo ranije, da se tako desilo, a ona nije više pitala, jer nikad nije pitala. Samo je rekla, da ručak nije još gotov, ali ona će se požuriti. I umorno se odvukla u kuhinju.

Valent je sjeo u ogrtaču i šeširu na svoj krevet i zagledao se preda se. Onda je opipao napunjene džepove, ustao i otišao preko k Marti u kuhinju.

Stoji na pragu i pita je, da li su kome šta dužni, i koliko su dužni.

Ima nešto malo dugova za žemičke, kaže Marta i lože ognjište, pa nešto malo za mlijeko i rižu i brašno dolje kod sitničara. Pa onda za meso, od prvoga do danas, preko u mesnici. Stanarina je plaćena. Ali to nije mnogo. To sve piše tu u knjižici.

Valent pogleda u knjižicu i kaže, da to doista nije mnogo. Malenkost. Ali dugove treba urediti, to je stvar časti. Stavi knjižicu u džep i kaže, da će se za čas vratiti, samo dok to dolje uredi. A dotle neka bude stol prostrt i ručak spremljen.

Izađe naglo.

Marta gleda za njim; ne pita ništa, jer nikada ništa ne pita. Onda se okrene štednjaku i miješa limenom žlicom nešto u nekom loncu.

— — — — — — — — — — — — —

Poručali su.

On je neprestano sjedio u ogrtaču i sa šeširom na glavi. Ni riječi nije govorio. Samo je onda rekao, da dugova više nema, da su plaćene i žemičke i mlijeko i riža i mesnica. Samo je osim toga nabavio bočicu konjaka, jer to lako može da zatreba. Onda je ustao, neprestano u kaputu i pod šeširom, i rekao mirno, kao da se radi o tome, da idu u drugu sobu:

— Sad idemo.

I ona je ustala i pogledala ga ne razumijevajući.

— Idemo, idemo, požuruje Valent. — Daj uzmi ogrtač i šešir, jer vani zna da bude hladno. Vrijeme je u proljeće uvijek nestalno. Ne idemo daleko, izdržat ćeš.

— — — — — — — — — — — — —

Odjednom su u velikom vestibilu kolodvora.

Rano je popodne. Prolazi mnogo ljudi amo tamo, udaraju cipelama po kamenim pločama.

Valent se u hrpi ljudi gura na blagajni, kupuje karte, nešto se objašnjava, a Marta je umorno naslonjena na gvozdenu ogradu, i vidi, kako on plaća krupnom novčanicom, i kako mu s kartama uzvraćaju čitavu hrpu banknota i šaku kovanog sitniša, a on sve to nasumce gurne u vanjski džep ogrtača. Ali ona ne pita ništa, jer svog muža već godinama nikad ništa ne pita.

Za malo vremena sjede sami samcati u kupeu, na mekim sjedištima drugog razreda. Dosada se nikad nisu vozili u drugom, samo na tvrdim klupama trećeg razreda, ako su se uopće nekuda i vozili.

Valent je zamišljen, miran, samo mnogo puši, neprestano pripaljuje jednu cigaretu na drugoj. Ali ne govori ništa.

Vlak krene i otkotrlja se preko skretnica i mostova i rampa na zapad, ravno u rumeno rano predvečerje.

Ispred prozora nestanu gradske kuće i zazelene se bregovi u suncu. Zablistaju proljetne vode, isprekidane telegrafskim stupovima.

Valent izvadi iz džepa onu bočicu konjaka, odčepi je, povuče žestoko. Odahne glasno, a onda povuče još jednom. Pa baci nedopušenu cigaretu, pritisne je petom i pripali novu.

I noć se spustila iza vagonskih prozora, a on još uvijek ne govori ni riječi. A Marta šuti, klonulo sjedi i ne pita ništa. Pričinja se, kao da spava, ali kroz spuštene trepavice umorno i stakleno promatra Valenta, koji sve češće pijucka konjak, prazni bocu, i nešto se sam sebi smijucka.

Onda sasvim kasno u dubokoj noći na nekoj stanici on izlazi iz kupea i na hodniku vagona se nešto veselo i bučno objašnjava s nekim ljudima u uniformama, nudi ih konjakom i cigaretama, smije se u sav glas i maše u žutom svijetlu prituljene žarulje dvjema crvenim, malim knjižicama.

Vlak dugo stoji. Noć je već kasna i gusta, neprozirna. Svijetla stanice sumporno gore. Vani neki crni zakopčani ljudi prolaze sa zelenim fenjerima, signali odjekuju zvonko i glasno, para ustrajno pišti: šš-šš-šš . . .

Onda vlak opet krene.

Malo kasnije ulaze u kupe neki strani ljudi u nepoznatim uniformama, dodiruju blistave obode visokih kapa, malo govore nerazumljivim jezikom, prolistaju crvene knjižice, udare štampilje, probuše gvozdenim kliještima karte od ljepenke, izađu, idu dalje, bude u drugom kupeu zaspale putnike.

Marta malo dršće od studene noći i stište se u duboke naslone mekog sjedišta. Zuri neprestano staklenim pogledom kroz spuštene trepavice.

I tek sada, iza mnogo sati, Valent progovori i zapita je, nije li možda gladna, ili može pričekati do jutra.

Ona odmahne glavom.

On kaže, da nije gladan, jer ga drži konjak i cigarete. Pa ju onda zapita, da li je boli.

Ona još jednom odmahne glavom, mada je boli zadnjih tjedana besprekidno.

Noć juri uz vagonske prozore, koji se ustrajno tresu i zveckaju. Sati prolaze u šutnji.

Tek pred zoru progovori Valent, a riječi su mu mirne, malo tople, umorne.

Govorio je nježno, samilosno, oprezno.

Evo, tako je to, a ne može biti drugačije. Sve je to samo zbog nje, Marte, i zbog njene bolesti. To jest ne baš zbog bolesti, nego zbog zdravlja. Doktor je rekao, da se stvar apsolutno dade potpuno popraviti. Sasvim popraviti

i vratiti u stanje zdravlja, kao da nikad i ništa nije ni bilo. Potrebna je samo jedna mala . . . jedna mala . . . jedna mala operacija. No, neka se samo ništa ne boji te riječi operacija! Nije to ništa. Malenkost. Danas čovjeka lijepo polegnu, narkotiziraju, razrežu, sašiju, a da on i ne osjeti baš ništa. Ama upravo ništa. Malo kloroforma na vati pred nosnice, čovjek zaspi, pa kad se probudi, doduše malo baca i šumi mu u glavi, ali je zdrav. To sve nije ni kao ubod gumbašnice. Baš ništa! — — Ali za to treba ići u fini sanatorij, prvom i najboljem specijalisti, asistentima i profesorima, a ne kakvom šeprtlji i nespretnjakoviću, koji reže zarđalim nožem i kiše čovjeku u rasporenu utrobu. — On se je raspitivao savjesno i dugo, dok je dobio adresu najboljeg specijaliste; malo je daleko doduše, ali stvar će onda biti izliječena tako, kao da se čudo dogodilo. U najskupljem sanatoriju i uz čitav konzilij profesora će Martu operirati, — sasvim nedužna mala operacija. Pa će Marta naskoro poslije toga biti sasvim zdrava. Vesela. Živahna. Pomlađena. Marta će pjevati sav dan. Ona će plesati, skakati, jašiti. Samo treba doći do sanatorija i specijaliste. A ako se pravo uzme, to nije ni tako jako daleko, to je gotovo sasvim blizu. Par dana i noći, ili tako nešto. A dotle treba izdržati. Zato samo hrabro, junački. Izdržati! Izdržati!

Valent je nagnuo bocu i izlio u grlo posljednje gutljaje konjaka. Zelenila se zora na prozorima vagona, koji su se još uvijek tresli ustrajno.

— — — — — — — — — — — — —

Dugo su se vozili, čitavo prijepodne i popodne, i Martu je već hladni znoj oblijevao po čelu.

Onda su sišli na jednoj velikoj bučnoj stanici, gdje su se ljudi gurali, trčali i vikali.

S brijega se dolje duboko vidjela luka sa mnogo lađa, koje su se dimile. Sumrak se spuštao, svjetionici su žarko gorjeli, sirene su brodske tulile. Topli je zrak grijao obraze i čela.

Dovezli su se autom u najvećoj žurbi dolje na obalu do jedne goleme lađe, koja je na krmi nosila plavo-bijelo-plavi stijeg s gorućim žutim suncem, a na provi ime »Bahia Blanca«.

Prelazili su preko drvenog mostića s obale na veliki brod polakim koracima. Valent je Martu čvrsto i nježno vodio ispod ruke, zastajkivali su i hodali laganim nijemim koracima kao na pogrebu. Jedan je mornar na zapovjedničkom mostu brodskim zvonom zvučno udarao u stranu.

Odmah su se spustili niz strme željezne stepenice u utrobu broda, steward ih je odveo u polumračnu kabinu, i Valent je Martu oprezno položio na uski krevet. Zatvorio je okrugli debeli prozor u mjedenom okviru, zatim izišao iz kabine i u salonu zapitao stewarda, ima li na brodu liječnik.

Steward je potvrdio: pače, odličan i prvorazredan liječnik, specijalist.

— Ah, onda dobro, reče Valent.

Zatim se uspne na palubu i nasloni na visoki parapet.

Zvonilo je po treći put brodsko zvono, duboko i isprekidano je tulila parna sirena »Bahie Blance«. Onda su stali užetima vući drveni most i čegrtavim lancima izvlačiti sidra.

Valentu srce silno udara, mada su mu ruke mirno gurnute u džepove ogrtača. Još se uvijek može desiti, da se iz ove gomile ljudi, što radoznalo stoji na kamenoj obali, izdvoji kakav moćni čovjek u uniformi, i da dovikne zapovjednički posadi lađe: Valent Listopad ne smije otploviti! Valent Listopad mora ostati! Valent Listopad je bjegunac i pronevjeritelj milijuna! —

Ali nitko se ne miče, čak neki ljudi mašu maramicama, pa Valent vadi iz džepa i svoju, slijepljenu pocrnjelom krvlju, razvije je i rastegne, i ona veselo zalepršа na toplom vjetru.

Mostić drveni je dignut s obale, prestala je tuliti sirena, prestalo je ječati brodsko zvono. Strojevi već šume pod pritiskom pare u kotlovima, more duboko dolje klokoće

gustom plavom pjenom, a zatim se debela bijela trupina lađe u pravilnim trzajima otiskuje od kamenog pristaništa, okrene se oko sebe, i onda uperi visoki oštri kljun u slobodne morske ravne prostore, tamo daleko između dva crveno i zeleno zapaljena svjetionika.

Nebo je zakrvareno sumrakom, a oblaci mirno stoje nasićeni sunčevim rumenilom.

Valent stoji na palubi, drži maramicu u ruci i maše mehanički, ali ne gleda ni kud ni kamo. Maše praznom, ravnom, širokom moru, što miriše slano i svježe na beskrajne daljine.

Uhvati ga u taj tren britka misao, i prereže ga kroz mozak: da li se je prekjučer naveče kod Eve-Magdalene što zbilo, i šta će biti onda iza svega toga.

A onda pomisli, kako će Neno sutra doći do njegova stana, naći će vrata zaključana, zvonit će dugo i lupati, uplašit će se, pozvati kućegazdu, bravara i stolara, provaliti vrata, naći prazne lonce na hladnom štednjaku u kuhinji i nedirnute bračne krevete u pustoj sobi. Zatim će otrčati u onaj dosadni ured pun muha, što vonja po isušenoj tinti i prašini i starom papiru i arapskoj gumi, gdje blagajna stoji zatvorena, pa će se ozbiljno zabrinuti i porazgovoriti oprezno sa šefom, reći će mu, da je to ipak nerazumljivo, da Valenta i žene nema kod kuće, nema ga već treći dan u uredu, znači, da je stvar ozbiljne naravi . . .

. . . stvar ozbiljne naravi, hehe, nasmije se Valent glasno na visokoj palubi »Bahie Blance«. He-he-he!

Onda izvadi iz stražnjeg džepa hlača svežanj ključeva na željeznom kolutiću, podigne ga u vis, zazvecka, zavitla njime i baci ga daleko preko ograde palube u more.

Što sada još njemu ili nekome drugome trebaju ti jadni zarđali ključevi jedne prazne blagajne!

Sav je balast odbačen, prešlo se preko starih brava. Novi vidici pucaju, vidici novih horizonta i novih svjetova.

Oh, da je sad u ovoj praznoj boci bar još jedan gutljaj konjaka. Ali ona je sasvim prazna; konjaka ima dolje u

baru. Pa neka i ta prazna boca putuje za ključevima u morske dubine. Pljus!

— — — — — — — — — — — —

Valent je dane šuteći hodao po palubi broda, a Marta je dolje na krevetu u kabini tiho jecala i stezala usne, da ne zavrišti od bola. Kuckanje parnih strojeva udaralo joj je u utrobi. Liječnik je dolazio često, gutala je neke tablete i praškove i ispijala kapi, a konačno joj je davao morfij. Boli su se gasile i pritajivale na nekoliko sati, da onda opet provale još strašnije, paleći njeno živo meso poput vatrene žeravice.

»Bahia Blanca« je rezala već južni Atlantik, a Valent je šetao unaokolo po palubi, gledao u hladnu pustu modrinu, nikako da dočeka kopno, da se iskrcaju.

Konačno je došao i taj dan, i »Bahia Blanca« je zaustavila strojeve i bacila sidra u vodama luke Rio Grande do Sul.

Već prije je radiotelegrafski bio upitan Porto Alegre, i vođeni su pregovori, pa kad je Valent stupio na kopno, bio je vlasnik velike farme u Tristezi, koja nije ni mnogo stajala. Na farmi su se goveda hranila, klala, smrzavala u led, tovarila u lađe i slala natrag preko Atlantika.

Marta se je odjednom nešto bolje osjećala, izišla je sama iz broda, nisu je trebali nositi. Da, to je bio zrak morski i sunce južno.

Gledali su zamišljeno u novu zemlju, na »Bahiu Blancu« nisu se ni osvrnuli. Nisu se nikako osvrtali natrag, gledali su samo preda se i nadali se.

— — — — — — — — — — — —

Maleni brodić ih je kroz Lagoa dos Patos preko noći prevezao u Porto Alegre.

Drugog su dana bili na svojoj farmi u Tristezi, gdje su ih dočekali nadglednici i najamnici i rekli, da je sve u redu, i da li da se posao nastavi. Posao nosi veliki procenat

i veliku dobit, jer se goveda kupuju u bescijenu, a meso dobro prodaje.

— Neka se nastavi, reče Valent.

— — — — — — — — — — — —

Trećeg su dana već rano ujutro u Porto Alegre, u sanatoriju, punom samih specijalista i primariusa i profesora.

Opet je Valent sjedio u predsoblju i listao zamaštene stare ilustracije. Opet je mirisao jod i lizoform, i nečujno su se šuljale bijele sestre bolničarke iz vrata u vrata.

Prolazili su sati.

Jedan doktor je ušao i pristupio mu.

— Operirali smo. Izrezano je sve, što se moglo, zajedno s okolišnim organima. Sad je dalje stvar organizma, da izdrži posljedice. Međutim ni u kojem slučaju gospođa nije više sposobna da bude majka. Da, samo stvar organizma, jer se čini, da je bilo malo prekasno. Trebalo je poduzeti operativni zahvat prije dva tri mjeseca najmanje. Onda bi se moglo govoriti o sigurnosti. Ovako samo o eventualno mogućoj vjerojatnosti.

Valent nije uopće vidio, kako izgleda grad Porto Alegre.

— — — — — — — — — — — —

Suhi i vrući vjetrovi duvaju besprekidno iznad osamljene farme u turobnoj Tristezi.

Marta se sasvim malo oporavlja od rane u utrobi, ali lice joj postaje sve više sivo i zeleno, a ona govori sve manje. Ona sjedi pred velikom kućom od opeke i drva u dubokom naslonjaču i ukočeno gleda, kako se visoka trava leluja na suhom vrućem vjetru.

Pa onda čas zatim u tjeskobi začepljuje prstima uši, jer čuje, kako straga iza kuće na dvorištu muču čopori goveda, što ih crnci udaraju debelim toljagama i tjeraju na klaonicu.

Valent ne može ništa protiv toga.

Njegova farma proizvodi govođe meso.

Sumorna krvava farma, sva puna mesa, loja, učinjenih koža i opranih crijeva. Po dvorištu su razbacani otpiljeni rogovi i odsječeni papci. Prenatrpani kamioni drndaju noću i sve to odvoze nekud prema moru, na lađe.

Glavni nadglednik mu predlaže neke račune i baca na stol pred njega čitave gomile banknota. Samo sipa banknote. Poslovi idu sjajno, đavolski ukleto sretno. A goveda besprekidno muču i bleje turobno, jer osjećaju oštri vonj tople krvi iz klaonice, kamo ih crnci pogoničí tjeraju udarcima debelih toljaga pod mesarske noževe.

Marta je već sva kao od mutnog stakla, dani se oko nje rasplinjuju u maglama.

Valent bi htio da pobjegne iz te krvave farme, jer on ne može da ruča i da spava od toga upornog mukanja čopora goveda.

Ali novac curi i pljušti; njemu više novaca ne treba. Ali možda će jednom za nekoga trebati.

Gomila novac na hrpe i doznačuje bez prestanka kabelogramima preko Porta i Ria u Amsterdam, na adresu haaške podružnice »Bank voor Handel et Nijverheid«. Piše brojke, brojke, brojke.

Marta broji svoje zadnje dane i sate i minute, i više ne zna, gdje je.

— — — — — — — — — — — —

To je bilo prije deset godina i više.

VIII. PREKO MALTE

Već tri dana Valent sjedi u »Željeznom Sidru«, čas se čini, da je strpljiv, a onda opet nestrpljiv, mnogo spava, jede, pije, otvara kovčege, prekapa po njima, razgledava stvari, pa ih zaključava. Ključeve sprema brižljivo u džep. Onda kadšto malo izlazi, prošeta se u blizinu malte i gleda prijeko.

Malta je dugačka ustremljena drvena motka, oličena trobojnim bojama, a u sredini visi rubinski crvena svjetiljka, koja se noću pali i spušta zajedno s motkom nisko i vodoravno nad cestu.

A uz tu motku stoje vazdan i zijevaju dacari s plavim kapama, na kojima je limeni grb grada s tri kule, i stražari s revolverima i puškama u tamnomodrim kabanicama šetaju gore dolje i promatraju ljude, što ulaze u grad.

Jutrom idu u grad mnogi ljudi s kantama mlijeka, i žene s velikim košarama, iz kojih vire pernati repovi pilića i gusaka, zelene se i žute zrele kruške, violetno se cakli luk, bijele se jaja, sve pažljivo složeno u te košare od pletenog šiblja i pokriveno debelim crvenim vunenim maramama. Ništa se nije promijenilo.

Čitav jedan dan je Valent smatrao lukavom misao, da se preobuče u čovjeka s kantom mlijeka, pa da ovako pređe prijeko. Platit će maltarinu i ništa. Ta ga je misao silno uzbuđivala, ali naveče mu se učinila glupa, i on ju je napustio. Kakve budalaštine s kantama mlijeka! Šta bi on onda u gradu, s takvom kantom? Još bi ga netko zapitao, pošto mlijeko, a on... Ne, ne, ne!

Tri dana tako Valent iz prikrajka gleda trobojno oličenu maltu, dacare i stražare, i broji dugmeta na kaputu:

bi li, ne bi li. Jer konačno nije to baš tako lako i jednostavno.

Mreža je tu, nema spora — oh, Frans Michielsz je imao pravo, kad se sve uzme u obzir i razmotri — orijaška, gorostasna, od čvrste gvozdene žice fino ispletena mreža doista postoji i ima samo jedan otvor, a taj se može stegnuti i zatvoriti onog trena, čim Valent izgubi svoj hladnokrvni mir i prisutnost duha. Ali on se ne će dati izbaciti iz svoga dubokog uvjerenja u posvemašnju nepronič-nost svoje brade i u nadu, — ne, više nego nadu, da su papiri nekih starih tjeralica od deset godina unatrag požutjeli, slova se izbrisala, jer se poslije toga zacijelo dogodilo mnogo daleko važnijih i krupnijih stvari, no što je bijeg jednoga ubogog malog pronevjeritelja.

Trećega dana prije podne sva su predskazivanja bila neobično povoljna. Brojenje dugmeta na kaputu odozgo dolje i natrag reklo je »da«, malo sunca se pojavilo kroz magle, a rano u jutro se vidjelo visoko u plavom zraku jato divljih pataka, što su u crnom klinu jadrile nekud na jug. Bio je dan topao, listopadski zrio, pun samih dobrih i povoljnih znakova.

Ni sâm ne zna, kako, ali Valent je odjednom prešao maltu, kao što se bez razmišljanja baca naglavce u duboku zapjenjenu vodu. Bio je doduše strahovito uzbuđen, ali je nesvijesno osjećao, kako ga koraci sami od sebe nose i vuku sve dalje i dalje ispod one visoko uzdignute trobojno oličene motke, pored stražara i dacara, koji se nisu osvrnuli na njega niti ga zapitali, kud ide ni šta hoće. Dakako, prisjetio se Valent, — jer nije ništa nosio sa sobom. Nesvijesna lukavština, ali isplatila se, oh, i te kako. A da je ponio kakvu glupu kantu mlijeka, onda bi ga sasvim sigurno zaustavili, ispitivali i rešetali, a on bi štogod možda izlanuo i zamrsio stvar.

Ali ipak je nakon nekoliko metara stao, izvadio iz džepa naočare i nataknuo ih na nos. Vidio je, da stoji

upravo na tramvajskoj stanici. No, tu se može stajati sate i sate, to ne mora biti nikome sumnjivo.

Za čas je i tramvaj došao, cvileći točkovima po tračnicama i stružući lirom po bakrenoj žici. Zadrhtao je od toga cviljenja i struganja, jer ono ga je sjetilo mnogo čega; zvukovi se ne zaboravljaju.

Valent je dobro promotrio tramvaj: da, da, vremena se ipak mijenjaju. Prije je taj tramvaj na okrugloj svjetiljci iznad vozara, na onom svom jednom oku nosio staklo tamnoplave boje, koja je nekoć u daljini sjala kao prozirni dragulj. Da, nekada je to bio plavi tramvaj. A danas ima na bijelom staklu brojku osam, okruglo savijenu kao par kobasica. Ali svejedno, plavi ili osam, Valent sluti, i zna, da dobro sluti, da taj tramvaj vozi istom prugom, jer pruge se ne mijenjaju nikada.

Uđe, sjedne.

— Prijeko? pita kondukter i zvecka sitnišem u kožnatoj torbi.

— Prijeko, odgovara Valent, plaća, dobije kartu, razmotri je i vidi po nacrtanom planu pruga, da se ništa naročito ne mijenja.

Cinkanje zvonca, tramvaj krene.

Valent gleda neobično napeto i s najvećim interesom sve ono, što se pojavljuje lijevo i desno iza staklenih prozora, pa onda nestaje. Na čas mu je čak žao, što se nije zaputio pješice, da sve razgleda podrobno, polagano i u tančine. Ali on više ne zna i skoro ne može da ide pješice. Navikao se ovih nekoliko tjedana na vožnju i na brzinu, i samo to može da ga umiri i da mu misli zanosi.

Prebrzo se pojavljuju i nestaju jedna za drugom najprije one davno poznate žute visoke vojarne, čitavi njihovi nizovi iza taraba, s ogoljenim kestenovima u dvorištima, u kojima sivi vojnici tumaraju ovamo onamo, trube ječe, bubnjevi udaraju, nose se veliki kotlovi nečega toplog, što se puši. Ne, ništa se ne mijenja.

Da, u tim dvorištima i visokima žutim zgradurinama, tu je zakopan jedna komadić njegove mladosti, kad su on i Neno bili mladi kaprali i provodili rat zaronivši i sakrivši se duboko u neke kancelarije, gdje su kao računari pisali u debele knjižurine i kojekakve tiskanice o hiljadama pari cipela, milijunima metaka, vagonima riže, tonama hlača i kabanica, škrinjama povoja za ranjenike, dok su vani negdje te cipele i meci i riža i hlače i kabanice i povoji tonuli u blatu i u krvi.

Da, bili su veseli mladi kaprali, čvrsto stegnuti žutim kožnatim pojasima, pa su fine gospođe i cure sobarice samo gledale za njima, kad su u nedjeljna popodneva zalazili Mandalici na kobasice, kolače i pelinkovac. To je bio život, nikad ljepši od toga. Lako je računarima bilo voditi rat, i te kako lako. Oh, kako im je samo kosa bila glatko počešljana, gusta, debelo namazana briljantinom. Njegova je bila plava, a Nenova crna. Bili su vražji momci, pravi vragovi.

Ali godine su pomele kosu vlas po vlas. Valentu je grdno prorijeđena na čitavoj lubanji, a i Neno je zasigurno ćelav, ili barem prosijed. Da, četrdeseta, četrdeseta; nije mnogo, ali burno i preburno su protekle te zadnje godine. Zapravo sve godine od rođenja pa do danas, jedna za drugom.

Mnogo bi Valent tako sâm sa sobom razgovarao o tima nepovratnim godinama, da pješke hoda po kvrgavim pločnicima grada i svojih uspomena. Ali tramvaj juri, zvoni, cvili, stane, ulaze ljudi i izlaze, pa opet juri. Neprestano prolaze vojarne žute i visoke iza taraba.

Pred vojarnama, po uglovima i u malim postranim uličicama, stoje još uvijek naherene drvene barake i štandovi, gdje invalidi, s protezama i reumatične babe prodaju natrule jabuke, žute i crvene kraherle, masne kolače sa cvebama, orahe, bombone u srebrnim papirima i cigarete. Ništa se ne mijenja, baš ništa. Da Valent ima vremena i da mu oči nisu oslabile, za cijelo bi prepoznao koju tu babu,

što uvijena u krpe i s pamučnim rukavicama bez prstiju već godine i godine stoji tu uz svoje jabuke i kraherle i orehnjače i bombone i cigarete, svađa se za sitniš, cjenka, zebe, češe po nosu.

Ali tramvaj juri nezaustavno, vide se neke nove kuće kao kocke na mnogo katova, kojih prije nije bilo, pa onda stare male kućice, što do trbuha stoje u zemlji, ispod razine pločnika. Pa sto poznatih krčmica, onda iza ograde od pletene žice dvorište s izložbom kamenih nadgrobnih spomenika, pa neka stara raskršća neizmijenjenih ulica. A onda poznate kavane, kojima tumaraju konobari s novinama i bijelim ubrusima. Pa onda izlozi. I tu se nije mnogo izmijenilo; gotovo ništa. Tu cipele i polucipele, pa onda neke šarene bluze i suknje, pa lutke odjevene u krznene ogrtače, pa veliki mračni dućan s gotovim odijelima, gdje mu je nekoć davno pokojni tata kupio prve dugačke hlače i plavu mornarsku kapu sa zlatnim natpisom Viribus Unitis na crnoj vrpci. Pa trgovina lijesova sa zelenim palmama i nizovima osmrtnica u izlogu, pa onda mala papirnica, gdje se kupovao Vinetou u sveščićima i čarobne marke Sudana i Tasmanije i Venezuele. Izlozi — izlozi — izlozi — nepromijenjeni, bez kraja i konca pored uličnih pločnika. Ne, nije dvadeset godina ništa, a kamo li deset. Sve to tramvajska kola projure za nekoliko minuta.

Odjednom je na velikom glavnom trgu, i promatra ga radoznalo. Pokojni ban od bronce sjedi još uvijek nepomično na konju, pod kalpakom s perom, i neumorno drži u ispruženoj desnici goli mač, još uvijek ga na sjever upire. A ispod repa debeloga banovog konja razapeti su platneni šatori sa škrinjama punim žutih četruna, rumenih narandža, smeđih datulja i crnih rožička. Kakva su se tu nikolinjska i badnja predvečerja nekoć doživljavala. Ali buka je ista, i jurnjava automobila i povorka gomile ljudi, što tu prolazi već desetke godina bez prekida i zastoja.

Ide dalje tramvaj, a Valent se čudi gradu, koji se nije promijenio baš ništa, jer nekoliko novih kuća ne znači

ništa. Ravno, ravno, opet pored niza birtijica do trbuha u zemlji, pa uz crkvu s tornjem, koji tu prije nije bio, pa uz tvornicu s dimnjacima, onda opet uz dulji dvored niskih kućica. — Odjednom tramvaj stoji, ljudi izlaze, klupe su prazne. Kondukter ga takne o rame i objašnjava, da je došla posljednja postaja, kola će se okrenuti, stara karta dalje ne vrijedi.

Valent silazi, ide ravno naprijed, prođe kroz vrata ispod kamenog luka, ulazi u veliki park, u jedan od parkova svoje mladosti, ali samo par koraka. Vidi zamuljeno jezerce s parom očerupanih bijelih labudova i rasušenim nezgrapnim čamcima s polomljenim veslima, vidi, kako s visokih krošnja jesenje žuto lišće pada po puteljcima, kao nekad, kao uvijek, bez promjene. I odjednom mu se sve to pričini turobno dosadno, unatoč svega, što se tu zbivalo nekoć, i što je on tako dobro i predobro pamtio. Ali ta vožnja u prošlost već ga je prestala uzbuđivati.

Vratio se iz parka i ne osvrnuvši se, sjeo opet u tramvaj, povezao se prema gradu. Sad već nije gledao tako mnogo oko sebe, jer konačno što je još mogao da vidi. A osim toga se u kola naguralo mnogo ljudi, koji su razgovarali glasno i žamorili, dok je kondukter monotono nudio karte na prodaju i izvikivao ulice.

Prošlo je u vožnji mnogo stanica.

Odjednom se desilo nešto neočekivano, i Valenta je polio ledeni znoj po čelu i leđima.

Ne, nije bilo nikakve sumnje, on je čuo sasvim glasno i jasno, kako je neki glas između ljudi iza njega izgovorio ime Listopad. U sav glas, pred punim tramvajem.

On se trgnuo, u prvi čas je htio izvući iz dežpa ogledalce, da se po tisući puta u nj pogleda. Ali je onda promijenio odluku i samo rukom opipao lice. Sasvim nemoguće, da su ga otkrili, jer brada je bila tu, tako gusta i nepronična, tako da ni sam sebe ne bi mogao da prepozna. Stotinu misli i planova projuri mu u tren glavom. Ali jedan mu se učini najboljim. On naglo ustane, progura se prema

vratima tramvaja, i još je čuo, kako kondukter za njim viče, da je skakanje iz jurećih kola ne samo opasno nego i zabranjeno, ali bilo je kasno: on je u taj tren iskočio i potrčao naglo po asfaltu, tako da su ga tabani vruće zapekli, a glava skoro tresnula o gvozdeni kandelabar.

Nikako nije mogao da se sabere i da ocijeni zamašitost događaja, ali kad je došao do prve najbliže stanice, gdje ga je stigao drugi tramvaj, on je ušao u njega, jer konačno on sad ne može ostati tu do noći ili do sutra na toj dosadnoj ulici.

Čudno, ne, više nego li čudno. On je sjedio na drvenoj klupi naslonivši bradu u dlanove, sasvim zguren i tih i povučen u sebe, a opet — ne, uši ga ne varaju — opet je iza njega netko rekao: Listopad. — Ta zar ga doista progone, zar se mreža stala zatvarati?

I opet je nasumce skočio iz tramvaja. Pa se onda uspeo na prvi idući, čuo još jednom svoje prezime, skočio na asfalt. Očito ga progone neke mnoge nepoznate opasne uhode.

To se ponovilo nekoliko puta, dok se konačno — ah, konačno — u mozgu don Pedra nije razderala jedna zavjesa, pa se otkrilo nešto staro i sto puta doživljeno iz dana, kad se don Pedro Encruzilhados tako još nije zvao.

Prokleti jedan mjesec u godini progonio ga je svojim imenom često puta tako, da je zapadao u apatiju ili bjesnilo.

Hiljadu puta se događalo još u školi, da je najljepše snatrio o nekim dalekim morskim gradovima i tropskim šumama i ledenim staklenim planinama, a odjednom je profesor povijesti ili zemljopisa izvalio riječ listopad, koja ga je ubola kao oštra igla, on je naglo i smiješno skočio u vis i prestrašeno zapitao: Molim? — A na to je cijeli razred prasnuo u hihot, pa čak i Neno uz njega u istoj klupi; vikali su toliko puta za njim: Listopad, zašto se ti ne zoveš studeni, i još koješta slično glupo, ali zlobno i bodljikavo. — Pokojni tata nikako nije htio da se prezime mijenja, ali mali je Valent škrgutao zubima i šaptao u

sebi: Pa ipak će se promijeniti, ipak će se promijeniti! — Ali onda još nije ni slutio, kako i zašto i gdje.

Tako je i sada kao mahnit skakao iz jurećih tramvaja, a sve samo zato, što se u ovom gradu jedan mjesec zove listopad, što se o vremenu i mjesecima mnogo posvuda govori, i što se ime don Pedro Encruzilhados još nije dovoljno sraslo s mekom kožicom bubnjića u njegovim ušima.

Konačno, kad je stojeći izgubljeno na ulici podrobno razmislio taj glupi i puki slučaj, koji ga je vraćao u onu prošlost, u koju više nije htio da se vrati, bio je opasno ljutit, tako da zamalo da nije razbio šakom staklo nekog izloga, u kojemu su visile kobasice krvavice i ploče slanine, posute paprikom, ljubičasta džigerica i još neke crvene stvari, koje su ga izazivale i razdraživale.

Bijes ga nije ostavljao tako dugo, dok nije jednim tramvajem, u kojemu su i opet nesnosno brbljali i naklapali o sedmom, pa onda dvadeset i sedmom listopadu, — dok tim tramvajem, koji se vukao kao gladna žuta gusjenica, nije došao na posljednju zapadnu stanicu. Tu je sišao, prošetao se sasvim nehajno s rukama u džepovima preko malte, i došao u svoju sobu u »Željeznom Sidru«. Zaključao se zavrnuvši dvaput ključem, čak je i zasunku zasunuo, a onda odahnuo. Previše je toga danas bilo za jedamput. A najljepše je ipak, kad je čovjek sâm iza zaključane brave . . .

Tu misao produži Valent izgovorivši glasno sam sebi.

— Ali kad je ključ iznutra, he, he!

*

Nekoliko se dana iza toga vozikao tramvajima po gradu amo tamo, kadšto je negdje sišao i prelazio na drugi tramvaj, kao što se navikao na vlakovima u prošlih mjesec dana. Ipak se je uvijek malo bojao, da siđe s tramvaja, jer u njemu se nekako osjećao najsigurnijim. Tu ga nitko nije mogao zaustaviti. Stražari se doduše tramvajima mnogo i često voze, ali samo stoje na prednjim platformama,

razgovaraju koješta, a ne pada im ni na pamet, da nekoga u tramvaju nešto zapitaju ili bilo kako uznemire. Obzirni su u tome, treba priznati. Pa to je čak ljepše nego i u vlaku, gdje zapitkivanju i buđenju noću nikad kraja.

Gleda Valent nekoliko dana neprestano kroz svoje ispupčane naočale stotine ljudi u svojoj blizini. Gleda ispitljivo i pažljivo lice po lice i kadšto mu se čini, da bi to mogao biti ovaj ili onaj poznati, — presvijetli, velečasni, poglaviti ili velemožni, — ali zakleti se ne bi mogao, da je to baš taj, s tim prezimenom i imenom. Deset godina suhih i vrućih vjetrova u Tristezi zamutilo je mnoga lica u njegovim očima, ali neka su ostala i neizbrisivo se vide sve vrijeme.

Da, mnogo se ljudi tramvajima vozi, čeka na stanicama, prolazi glasno razgovarajući pločnicima, ali to su sasvim drugi, novi, to nisu više oni prijašnji. Nisu se izmijenili mnogi postolarski i brijački izlozi ni tornjevi crkava, čak ni zvukovi zvona, što otkucavaju satove ili zvone u podne, top s gornjega grada puca isto onako bučno i smiješno i plaši golubove po krovovima, ali drugi to ljudi stanuju po kućama i hodaju po asfaltnim pločama ovoga starog, istog, nepromijenjenog grada.

*

Tako je nekoliko dana prošlo, a i noći.

Zapravo je u toj goloj hladnoj sobi gore u prvom katu »Željeznog Sidra« bilo sasvim prijatno, ali dolje je u krčmi vladala uvijek ista nepopustljiva buka.

Tu su se noću ročili izgonaši i džepari, periferijske bludnice, klatež svake vrste, dolazili su da banče željezničari i dacari i kočeberi, pa kadšto i fina mlada gospoda iz grada, koja su štipala debelu konobaricu Mici. Neumorno se razvlačila harmonika i udaralo se u tambure, a iza pola noći prštale su razbijene čaše i sifonske i litrene boce, koje se zvučno razbijale o zidove, dok je Mici vrištala, vani na cesti u mraku zviždale stražarske ophodnje alarm, pija-

nice pjevale koješta, pa čak i uskršnje i božićne pjesme uz reski mošt, a sve se to čulo jasno i zaglušno gore u prvi kat, gdje je Valent u zaključanoj sobi odjeven ležao nauznak u krevetu i pažljivo prisluškivao, ne će li »Željezno Sidro« odjednom planuti u požaru ili zajedno s njim i njegovim kovčezima odletjeti u zrak, bačeno nekom neočekivanom detonacijom.

Znao je u noći naglo ustati, upaliti elektriku, otvoriti prozor i gledati u tminu. Njegov je prozor bacao na cestu golemi svijetli četverokut, u kojemu se micala velika crna sjena njegove silhuete. I kao da se boji vlastite sjene, trčao je natrag u sobu, gasio svijetlo, zatvarao unutarnji i vanjski prozor, lijegao odjeven na krevet i čekao zoru, bez časka sna.

Ne, taj život nije bio ni miran ni veseo, ali svemu se tome nije dalo izbjeći. Sve su te budne noći bez sna bile potrebne, da se misli srede, namjere razmotre, odluke pretresu, i onda stvori drugi veliki odlučni plan za ono, po što je došao ovako očajnički nasumce čak ovamo, premda to sve, to putovanje i lutanje i brada i zavaravanje i zametanje tragova na oko i na prvi pogled nije imalo određenog cilja ni stvarnog razloga. Da, na prvi pogled, kad ne bi bilo nekih stvari i istina, koje se u mozak i u misli urežu duboko i neizbrisivo kao ožiljci užeta i okova desetgodišnjeg robovanja na galijama.

I dok se dolje u »Željeznom Sidru« razbijaju čaše i boce, dok se kidaju čelične žice na berdama i bisernicama, dok ječi pjesma prekidana vriskom, smijehom i psovkom, a snopovi žutoga sumpornog svijetla prodiru kroz zadimljene prozore van na cestu, dotle je Valent — tih kao mišić u mračnoj rupi — razglabao i raščinjao sve pojedinosti svoga velikog plana.

Nije to bilo baš tako prosto i jednostavno, o ne! Hiljadu puta je on prevrnuo i raščinio svaku mogućnost i svaku pojedinost, dok je došao na čistac sa svim onim, što se dogodilo, i što sad neizbježivo ima da se dogodi.

Prvo i prvo, a zapravo jedino, bilo je to, da je od prije kojih devet godina unatrag postojalo jedno pismo stare Golubovićke, nepismeno, bez točke i zareza i velikih slova, koje je nekako preko bezbrojnih poštanskih škrinjica, vreća, vagona i lađa dolutalo u Tristezu, na adresu Marte, njegove žene, koje više nije bilo, te je on otvorio i pročitao to usudno pismo.

Udova Golubović, stara baba, bila je neka Martina tetka; Marta ju je zvala mama, a kad se Valent njom oženio, i on je babu zvao mama, onako iz običaja, a bez osjećaja.

Pismo je došlo u kuverti, na kojoj je bila točna adresa Martina. Znači, da je Marta krišom i bez njegova znanja babi pisala, ali odgovora više nije dočekala. Tko zna, što je i zašto je pisala.

Ali baba je iza svega onoga — možda iza dugog vremena — ipak odgovorila Marti, koje više nije bilo.

Pisala je stara Golubovićka razvučeno i plašljivo na masnom papiru, kako kod njih skupoća vlada, da joj reuma kosti izjeda, da kašlje i ne spava dobro, ali da ipak ide svaki dan na zornice i večernjice i svibanjske pobožnosti fratrima, gdje pred oltarom pali svijeće i moli za svoju dragu Martu, na koju je Bog poslao tako teško iskušenje s onim njezinim. — Dalje je u tom pismu stajalo crno na bijelom, da nema ništa drugo nova, samo je Nenova žena Evica-Magdalenica rodila sretno sina, kojemu su na krstu dali ime Kruno. Da su Neno i Magda jako veseli i sretni, da je dječak zdrav i jak, i da je ona bila na krstitkama u župnoj crkvi Svetoga Ivana, gdje je sam prečasni opat dječaka krstio, a poslije toga je bio »fruštuk« sa mnogo jela kod Nena, kojemu je inače dobro, samo žali za Valentom, kojemu nikako ne može oprostiti onaj njegov čin i sramotu.

Tako je pisala baba bez točke i zareza i velikih početnih slova, i usadila crva s oštrim krupnim zubima u Valentove misli, a koliko je za dugih devet godina taj crv udebljao, narasao, dobio još novih oštrih zubi, kojima je

rezao kao pilom po Valentovom mozgu, to baba nije ni slutila.

Magda više nije mogla odgovoriti, jer nje nije bilo. Odgovorio je Valent i potpisao nju, pisao je svašta i upleo pitanje, kako živi Neno i njegova žena i dječak, ali mjeseci su prošli bez odgovora. Pa je zatim opet pisao opširno i preporučeno, stavio je u jedno pismo prilično krupnu novčanicu, i čekao, čekao.

Iza dugih dana stiglo je na adresu davno pokojne Marte u tužnu vruću Tristezu pismo. Prepoznao je po rukopisu na adresi, od koga je, i razderao je kuvertu divljom nestrpljivošću. Ali u kuverti je bila samo ona ista krupna novčanica i ni jedne jedine riječi.

Proklinjao je staru bogomoljku, koja je odbila novac, dakako ukradeni griješni novac, a u isto vrijeme joj je bio beskrajno zahvalan za ono prvo njezino pismo, za onaj masni hiljadu puta pročitani komadić papira, koji je kao jedina spona vezao dva daleka svijeta, tako daleka, da gotovo nije bilo nade, da bi se ikada više mogli sresti.

Ali jedan mali dječak, mali Kruno, u Valentovim je mislima rasao nevjerojatno, tako nevjerojatno živo. Nisu se vidjele ni oči ni boja kose, ali dječak je prohodao i već trčao ulicama, onda je u proljeće hvatao leptire, zimi se grudao snijegom, imao je zlatne male cipelice i sasvim male prstiće na ručicama, — sve samo izmišljeno i zamišljeno, ali tako neizrecivo živo, da je Valenta peklo i palilo u grkljanu i u utrobi kao razorna ali slatka kiselina, koja se nikada ne gasi i ne blaži, već uvijek i stalno dalje i dublje izjeda i izgriza i samrtno opaja.

Jer njemu je bilo jasno, jasno kao bijeli dan, da dječak Kruno, što trči ulicama i hvata leptire i gruda se snijegom, sin Eve-Magdalene, nije Nenov, nego njegov, Valentov sin. To je potvrđivala matematika računa i vremena, a Bog neka ubije ili blagoslovi staru Golubovićku i njezino pismo, a onda prokletu prkosnu šutnju.

Sa svim tim u vezi Valentov je tajni veliki plan počimao pri staroj Golubovićki.

Tu je trebalo naći i zgrabiti početak niti iz zamršenog klupka, pa je onda polako i malo pomalo izvlačiti na čistac. Ali samo strahovito oprezno i polako, jer ako nit pukne, poklopac na stupici pada na glavu, otvor se mreže steže oko grkljana, Valentu je kraj, svemu je kraj.

A onda? Šta onda, šta onda?

Propast. Ponor. Mrak. Vječni mrak.

IX. POČETAK VELIKOG PLANA

Jednog se jutra Valent dugo polijevao hladnom vodom po prsima, vratu i ispod pazuha. Zatim je pio kavu, pa onda čašicu rakije, za hrabrost.

Izišao je. Malta već davno nije bila malta ni zapreka za njega. Tramvaj ga je povezao kroz poznatu dugačku beskrajnu ulicu žutih vojarna s visokim tarabama, kiša je sivo i tiho sipila, sve je bilo mokro i prokislo i u maglama. Poštrcane razgažene cipele, blatni pod u tramvaju, svi šeširi mokrih ovješenih oboda, lica nevesela i bezbojna. Pa onda kišobrani, kišobrani, kao crne sluzave gljive.

Dokotrljao se na veliki trg, gdje se je s repa banova konja cijedila voda kišnica kap po kap, a tako isto s banovih ostruga i banove sablje. Ona uporna beznadna jesenja kiša, kad su ban i konj neka mokra spužva, a ne livena bronca, i kad četruni i narandže prodavačica južnog voća na velikom trgu gube svoje žarke zrele boje.

Tu je Valent sišao s tramvaja, podigao ovratnik ogrtača i prešao preko trga na sjever, u splet onih malih nakrivljenih uličica sa pljesnivim natrulim kućama, što su se stisle i skvrčile duboko ispod pozelenjeloga baroknog tornja Svete Marije.

Ako je stara Golubovićka još živa, ona se nije maknula iz svoje sobe sa štednjakom gore u potkrovnici, kao što se oštriga ne može da makne i da izađe iz svoje koštane ljušture. Ako je iole živa, ona mora da je tamo gore. — To je Valent znao tako sigurno, i zato je ne gubeći cilja prolazio onim blatnim uličicama između Svete Marije i Fratara, i tako se odjednom našao pred onom visokom sivom kućom s malo prozora, u kojoj je nekoć godine i godine i Marta sa starom živjela, sve do njihova turobno pijanog i veselog pira.

Prošao je, kao još jučer, tom uličicom sa sitničarijama i primaljama i kavotočjima, pa onda zakrenuo oko ugla, došao do treće kuće, ušao u mračnu vežu, što vonja na kiseli kupus i mačje izmetine, popeo se truljavim vlažnim stepenicama na treći kat, i zastao na hodniku, da odahne. Ipak nije sâm sebi mogao da zataji, da mu srce burno udara, jer konačno sad ili nikad se radilo o tome, da se iz zamršenog klupka izvije prva nit i izvuče početak velikog plana.

Na hodniku je pokvarena vodovodna cijev ustrajno kapala, jedna je partaja negdje desno sva izvan sebe vikala na djecu, dolje u dnu pljesnivog dvorišta prosjak ili vandrokaš okretao vergl, a na prosjaka je lajao cvileći krešťavo mali šugavi psić.

Valent je stao pred lijeva vrata, napipao ih u mraku i zakucao. — Ništa. — Zakucao je još jače. — Pa opet ništa. — Onda je naglo pritisnuo zarđalu kvaku, otvorio vrata i unišao.

Zatvorio je vrata i progovorio ozbiljno.

— Dobar dan, gospođo . . . gospođo Golubović, ako se ne varam . . .

Da, stara je bila tu, isto onakva, kakvu je vidio prije petnaest i prije deset godina, uz štednjak, s vunenom maramom rđave boje preko leđa i ramena, brižljivo očešljanu, krezubu, oštrih mutnozelenkastih očiju, čvoravih prstiju, u debelim vunenim papučama.

Pogledala ga je prodirno i nekako sumnjičavo, a onda se uzvrpoljila, prišla mu kuražno bliže, još ga oštrije pogledala, a onda zinula u namjeri, da ga zapita nešto.

Valent nije čekao pitanje, već je nastavio brzo i dosta glasno, jer je dobro znao, da je baba malo nagluha, i da zato uvijek otvara krezuba usta.

— Nemojte se ništa čuditi, nipošto se nemojte čuditi, gospođo Golubović, — stvar je doduše sasvim neobične naravi, ali imam da o njoj razgovaram baš s vama lično.

Samo nekoliko riječi, ukratko i jezgrovito. Stvar je, kako da kažem...

— Oh, to je sigurno i opet zbog te moje mirovine! Toliko mi dosađuju i sekiraju me i šikaniraju oni od grada zbog tih par groša, za koje jedva u nedjelju komadić mesa kupim. Šta mi već jedamput ne daju mira. A ja sam onima od grada već sto puta dokumente davala i slala, biljege sam lijepila i dala prepisivati i krsni list i vjenčani list i smrtovnicu moga pokojnog, Bog mu daj duši lahko! Trideset i tri godine je on služio dan na dan gradsko poglavarstvo, sve načelnike i senatore po redu, umro je u službi, a radi te penzijice svaki mjesec k meni dolaze i ne daju mi mira. A ja sam im dala sve dokumente s biljezima i potvrde od župnog ureda i od poreznog ureda, a nikad mira! Šta mi ne daju mira? Ja bi im najradije bacila tih par pišivih groša i otišla u ubožnicu, pa neka me tamo izdržavaju, kad su to već dužni zbog moga pokojnog. Ali ovo se više podnesti ne da i ne da.

Valent jednim uhom sluša jadikovku te ogorčene jadljive starice, a pogled mu luta po sobici i kliže s predmeta na predmet.

Vidi široki hrastov krevet u kutu s debelim crvenim perinama i poplunima i jastucima, a na zidu uz postelju olinjalo ćilimče, na kojemu se nekoć vidio jelen, kojega progone psi; danas je to izblijedjelo i rasplinulo se u neku mutnu zelenkastu mrlju. A iznad ćilimčeta na stijeni svete slike u bojama, stotine svetih slika, u okvirima i samo pribodenih na zid: Sveti Florijan i Sveti Sebastijan i Sveta Tri Kralja i Četrdesetorica Mučenika i Nevina Betlehemska Dječica, pa onda poličice sa sadrenim svetičama, pa mala škropionica od bijelog porcelana s plavim cvjetićima, čisla, križevi, škapulari, stotina onih sitnica, koje se tako lijepo na Kaptolu zovu devocionalije.

Ipak je morao da ju prekine, jer se stara stala pomalo goropaditi.

— Zapravo, ako se pravo uzme, draga gospođo Golubović, ja nisam od grada i nipošto se nisam penjao ovamo gore u treći kat, da vas sekiram i šikaniram zbog vaše mirovine. Vi na nju imate pravo, i tu vam više nitko ne može ništa, dok ste živi.

Stara je zagunđala nešto zadovoljno: Aha, rekla sam ja, i reći ću to svakome!

— Ni blizu tome, nastavlja Valent. Ja sam tu zbog sasvim drugih stvari, koje se vaše mirovine ne tiču. Vjerujte, draga gospođo, da ja s onima od grada i s ovim vašim gradom nemam ali baš nikakova posla.

Stara ga gleda trenutak svojim prodirnim nemirnim očicama, još uvijek nešto gunđa i reži, jer je došla u zamah, pa bi zapravo rado još dodala koju i psovala grad zbog te mirovine njenoga pokojnog. Ali stranac je izrekao svoje tako mirno i uvjerljivo, da mu je baba povjerovala i primirila se, onda je pošla prema prozoru, primaknula jednu drvenu stolicu, obrisala je pregačom i ponudila mu malo radoznalo.

— No, pa onda sjednite malo, kad ste već došli ovamo. — A sama se naslonila na dasku prozora i čvršće stegnula svoj vuneni rubac.

Valent raskopča ogrtač, polako priđe stolici i sjedne. Držao se neobično stvarno, suzdržljivo i promišljeno, ali ipak bi se i u najmanjim njegovim kretnjama moglo zamijetiti, da je zadovoljan i prezadovoljan, što je staru našao još živu, upravo onakvu, kakve se je sjećao, i što ona nije ni slutila, da bi u njemu mogla prepoznati nekoga tako dobro poznatog. Protrljao je ruke i pomislio u sebi, da sve ide kao po loju.

— Iz daleka, jako iz daleka sam doputovao, draga gospođo. I vidite: ravno ovamo k vama. To mi valjda vjerujete. Dugo je i teško bilo putovanje. Preko cijele Evrope. To jest, najprije preko oceana. Preko Atlantskog oceana, a to je strašno veliko i široko more, čitave se mjesece pu-

tuje . . . Iz Amerike, iz južne Amerike. No, sad valjda razumijete, zašto i po kakovu poslu . . .

Stara je zaiskrila očima, prsti joj zadrhtali.

— Šta, nije moguće da imate poruku od . . .

— Da, da, upravo od njih. To jest od njega, ispravi se Valent. Samo od njega, nažalost.

Stara je nešto promrmljala, da taj on nju toliko ne interesira, ali Marta više. Samo Marta. Konačno Marta joj je bila tek daljnja rođakinja, nećakinja, ali više nego rođena kći. Tako je i pokojni njezin Golubović uvijek govorio, premda je ona bila samo njezin rod, a ne njegov. — Da, da, strašno dugo nije pisala niti se javljala, ali je ipak lijepo od nje, da se je sjetila, i da joj sada po poznatom makar samo i poruku i pozdrav šalje.

— Marta, gospođo Golubović, ne poručuje ništa, izgovori nekako hladno Valent i gleda nepomično preda se.

— Kako bi to bilo moguće, — pita suho stara.

Valent šuti, okreće glavu, gleda na štednjak, na kojemu kipi voda u dva plava limena lončića, a na užetu nad štednjakom se nekakve mokre krpe isparuju i suše. Šuti, a onda progovori sasvim jednostavno, bezbojno, mirno:

— Jer Marte više nema.

Stara ga gleda i hvata svojim očima njegove, ali on izmiče. Stanka.

— Pa kako to, pita Valenta. Da li već dugo?

— Nekoliko godina. Mnogo godina.

Stara zakašljuca, prekriži se i sasvim tiho uzdahne.

— Bog joj se dušici smiluj.

Valent se u maloj neprilici smješta na stolici, baca nogu preko noge, vadi maramicu i gura je natrag u džep. Ne bi volio o tome govoriti, ali izbjeći se ne da.

— Pa vi i sami znate, da je već otputovala bolesna, teško bolesna, neizlječivo . . .

— A, šta! Koješta! Sigurno se onaj njezin, onaj tat i lopov nije brinuo za nju. Tu je milijune pokrao i odnio, odvukao ju onako bolesnu i slabu sa sobom, to je sve u

novinama bilo napisano i čitava tjeralica i njegova slika, a nju je pustio da umre. Onda je bar za doktore imao novaca. Uh, strijela ga božja, Bog mi grijehe oprosti!

Stara je planula, ali se suzdržala i prekrižila. Stanka.

— Pa je li, sirotica moja, teško umrla?

— Teško. Mučila se tako, da se već nije moglo gledati. A doktori? Deset doktora i profesora ju je operiralo i pregledavalo i obilazilo, i u sanatorij je bila prevezena u Porto Alegre, veliki grad, ali hasne nije bilo nikakve. Zrak je tamo prijeko loš za bolesnike. Nije bilo pomoći. Ah, šta se onda pitalo za hiljade, kad nije bilo pomoći. A strašnog je otrovnog raka imala, s rakom je već na put pošla. Pa to ste znali i vi i . . .

— A kako vi sve to tako znate?

Zelene oči se nagnu bliže prema njemu.

On šuti, onda odjednom naglo uhvati staru za čvoravu tvrdu ruku punu nabreklih plavih žila i privuče je k sebi.

— Mama, mama, zar me ne poznate? Pa to sam ja, ja . . . Ja sam to!

Stara se trgnula, kao da ju je opalilo vruće željezo. Hitro je vukući papuče uzmaknula od prozora do kreveta, najprije nešto promrmljala i zalomatala rukama, a onda se izderala na njega nemilosrdno:

— Onda tebe treba predati stražaru, jer ti si tat i lopov! A sigurno si i Martu ubio, da ti ne smeta. Otrovao si je giftom! I ubojica si i tat i lopov! Stražaru, prvom stražaru . . .

Valent je osjetio, kako ga je odjednom poškakljala petlja oko vrata.

Da, to je bio onaj uski otvor mreže, koji se je naglo stezao, i koji već za tren ne će propustiti njegovu glavu, da se proturi i isklizne kroz otvor. Zadrhtao je sav.

On je zapravo ovu scenu točno i upravo na vlas ovako vidio već noći i noći unaprijed i očekivao ju je, unaprijed je imao pripremljene sve odgovore i uvjeravanja i umirujući

zvuk svojih smišljenih riječi. Ali nagla stvarnost scene porazila ga je tako, da je nehotice izgubio vlast nad svojim živcima i zadrhtao.

— Stražaru, prvom stražaru, pa u rešt, jer lijepo bi bilo, da ovakvi još . . .

Stara je postajala glasnija, sama je sebe hrabrila svojim povišenim tonom, pa je čak i odlučno zakoraknula prema vratima. Ali Valent je u taj tren prevalio stolicu, skočio pred nju i upro se leđima o vrata tako, da ga je kvaka prilično žestoko udarila o rebra. Učinio je to tako brzo i gotovo prijeteći, da se stara uplašila, zaustavila, a onda uzmaknula. Jer ako se pravo uzme, kad je ovaj tat i lopov toliko toga pokrao, zatim otrovao svoju vlastitu ženu — a sigurno ju je otrovao — onda bi možda mogao i nju . . .

Pod kaminom ispod štednjaka probudio se od ove buke i vike psić imenom Fida, izvirio plašljivo i pokušao da hripljivo zalaje.

— Mamica, samo mir, nikakova deranja ni gluposti ni stražara ni rešta. Sjednite tamo mirno u vaš zapećak i slušajte, ako hoćete. A ako ne ćete, onda . . .

Njegov se glas popeo visoko i zazvučao prijeteći. A i oči su mu strašne bile, izbuljene i razbojničke, i u njima je svjetlucalo nešto bijelo.

Stara se smirila i doista otišla iza štednjaka, sjela, gledala ga iz prikrajka, i sve joj se to činilo nevjerojatno, ali i opasno. Spasavalo ju je jedino to, da se Fida motala oko njene suknje mašući repom i tiho cvileći; ali šta bi i deset Fida moglo ovom strašnom čovjeku, koji je . . .

A strašni je čovjek odjednom progovorio tako mirno i pitomo, mnogo mirnije od onih, koji stalno dolaze, da joj prijete zbog mirovine.

— Prvo i prvo, ni jedan vaš stražar ni nadstražar pa ni načelnik ni ban meni ne mogu ništa! Da znate, draga mamica, baš ništa! Figu oni meni mogu svi skupa i za-

jedno! . . . Evo, no, dajte, pogledajte si ovu knjižicu! Molim lijepo!

Valent vadi putnicu i maše njome izazovno i pobjednički tik pred nosom stare.

— Aha, jeste vidjeli! Molim lijepo! A znate vi, mamica, što je ta knjižica i što ona vrijedi? To vam je knjižica Republike Brazilije!! Tu piše crno na bijelo, sa štampiljama i grbom, molim lijepo, da sam ja jako ugledni građanin Republike Brazilije, i da meni nitko ne može i ne smije ništa. A znate vi, šta je to Republika Brazilija, i gdje je to? To vam je sto puta, — a, šta, hiljadu puta veća zemlja od cijele naše Hrvatske i naše Slavonije skupa sa Štajerskom i Međimurjem i Bosnom. Sad znate, ha?

Stara je zinula i gledala ga kao sablast.

— Pa šta je onda jedan nekakav pišivi vaš stražar prema meni? Šta on meni može? Vaš stražar i ja, hehe, smiješno! . . . Zar se on hoće tući sa čitavom Brazilijom? No, samo bi mu to još trebalo! Mi možemo s malim prstom sve vaše stražare i nadstražare skosati u sarmu i smotati u palačinke! To smo mi! Aha! To! To!

Stara je nešto nerazumljivo i skoro uvrijeđeno mljela među krezubim čeljustima, kao da i naši stražari nisu baš tako samo nitko i ništa, da bi se iz njih mogla kosati sarma i motati palačinke, ali Valent nije popuštao, već je govorio tako strašne stvari, sve jednu strašniju od druge, da su se staroj stala tresti reumatična koljena.

No, no, neka se samo umiri, ne će on njoj ništa. Pa ona je konačno mamica njegove Marte, i njegova mamica. Ne baš rođena, ali skoro kao rođena. O tom nema sumnje. Pa čemu da se onda tako blizi rođaci kolju i grizu. — On joj je odjednom veselo prišao i poljubio čvoravu ruku.

Stara se smirila, vidjelo se, da je u sebi sasvim popustila, i da ne misli više na to, da je on tat i lopov, kojega treba predati prvom stražaru i u rešt. Ali Valent je htio, da partiju dobije sasvim do kraja. Nastavio je sasvim ozbiljno.

— Pa nije samo to, da je Brazilija zemlja, kojoj po sili nema para na čitavoj kori zemaljskoj. A sve ono drugo? A coprije, — da, coprije?! Evo, molim, vi mene niste uopće prepoznali, i ne znate uopće, da li sam to ja, priznajte i sami! A zašto? — Brada, aha, zar ne, brada! A to s bradom nije mala coprija. Molim lijepo, vi, moja, da tako kažem, rođena mamica, vi me niste prepoznali, jer ja danas imam crvenu bradu. A kako ćete me prepoznati i vi i nekakvi stražar, ako sutra ne budem imao nikakvu bradu, a prekosutra crnu bradu, pa za tri dana zelenu bradu, pa onda kotlete, engleske brčiće, pa kajzerbart? Aha! Šta vi na to kažete? Hehe, ima svakojakih coprija i vražjih meštrija na ovom svijetu širokom, samo treba otići u Braziliju i uputiti se u sve to. Šta onda takvom čovjeku tko može!

Stara je pokušala da se prekriži, ali joj nije uspjelo. Bila je već na kraju svojih snaga, i Valentu se činilo, da će se stropoštati ili sa stolice ili sama u sebe. Jedno je bilo jasno: da je to bio razbojnik, koji bi ju htio ubiti, ona ne bi od svoje plašljive Fide imala nikakve pomoći.

Nastala je mala tjeskobna šutnja.

Ali u taj tren zazvonilo je s tornja Svete Marije podne, zazvonilo je zvučno i veselo, a Valent je dobro prepoznao taj bronČani zvuk, koji se je u slapovima slijevao s visina, prodirao kroz stakla prozora i metalom preplavljivao ovu ugrijanu kuhinju s krevetom ili sobu sa štednjakom.

Stara je ustala, prekrižila se, izmrmljala molitvicu, opet se prekrižila, a onda skoro jaučući priskočila štednjaku.

— Isuse, moji krumpiri! Moji krumpiri! Skoro sam zaboravila na svoje krumpire!!

Zgrabila je nekakvu krpu, protresla plave lončiće, jednoga povukla na rub štednjaka, a drugoga nadolila vodom. Onda je kroz gvozdena vratašca turila još jedan komadić drva. Stanka.

— A zar me ne bi, mamica draga, zadržali na ručku, ja jako daleko stanujem, — pita ju Valent umiljavajući se obješenjački kao nekada, kad je ovamo poslije ureda u dva-

naest i iza podnevne zvonjave dolazio radi Marte, pojeo sve, što je stara stavljala pred njega, i laskao joj, kako ni sam car ne ruča ovako skuhani ručak.

Stara se na oko veseli, ali se ujedno malo izmotava. Kako ne, kako ne, to bi bilo jako lijepo. Ali ona je velika sirota, mirovina je mala, i još ju gnjave zbog nje. Ima tu malo jušice i krumpira i komadić kruha, bit će dosta za njih dvoje, pa ako baš hoće . . .

No, kaže Valent, moglo bi se dolje u iskuhavaonu poslati po malo odojka ili kobasice ili suhog mesa. Ali za to će on, Valent, dati novce. To nije njezina briga.

Stara se malo vrpolji. Išla bi ona sama dolje, ali s nogama je slabo, reuma je izjeda, a to su skoro čitava četiri kata. — Ali onda je otvorila vrata, viknula u mračni hodnik, pozvala Milku, nekakvu Milku, kakvih ima u svakom hodniku, pa je mala bosa Milka došla, stara joj nešto šaptala, a onda je Milka otrčala niz stepenice.

Dotle je stara prostrla stol čistim bijelim stolnjakom, poslagala tanjure i žlice i vilice, stavila posudicu sa solju, pa onda neku dugačku šuplju ribicu iz porcelana, u kojoj su bile čačkalice, i uz to već sasvim povjerljivo pričala o svojoj reumi i zagovorima i skupoći, o partajama, koje vani na hodniku nogom udaraju tu sirotu njezinu Fidu, ako izađe, o nekakvom njihovom bivšem susjedu Naceku i njegovoj ženi, koji su iznenada umrli, i još koješta.

Za čas je bez daha dotrčala bosa Milka, koja je iz iskuhavaone donijela čitav veliki omot jela, zamotan u masne papire, — i sira i mesa i štrudla, pa čak i bocu crnog portugisca.

Kiša je bila prestala, sunce se probilo kroz oblake iznad krovova i zasjalo svijetložutom mrljom na bijelom stolnjaku.

Stara je jelo porazmjestila po zdjelicama i tanjurima, nasula svoju čorbicu i krumpire, pa su stali ručati u najljepšem miru i slozi. Popili su čašu vina, čak su se i kucnuli, a onda je stara odnekale iz ormara sa sudem izvukla

teglu kompota od trešanja i neke piškote, i Valent je morao hvaliti taj kompot, što ga je stara sama ovog proljeća ukuhala, da se ovako nađe pri ruci, ako netko k njoj naiđe.

— Oh, imali smo divno proljeće, trešnje su bile tako jeftine. A piškote držim zbog sebe, jer nemam mnogo zubi, šta ćeš, starost.

Valent je staroj točio crni slatki portugizac, a pomalo i sebi. Opet su se kucnuli. Zatim je iz džepa izvadio krupnu žutu cigaru i pripalio.

— Prava havana, molim lijepo, mamica, izvolite pogledati! I zlatni prsten s grbom ima oko trbuha, hehe.

— Ah, da je pokojni moj Golubović živ, kako bi se on sada veselio, jer ti bi ga sigurno ponudio jednom ovakvom cigarom, zar ne, Valent? — A pokojni je pušio nekakve crne, koje su smrdile i grizle me u nosu i očima, pokoj mu vječni! A ova miriše fino i dimi se plavo, kao tamjan pri svibanjskoj pobožnosti, Bog mi grijehe oprosti.

Valent je točio staroj, koja se nije branila da pije; neprestano joj je nešto laskao, a kad je mislio, da je stvar potpuno dozrela, da se je stara smekšala kao maslac na suncu, on je sasvim nehajno i tobože kao samo usput zapitao ono, ono, zbog čega je uopće ovamo i došao.

— . . . A Neno? Šta je s njim? Kako on živi?

Stara kao da je jedva dočekala to pitanje.

— Oh, Neno! Ne pitaj! To ti je veliki gospodin. Najprije je, znaš, kad si ti ono otišao, imao svakojake neprilike. Bio je pod istragom, jer su svi bili uvjereni, da je nešto znao, i da je zbog tebe malo žmirio na jedno oko . . . Ali on je u istrazi dao prisegu u zapisnik, pa je onda kasnije postao savjetnik, onda inšpektor, pa onda nadsavjetnik. Ja ti to točno ne znam. Znam samo, da je gore kod financije jako veliki gospodin. Već prošlu zimu je imao bundu. A katkad ga vidim na paradama i procesijama na Jelačićplacu, gdje ide s generalima i presvijetlima, u bundi i cilindru. Zamisli, cilinder nosi, a kad je s tobom u školu išao, imao je pokrpani tur, da oprostiš. Oho, veliki je gospodin taj Neno. — A i ti si, zabugari stara, mogao postati isto tako veliki, ako ne još i veći gospodin. Ali Bog je drugačije odredio, što ćemo, njegova volja nek se vrši na sve vijeke vjekova, amen. — Da, da, Neno ti sada stanuje u Mihanovićevoj u prvom katu, broj 7, ima krasan izgled na Botanički, a čujem da ima čak pet soba i sve ostalo. Ali nije ni sve to sreća. Najprije Eva-Magdalena, Bog joj se dušici smiluj, pa onda Kruno, — nije to sve baš onako krasno, kako izgleda nama sirotinji, koji smo sretni i zadovoljni uz naše krumpire i juhu od kašice.

— Šta je s Krunom, pita Valent mirno, ali jedva se suzdržava, da ne vikne očajno to veliko i najvažnije pitanje.

— Pa znaš, kako je. Slabo je dijete, siroto dijete. Ide u školu, dobro napreduje, jako dobro uči, uvijek je prvi odlikaš. Vidjela sam ga, nije tome dugo, negdje ovog ljeta, s tatom je išao po ulici. Ja njemu, tati, »ljubim ruke velemožni«, a on se baš ne drži onako prijazno, kao onda, kad je ovamo k meni dolazio i pjevao. Sjećaš se, na gitaru je svirao i pjevao koješta veselo i smiješno. Ali ja sam danas stara sirota, a on veliki gospodin, ja se umatam u vuneni rubac, a on u bundu, evo to je sve to! Šta se tu može.

— Pa šta je to s Krunom? pita Valent još upornije i čeka na odgovor bez daha.

— Ah, šta bi bilo! Ja ti to pravo i ne znam. Ali mali mi se baš ne sviđa. To jest on je zlatni dragi dečko, ali lišca su mu bljeduškasta, mršav je i slabašan, bojati se je, da je naslijedio maminu bolest. A Eva-Magdalena je samo venula, venula, a tako je lijepa bila, sirotica. — Kruno se naganja s dečkima po botaničkom vrtu, igra se i na Svačićevom trgu, i rado sa mnom razgovara, kad ga sretnem. Ništa se ne boji, priđe mi i razgovara lijepo i pametno. Zna tako lijepo pozdraviti, dobro ga oblače u same nove skupe stvari, ali slabo je, slabo, siroto dijete. Fali njemu majčina njega, i to je sve. Ja sam već nekoliko puta kanila da odem k njima, da vidim, da li mali doma ima sve onako, kako treba. Da je pokojna živa, ona bi mi sigurno skuhala

kavicu i lijepo me primila. Ali Neno drži nos visoko i kao da se stidi, kad mu ja na ulici kažem »ljubim ruke«. A ja ti ovakve naprčene ljude ne volim.

Stanka. Stara se malo uzvrpoljila.

— Ali, dragi moj Valent, znaš, kako je. Lijepo je od tebe, da si došao, da smo ručali zajedno, pa dođi mi opet sutra, prekosutra. Ako baš hoćeš, možeš i na ručak. Kakav si, da jesi, moj si, a ja više nikoga drugog od svojih nemam. A Marti neka se Bog dušici smiluje. Ali meni je ovaj portugizac malo ugrijao stare kosti, pa bih na pola urice prilegla. Fida, marš pod kamin, kusch dich dort! — Ne smiješ mi zamjeriti, ali zabave je bilo dosta. Pa onda do viđenja sutra ili prekosutra. Ja ti slabo izlazim, radi reume i trećega kata, pa ćeš me uvijek naći doma.

Stara se dovukla do kreveta i sjela na perine. Onda je namjestila jedan jastuk do zida i zavalila se polusjedeći i poluležeći. Zijevnula je glasno i široko.

— A Eva-Magdalena, kako je to s njom bilo? pita Valent sasvim tiho i bojažljivo.

— Ah, Eva-Magdalena, — Bog ju je uzeo k sebi, siroticu. Umrla je preklani. Ne, čekaj, to je bilo još onog proljeća prije preklanjskog Božića. Sušica, šta ćeš. I sve me je strah, da i mali Kruno . . .

X. MALI KRUNO

Drugog dana, jednoga od posljednjih dana ovog listopada, bila je nedjelja, sva u zreložutom jesenjem suncu, koje je već rano u jutro probudilo Valenta u njegovu krevetu u prvom katu »Željeznog Sidra«. Kako se i u tome ništa ne mijenja; uvijek to sunce u nedjelju u jutro.

Nakon onoga važnog i presudnog razgovora sa starom Golubovićkom, jučer u podne, on je najprije bio kao lud i počinio je kojekakve nespretne nepromišljenosti. Ali imao je i opet dosta sreće, — ne, mnogo sreće. Od stare je nasumce i kao slijep otišao ravno u Mihanovićevu, pred broj 7, i tu je dugo šetao pločnikom po protivnoj strani ulice gore dolje, i gledao u zatvorene prozore kuće. Onda je odjednom naglo ušao u vežu, popeo se u prvi kat i tamo doista pročitao na crnoj staklenoj pločici zlatnim kićenim slovima napisano: Emanuel Berković, kraljevski finansijski . . .

Stajao je časak pred vratima i osluškivao; ništa se živa iza vrata u stanu nije ni micalo. A ipak se tu iza tih vrata, iza polumračnog hodnika, pa onda opet iza jednih vrata u jednoj sobi krila zamršena zagonetka čitavih godina njegova života.

Podigao je odjednom prst do koštanog dugmeta zvonca, dugo kolebao, a onda pritisnuo. Zazvonilo je limeno brončano zvonce u hodniku. Tišina. Onda su zaškripila jedna vrata u stanu, zatim koraci. Ali Valent je u taj tren pojurio stubama dalje gore u drugi kat. Čuo je pritajivši se sasvim jasno, kako su se dolje vrata stana otključala, otvorila, nakon kraće stanke zatvorila i opet zaključala. Valent je bio sretan, što je smogao hrabrosti da pobjegne. Šmugnuo je kao provalnik niz stepenice i izišao iz veže na ulicu i ne osvrćući se. To je bilo jučer.

A sad gleda kroz prozor »Željeznog Sidra« onaj komadić ulične ceste, nedjelja je rano u jutro, sva u suncu i blagdanjem raspoloženju. Noćas nije mogao dugo zaspati, prevrtao se po krevetu zajedno sa svojim uskomešanim mislima i kucajima svoga srca, a onda i opet stvorio jednu važnu odluku, koja je kod jutarnjeg umivanja hladnom vodom sasvim sazrela.

Obukao se u čisto oprano svježe rublje, kako se to nedjeljama već čini. Zatim je izvukao ispod kreveta svoj smeđi kovčeg, razriješio remenje, izvadio ključić iz džepa prsluka, otključao kovčeg. Brava je bila sasvim u redu. Mici, koja je danju sobarica, a noću konobarica, nije toliko radoznala, da bi dirala tuđi kovčeg ispod kreveta. Na Damraku i gdje drugdje se dešava sasvim obratno.

Smeđi kožnati kovčeg je bio nakrcan i pun puncat takvih stvari, — ne, to Valent ni samome sebi nije htio da prizna. Dugo je po njemu prevrtao i prekapao u nedoumici, a onda se odlučio za jednu dosta veliku i tešku drvenu kutiju, koja je bila sasvim na dnu. Izvadio ju je i zamotao oprezno u neke stare novine, a onda kovčeg zaključao i gurnuo natrag duboko pod krevet. Ključić se brižno spustio u džep prsluka.

Obukao je ogrtač, stavio šešir na glavu, uzeo omot pod mišicu i zagledao se kroz prozor u krajolik, što se sav talio u žutom suncu jutarnjem. Zatim je bacio oko na sat. Zaboga, već je pola devet! Oh, carramba! Da ne zakasni još na koncu konca, i da ne propadne i opet još jedan dan.

Izjurio je napolje najbrže, što je mogao i imao je sreće. Tik kraj malte je uhvatio jedan prazan taksi, sjeo u njega i viknuo nervozno:

— Glavni kolodvor! Ali što brže, rapidno, radi se o minutama!...

Šofer je potjerao odista vratolomnom brzinom, i za malo časova su bili pred glavnim kolodvorom. Na taksi su nasrnuli nosači u modrim kaputima, ali stranac putnik nije imao prtljage, već je hitrim koracima ušao u glavni kolo-

dvorski vestibil, kupio na blagajni peronsku kartu, prošao desnim hodnikom i onda izišao kroz restauraciju na trg. Sam se sebi smijao, kako je tom neprobušenom peronskom kartom i opet jednom sjajno zameo trag.

Zatim se iza Esplanada brzim koracima vratio u Mihanovićevu. Napokon, nije on tako lud, da će kakvom god šoferu ili nosačima odati, da on za sada još na kolodvoru nema nikakova posla, nego da ide baš u Mihanovićevu, pa makar i s peronskom kartom. Dakako, samo bi još to trebalo.

Došao je u Mihanovićevu i stao šetati na sjevernoj strani, ne puštajući s vida broj 7. Šetao je sasvim polagano i na oko nehajno, kao da se ugodno sunča na ovom zlatnom jesenjem jutru, stežući grčevito pod mišicom svoju drvenu kutiju omotanu novinskim papirom. — Zašto se ne bi šetao, kad to ovdje čine toliki ljudi! To u ovoj ulici nije ništa naročito i neobično.

Otegnuto su zviždale lokomotive na nedalekim kolosjecima, prolazili su automobili i kojekakvi prolaznici, i vrijeme je prolazilo. U botaničkom vrtu, iza visoke gvozdene ograde, lišće je polako padalo sa sviju stabala i grmova. Događalo se sve ono, što se u Mihanovićevoj uvijek događa, bez obzira, da li je jesen ili nedjelja ili travanj ili bilo koja godišnja dob.

Ali Valent je imao fino izoštrene osjećaje lovačkog psa, imao je takve sigurne predosjećaje, da je doista mogao govoriti o sreći.

Poslije dugog čekanja i vrebanja i zirkanja ispod oka, iz kuće broj sedam izišao je jedan visoki krupni gospodin s omanjim dječakom. Držali su se za ruke. Gospodin je bio u crnom ogrtaču i polucilindru, a dječak u kratkom tamnoplavom mornarskom kaputiću; oko vrata je nosio bijeli šal s resama, pa rukavice, a u rukama loptu.

Valent je bio dosta daleko i vidio ih je s leđa, ali je smjesta sigurno znao, da je to Neno, a onaj dječak, što

ga on za ruku vodi, nije mogao da bude nitko drugi nego samo mali Kruno.

Nije se ni začudio ni tako uzbudio, kako je očekivao i kako se duge godine bojao, baš zato, jer nije htio da se uzbudi. Bio je sasvim mirni, hladni i potpuni gospodar sebe i svoje volje.

Pošao je brzim koracima za njima, stigao ih i slijedio tobože nehajno, ali kao sjena, kao prolaznik, kao lovački pas po svježem tragu. Činio je to mirno i sabrano, jer sad se nisu mogli izgubiti.

Oni su polakim odmjerenim koracima zaokrenuli u Kumičićevu, išli dalje i došli na Svačićev trg. Kad su došli do sredine trga, odjednom su se zaustavili.

Neno je pustio dječakovu ruku, pomilovao ga po obrazu i rekao mu, neka se sad malo igra loptom, najviše jedan sat, ali samo tu na gornjoj strani, na suncu, i neka nikako ne ide dolje u sjenu, a osim toga neka pazi, da se suviše ne uznoji. Pa neka se onda lijepo vrati kući, i neka do ručka ponavlja zemljopis i katekizam, i neka napiše matematičke primjere.

Valent je vrebajući naćulio uši i sve dobro čuo od riječi do riječi, jer je u taj tren, dok su oni stajali nasred trga, usporenim korakom prošao kraj njih.

Neno je ostavio dječaka, a onda otišao dalje gore prema Preradovićevoj. Valent je imao toliko vremena, da postrance i ispod oka vidi ono poznato i predobro poznato njegovo lice, koje je sada postalo nešto šire i bljeđe, s brčićima, u kojima je već bilo dosta srebrenosijedih stršećih dlaka.

Kruno je časak stajao sasvim mirno sa svojom loptom u ruci, obasjan suncem.

Valent je zaokružio trgom, pa onda sjeo na jednu klupu, ravno na suncu, na gornjoj strani toga parkiranog trga, i gledao je sa strane drščući od nepoznate jeze toga malog čovjeka, što mirno stoji nedaleko pred njim.

Dakle to je Kruno, njegov Kruno, sin Eve-Magdalene i njegov, jedini sin, jedini dječak, kakav nikad više ne može da se rodi.

Dječak je imao svijetlu kosicu, što mu viri ispod kape, i krupne crne blistave oči, ah, iste oči Eve-Magdalene, a lice sasvim bijelo, s tankim malim nosićem i širokim rumenim usnama. Bio je i suviše dobro i toplo odjeven, ali zna se zašto.

Valentu je krv burno šumila u srcu i grlu i sljepočicama, jer on se nije varao, on je znao veliku i strašnu istinu, da je taj mali čovjek, što stoji pred njim tu u suncu, krv njegove krvi i meso njegova mesa. Pa ima, ima nešto, što ne može lagati i obmanjivati. Ovaj mali dječak, ovo sitno ljudsko tjelešce u plavom mornarskom kaputiću sa šarenom loptom u ruci jedina je, jedina stvar, zbog koje on pada i posrće iz jednog zapletaja u drugi, i zbog koje konačno i živi. To je ona os, oko koje se on kreće kao da je opčinjen ili mahnit ili bez razuma.

Kruno je najprije mirno stajao u suncu, a onda su se odjednom oko njega okupili neki drugi dječaci i stali vikati tankim glasićima:

— Kruno, daj loptu, daj nam loptu!

Valent se nije ni najmanje začudio, kad su toliki dječaci rekli ovom dječaku: Kruno.

A Kruno je časak krzmao i lukavo se navirivao, ali kad se tata nije više vidio, kad je već ogrtač i polucilinder nestao iza ugla Preradovićeve, on je podigao ruku i daleko bacio loptu, a čitava mala rulja s njim na čelu stala je da je gura i udara nogom, trčeći za njom po trgu u okrug. Lopta se kotrljala obijesno i skakutala amo tamo, a koraci dječaka gazili su i strugali po debeloj naslagi otpalog jesenjeg lišća, koje je pod njihovim cipelicama šuštalo kao suho božićnje zlato za pozlaćivanje oraha za badnje drvce.

A sa strane su sve to promatrala dva tri dječaka u pokrpanim kaputićima, bez ogrtača i bez kapa, koji se nisu

usudili da se umiješaju među djecu bogatih, što imaju tu tako divnu šarenu loptu. Sve je kao uvijek i ništa se ne mijenja.

Tako su se dječaci naganjali za loptom po trgu i jurili i vrištali i dovikivali jedan drugom imena Egon, Bruno, Puba, Valter, Kruno. Prolaznici su im se spretno i oprezno uklanjali i obilazili ih. Prolaznici dobro znaju, šta znači čopor ovakvih dječaka, što trče za loptom. Tako se čak i stari pastiri uklanjaju, kad po livadama u proljeće mahnita obijesno krdo mlade ždrebadi.

Triput su dječaci s loptom projurili kraj Valenta, koji je položio svoj omot kraj sebe na klupu, skrstio ruke i sunčao se na oko bezazleno kao kobra u zasjedi.

Dječaci su se nešto duže zadržali na donjoj strani trga i nikako nisu izlazili iz sjene. Valent se malo uznemirio, i već je htio da im dovikne, da sjena nije zdrava, neka idu na sunce, ali se suzdržao. Na taj se način ne smije započeti.

Ali onda su opet potrčali iz sjene u sunce. Lopta je jurila pred njima, a onda je odjednom strelovito poletjela ravno na njega, udarila ga žestoko u nos i između naočala, ali on ju je u taj tren zgrabio i uhvatio, mada jako smiješnom i nevještom kretnjom.

Dječaci su zahihotali, dotrčali bliže, a onda stali u priličnoj udaljenosti od njega. Odjednom se uozbiljili i ušutjeli, jer taj je čovjek, što sjedi tu na klupi, držao i dalje loptu u rukama, i činilo se, da je ne će ispustiti.

A Valent je kroz svoje naočale promatrao loptu. Bila je omašna, tvrda, plava; okolo naokolo, kao ekvator, bila je živim bojama naslikana prstenasta traka dúge. A s gornje i donje strane mjeseci i zvijezde i sunca i planete i komete s dugima žutim repovima. Divna, skupocjena lopta. Ah, koliko je nepovratne mladosti u jednoj takvoj lopti.

Dječaci su stajali u hrpi šuteći, bez kretnja i u nedoumici. Ipak je taj čovjek s bradom dobio loptom po nosu,

pa je uvrijeđen i ljuti se. Nijedan od njih nije imao hrabrosti, da sad nešto poduzme. Gurkali su se laktovima.

— Egon, daj ti! — No, Puba! — Naprijed, Bruno!

Ali ni jedan se nije micao iz gomile.

Onda je Kruno istupio naprijed i rekao dosta glasno svojim sitnim glasićem, ali ne jako odlučno:

— Dajte nam natrag našu loptu.

Ali Valent ju je uhvatio još čvršće i pritisnuo između koljena kretnjom, kao da ju ne kani vratiti tako brzo i tako olako.

Kruno se hrabro približi još više strancu na klupi, nosnice su mu drhtale kao da će zaplakati, ili je to bio bijes:

— Dajte odmah našu loptu!

Stanka. Dječaci mu se očevidno dive.

— A, je li, zar ne? pita Valent podrugljivo.

— Vi nam morate dati loptu, to nije vaša lopta, to je moja lopta!

I Kruno mu se sasvim približio, dok su ostali dječaci šuteći sve to promatrali kao male srdite zvijerke pred velikom opasnom životinjom, kojoj ne mogu ništa.

— Dat ću ti ja tvoju loptu, kako ti ne bi dao, progovori Valent mekano i sasvim tiho, tako da to čuje samo Kruno, a ne svi oni drugi ostali. — Ali moraš najprije dobar biti, Kruno. Išao si dolje u sjenu, kamo se ne smije, jer samo se na suncu smije igrati. Pa onda vidiš, šal ti se otvorio na vratu, pa ćeš večeras opet kašljati. A to nije dobro, to ne smije biti. Osim toga ti previše trčiš, sav si u znoju, i sigurno ćeš se opet prehladiti.

Kruno ga sluša raširenih očiju i ustreptalih nosnica, bez riječi. — Tko je taj stranac, koji zna njegovo ime, koji mu tako poznatim riječima govori tako poznate stvari? To govori njemu svaki dan i tata i stara Sofija, sluškinja, govore baš ovo isto o šalu i suncu i sjeni i vratu i znojenju i kašljanju i trčanju i prehladi. Ali na njihove se riječi i glasove privikao. A ovo su iste riječi, ali glas je sasvim

drugi i novi, a ipak nije tuđi glas. Gleda stranca u neprilici, onda steže bijeli šal sa svilenim resama oko vrata, vadi iz džepa malu maramicu, obriše znoj oko čela, a onda ne zna, što bi dalje, pa se glasno usekne.

A stranac mu govori jednolično, a tako milo i blago i priprosto, govori isto, što i tata i stara Sofija, a opet sasvim drugim glasom.

— Ti se moraš jako čuvati, mali Kruno. Jer kad se dječak razboli, onda mora u krevet, mora da pije gorke medicine. A tatu to boli, i tata plače, da Kruno ne vidi. No, hoćeš li biti dobar, Kruno?

Dječak nije krenuo glavom, ali je spustio duge crne trepavice, približio mu se još za korak, pa je onda u neprilici noktićem kažiprsta stao da grebe i kopka po drvenom naslonu klupe.

— Evo ti tvoja lopta, Kruno. Ali nemoj više trčati za njom. Neka trče dečki, kojima to ne škodi. Zar ne, Kruno? Neka se malo oni sami igraju, a ti se odmori.

Kruno je sasvim malo kimnuo glavom, kao da odobrava. Oh, pa on je bio pametan dječak.

Valent je na to u visokom luku daleko odbacio loptu, ona je lupila o zemlju i odskočila, a dječaci su veselo zakriještali i potrčali za njom preko trga nekud iza onih niskih grmova, ograđenih gvozdenom žicom.

— A sada lijepo sjedni tu pored mene, Kruno, da se odmoriš. Moraš malo odahnuti i odmoriti se. Tako, lijepo, tu kraj mene. A zašto nemaš rukavice? Kud si ih opet metnuo?

Kruno je stao kopkati po džepovima svog kaputića i tražiti rukavice. Ali Valent je na to odmah sasvim zaboravio, te je svečano uzeo u ruke svoj omot i stao ga polako razmatati. Pogledao je sa strane ispod naočala i vidio, kako se dječak napeto zagledao u omot.

Valent je sasvim jasno primijetio taj radoznali pogled, odbacio novine, i u njegovim je rukama zablistala sjajna velika i poteška kutija, išarana zamršenim šarama

na poklopcu. On ju je polako i oprezno otvorio, gledajući neprestano u oči dječakove.

— Vidiš, Kruno, to su ti najnoviji kamenčići za građenje. Vidiš, kakvi su sve: crveni, plavi, žuti i zeleni, kockasti i trokutasti i dugoljasti. A tu je knjižica, po kojoj se može iz tih kamenčića svašta sagraditi. Vidiš, ovako se mora, po ovim slikama, pa se može sagraditi toranj stolne crkve u Kölnu, pa most preko Niagare, pa kordiljerski vijadukti, pa Bijela kuća u Washingtonu, Kheopsova piramida, sve što god se hoće, kao u naravi. Ha, šta kažeš?

Krunu su se krijesile oči, prikovane na čarobnu kutiju.

No, pipni rukom, ne boj se ništa.

Kruno je malo bojažljivo pružio ruku prema kutiji, dirnuo površinu kamenčića, a onda iščeprkao i izvadio jedan mali crveni kvadar i stručnjački ga vagnuo u ruci. Ne, takva što se još nije vidjelo. Tako čarobna kutija, doista! A kakvi se tek tornjevi i kuće i mostovi i piramide daju iz toga sastaviti! Divno! Neviđeno!

Valent ga bez prestanka uporno promatra i čita u njegovu pogledu čisto udivljenje.

— Sviđa ti se to, zar ne?

Kruno je bez riječi samo kimnuo glavom, da mu se jako, jako sviđa. I vagao je u ruci crveni kvadar oklijevajući, da li da ga vrati u kutiju.

— Pa onda evo ti, to je tvoje! — Valent je zaklopio čarobnu šarenu kutiju i gurnuo mu je iznenada u ruke. Poplavila ga je sreća, sav se rastapao.

— No, uzmi samo, to je tvoje. Odnesi slobodno kući. Pa da, uzmi, odnesi.

— Za posuditi? — pita Kruno.

— Ne, za uvijek. To je za uvijek tvoje.

Kruno je grčevito stegnuo kutiju i ustao s klupe. Za njega nije bilo drugih pitanja, stvar je bila završena tako divno, kako se ne bi ni u snu nadao. I krenuo je, malo kolebajući i gledajući sasvim malo nepovjerljivo u stranca, ali je krenuo.

— Čekaj, još jednu riječ, Kruno! dozove ga Valent natrag. — Možeš se s tim igrati, kako god hoćeš, ali pazi, samo tako da tvoj... da tvoj tata ne vidi. Znaš, on bi te mogao štogod pitati, pa...

— A, ne, tvrdi Kruno. To ide pod krevet, iza škrinje sa starim tekama, gdje se može dobro sakriti. Imam ja tamo jednu pištolju na čepove i jedan planinarski nož i kožu jedne nogometne lopte, a tata ne zna za to. Pa čak ni Sofija. — I žmignuo je lukavo i veselo okom.

Mala stanka i šutnja.

Onda opet hoće da krene.

— A da li već učiš fiziku? pita ga Valent ne radoznalo, nego jako stvarno.

— Ne, još ne, kaže Kruno. Za dvije godine. Fizika se uči tek u trećem.

— Hm, tako, tako, kaže Valent. Šteta.

— A zašto?

— No, pa ja imam slučajno još jednu stvarcu. Jedan mali parostroj, na špirit. Nalije se vode u kotlić, potpali se špirit, i parostroj juri sam od sebe. I dimi se. Oh, i zviždi, da, da.

— Juri, dimi se, zviždi: pita Kruno sav izvan sebe.

— Zviždi, zviždi, potvrđuje Valent. Kao prava pravcata lokomotiva. A tek kako juri, uh, da to vidiš!

Kruno ga gleda upravo lakomo.

— Pa... znaš... meni baš ne treba ta stvarca... Ja ću ti je dati. Ja to za tebe imam, ako hoćeš. Dođi sutra ovamo, donijet ću ti.

Kruno je malo turoban.

— Uh, sutra je ponedjeljak. Baš sutra imam školu u jutro.

— Pa onda popodne, kadgod hoćeš. Ja imam dosta vremena čitav dan. Meni se nikud ne žuri.

— Ali sigurno? pita Kruno.

— No, kad ti kažem, sasvim sigurno.

— Ljubimrukeeee...

I Kruno odjednom otrči vižlasto, radosno, ponosno, pritišćući na grudi šarenu kutiju obim rukama. Okrajci njegova bijelog šala lepršali su za njim. Na svoju plavu loptu sa suncima nije više ni mislio; nju su i dalje udarali nogom i oko nje se derali njegovi drugovi, tamo negdje iza hrpe šljunka na ulazu u Haulikovu.

A Valent?

Valentu je bilo, kao da je sasvim malo pijan. Htio je da se baci na jednu golu osušenu lipu i da je zagrli objeručke, da se u sav glas nasmije, da zarida i zaplače. Prvi put u životu je osjetio onaj vrhunac radosti, što ga osjeća samo otac, kad pruži toliko radosti svom sinu.

Naglo se je sagnuo na klupu, tu prostu i oguljenu drvenu klupu, zaslonio rukama oči, i poljubio vrućim usnama hladnu i malo vlažnu debelu dasku.

Pa tu, tu je maločas sjedio njegov mali dragi Kruno!

A prije deset godina?

Prije deset godina je tu sjedio on s Evom-Magdalenom, majkom svoga malog dječaka, nespretnom i bojažljivom rukom ju je držao oko visokog struka, mucao je i govorio isprekidano nešto o ljubavi i sreći u neopisivom zanosu, koji bi onda mogao da gazi grobove. Još danas ne razumije, kako je to bilo moguće, ali u ljeto rano, kad su ove zamrle lipe pijano i narkotički vonjale, u mračnoj noći, tu, na istoj ovoj klupi, ostvarila se njegova misao, da bi Eva-Magdalena od njega začela dječaka, maloga veselog dječaka, za kojega će on dati više no krv i život. Oh, kako se sve vraća, kako se sve neizbrisivo ponavlja na nekima starim nepomičnim drvenim klupama.

Tako je bio pijan sretan u taj tren, što je prije deset godina bilo ono jedno, a što je danas ovo drugo, da se je od same sreće mogao ubiti, pregristi sam sebi kucavicu ispod zgloba ruke, poluditi. Oh, kako su to velike, kako su to velike stvari!

*

Sutradan nije Valent od samog uzbuđenja ni ručao. Otišao je nasumce iz »Željeznog Sidra« i sjedio je na istoj klupi još davno prije podneva. Čuo je, kako je točno u podne puknuo top, u taj je čas s fasada poletjelo jato sivih golubova, onda je zazvonila protestantska, pa Sveti Kralj, pa isusovačka, sve tako uvijek ista poznata zvonjava.

Držao je pod rukom opet jedan omot zavijen u stare novine, nešto manji no onaj jučer, ali mnogo teži. Što da se radi? Nije ručao, ali prošla su vremena, kad se u podne zbog glada moralo ručati. Što je sad njemu do ručka. Treba čekati.

Čekao je ukočeno i zurio uporno dolje prema Kumičićevoj, zurio je onamo, odakle se imao pojaviti Kruno. Ali njega nikako nije bilo, mada su sati prolazili preko podneva.

Kao kapi vode kapali su žuti jesenji preostali listovi s lipa. Da, skoro je studeni, studeni, a možda i prvi snijeg.

Onda je odjednom iza njegovih leđa zahihotao vedri svijetli dječački smijeh.

Valent se okrenuo.

Taj derančić Kruno je stajao iza klupe i smijao mu se veselo i glasno.

Osmjehne se i Valent i poprijeti mu prstom.

Kruno zaustavlja smijeh i šapće mu lukavo:

— Prevario sam fino tatu! Rekao sam mu, da imamo u pol tri gimnastiku, pa sam otišao kroz Mihanovićevu do Gundulićeve, zaokrenuo gore, pa kroz Žerjavićevu ovamo. Aha!... Ha-ha-ha!... Ali moram ostati tu iza klupe. A ako tata naiđe, ja ću čučnuti i skvrčiti se iza vas, pa me ne će vidjeti. On i onako više dobro ne vidi.

Valent ga gleda nježno i zabrinuto. On još ne zna, da dječaci uvijek lažu tatama.

— Sinoć sam odmah iz mojih kamenčića sagradio toranj katedrale u Kölnu; to nije ništa, išlo je sasvim lako. Ali s onim niagarskim mostom sam se baš namučio. Mislio

sam, da plan nije dobro narisan, jer kamenčići su se neprestano rušili, pa sam se bojao, da će tata čuti i doći u moju sobu. A on još nije spavao, novine je čitao, čuo sam ga dobro. Ali onda je ipak išlo. A mislim, da će sve ići, što je u knjižici naslikano.

Valent gleda Kruna i vidi, kako se njegov pogled zaustavlja na omotu, što ga drži pod mišicom. Nije htio da dulje muči njegovu radoznalost, pa je razmotao novine, i opet se pokazala jedna sjajna šarena kutija, koju je polako otvorio.

Vidiš, Kruno, to je ono, što sam jučer obećao, da ću ti donijeti. Gledaj, to je pravi mali parostroj, sasvim kao kakva velika lokomotiva. Na ovaj otvor, u ovaj kotlić, nalije se voda. Pazi samo, mora biti kišnica ili destilirana voda. A tu je lampica, u kojoj je vata. Tu se nalije špirit. Pa se zapali. Kad voda u kotliću zavrije, para u stroju zapišti. Ako okreneš ovu polužicu, stroj ide naprijed. A ovu polužicu ovamo, pa ide natrag. To je već isprobano. Sve kao pravi pravcati parostroj.

— A zviždaljka?

— Tu je, vidiš, uz dimnjak. Samo treba da pritisneš na ovo malo dugme, i on zazviždi kao prava živa lokomotiva.

Kruno je oprezno uzeo u ruke stroj i stao da dira prstićima točkove, poluge i zavore.

— Oh, pa to je zbilja kao prava lokomotiva.

Stanka.

— Da li bi ti htio biti inžinjer na velikim ekspresnim lokomotivama ili lađama?

Kruno oduševljeno klima glavom.

— Pa dobro, bit ćeš inžinjer, kaže Valent.

Kruno još malo razgledava parostroj, a onda kaže oklijevajući i turobno, kako je to divna stvar, kao prava pravcata, ali kako mu stara Sofija sigurno ne će htjeti dati ni špirita ni šibice. Takve mu stvari nikad ne daju.

— Ah, kako sam to mogao zaboraviti, udari se Valent rukom po čelu. — Ali pričekaj malo, sve će biti za čas ovdje. Samo malo čekaj tu, i nemoj nikuda otići. Odmah ću se vratiti.

Otišao je hitrim, gotovo trčećim koracima do obližnje ljekarne na uglu, kupio bočicu špirita, pa onda u trafici kutiju šibica. Za čas se vratio i turio sve to u ruke Krunu, koji je bočicu i kutiju brzo sakrio u džep.

Kruno nešto oklijeva i razmišlja. Onda kaže, da sad ide najprije jednome svom prijatelju, Nikici, pa će kod njega isprobati stroj. Dakle tu voda, a tu špirit. Ovako ide naprijed, ovako natrag, a tu se pritisne, pa zviždi.

— Da, da, ti ćeš biti inžinjer, ništa se ne boj, Kruno! — kaže Valent sam sebi.

Kruno bi sad najradije otrčao Nikici, da zapali stroj, ali on je ipak dobro odgojeno dijete, pa stoji mirno i čeka.

A stranac samo šuti, gleda ga uporno, šuti.

— Ljubimruke, kaže Kruno tiho i zahvalno.

— Kruno moj, dragi dečko, idi sad. Ja bih te najradije zagrlio i poljubio u oči i čelo i nosić i pomilovao te po kosici. Ali ljudi ovuda prolaze, pa šta bi oni mislili, da vide, kako stranac s bradom ljubi Kruna Berkovića.

Kruno ga gleda nepomično, na silu se smješka, ali taj stranac govori tako milim i toplim glasom, da bi mu on najradije pao na grudi i zaplakao, premda ga ništa ne boli, već ga naprotiv sve to veseli. Već mu se malo, posve malo cakle krupne crne oči, a tanke nosnice podrhtavaju.

— Pa ako te ikada itko možda slučajno zapita, govori mu stranac još tiše i srdačnije, — ako te netko zapita, odakle ti ove kocke i parostroj i špirit i šibice, a ti samo reci, da ti je sve to dao tvoj . . . no . . . tvoj . . . hehe . . . pa, reci . . . reci: ujak iz Amerike!

— Ujak iz Amerike, potvrđuje Kruno jednostavno, mada je to za njega velika riječ.

— Da, stari ujak iz Amerike, iz južne Amerike, koji ima negdje pod krevetom sakriven i dobro zaključan jedan veliki teški kovčeg od smeđe kože. Iz tog kovčega su kamenčići i parostroj, a ti ni ne sanjaš, kakvih još sve divnih stvari ima u njemu. Nečuvenih i neviđenih stvari.

— Pun puncat kovčeg? pita Kruno ne vjerujući.

— Pun puncat, do vrha, tako da ga je teško zatvoriti! potvrđuje Valent.

Kruno se grebe rukom po glavi. Stanka.

— No, pa dođi opet sutra. Ja ću te čekati čitav dan, od jutra do noći. Pa ću opet nešto donijeti za tebe, mali inžinjeru moj! O, ti i ne znaš, kako je to krupni i duboki kovčeg, i šta sam ja sve sakupio po čitavom svijetu, da ga napunim. A sve samo za tebe, samo za tebe, sinko moj jedini dragi, sinko moj . . .

*

Valent je svih tih idućih dana bio kao opsjednut. Sve se pretvorilo u grozničavo kopanje po smeđem kovčegu, u jurnjavu iz »Željeznog Sidra« preko malte u grad, pa dugo čekanje na klupi sate i sate bez doručaka i ručkova. Ali on je na to sasvim zaboravljao. Onda je oprezno dolazio Kruno, osvrtao se i ogledavao, prilazio mu hitro, razgovarao vrlo malo, požudno gledao omot pod rukom ujaka iz Amerike, a kad mu ga je ovaj dao, on ga je naglo zgrabio i otrčao.

A Valent mu je donosio sve jednu stvar ljepšu od druge: gvozdeni matador, gdje se iz malih šipaka i traverza i šarafića mogu sastavljati avijoni i dizala, pa kalejdoskop, u kojemu se na suncu šarena stakalca sastavljaju u nizove prekrasnih boja i zagonetnih oblika, pa plastelin, iz kojega se daju mijesiti čudesa, pa mehaničkoga zelenog žapca na pero, s krunom na glavi, koji skače metar visoko, pa vatrogasna kola sa cijevima i trubljom i osam vatrogasaca s požarnim šljemovima, koji miču glavama i rukama, pa mali dinamo stroj, što se dade spojiti na električnu žicu mjesto žarulje pa bruji i okreće veliki kotač zamašnjak, — nevje-

rojatne stvari iz smeđeg kovčega. — Kruno je već bio jako lukav u svojoj opreznosti, pa je te divne stvari tako spretno i vješto sakrivao pod svoj plavi mornarski kaputić i odmah iza toga hitro trčao kući. Trčao je s tim više, jer su stale padati ustrajne hladne kiše, pa ga Valent — koji više nije mogao sjedjeti na klupi — nije ni zadržavao. Pogotovo, jer su malom gorjele oči, i jer je počešće suho kašljucao.

— — — — — — — — — — — — —

Valentov se kovčeg pomalo ispraznio. Otvarao ga je noću, zaključan u svojoj sobi u »Željeznom Sidru«, i nailazio u njemu samo još neke sasvim bezvrijedne stvarce. A Kruno je očekivao uvijek nešto veće.

Bilo je dakle krajnje vrijeme, da stvar dovrši, da iskoristi ono, što je još u Tristezi bilo upisano u njegovu putnicu: putuje sa sinom; devet godina; osobitih oznaka nema . . .

— — — — — — — — — — — — —

Ipak je prije toga htio da još jednom vidi staru Golubovićku, tako da sve bude likvidirano onako, kako mora da bude.

Pošao je jednom prije podne k njoj, da se oprosti, ali da ne kaže ništa. Tako je to smislio i odlučio.

Prije toga je u jednoj trgovini delikatesa i mirodija i prekomorske robe kupio čitavu jednu granu banana, nekoliko kutija ušećerenog ananasa i kalifornijskih bresaka, bocu malage i bocu ruma, kilu brazilske kave, i tako još nešto. Bilo je toliko toga, da je pjegavi šegrt morao da nosi stvari za njim sve do Svete Marije. Tu je on sve to preuzeo od šegrta, i s punim naručajem se popeo na potkrovnicu u sobu sa štednjakom.

Stara se sasvim razblažila.

— Ništa, mamica, ništa. To vam sve kod nas raste uz cestu, i banane i ananas i kava i malaga, kao tu kod vas bažulj i repa. Ah, šta, još više! Kao drač! . . . A ja sam te malenkosti donio sa sobom u svom žutom kovčegu,

da se malo osladite, jer sam uvijek mislio na vas. Samo nije bilo prilike, da vam to donesem ovamo gore, a osim toga sam vas htio malo iznenaditi, jer ja to jako volim da činim . . . A vi ste me htjeli dati stražaru, hehe!

— Vidiš ti fakina jednog! Kakvom stražaru! šali se stara, uzima od njega stvari i spretno ih slaže u svoj kredenc. — Baš mi to nije bilo ni na kraj pameti! . . . Ali one tvoje coprije su mi bile malo smotale pamet. No, sada je naravno sve u najboljem redu.

Brbljali su još malo, i stara je silom htjela, da on ostane kod nje na ručku. Nema, bog zna, šta; malo juhe od kašice, malo krumpira, ali moglo bi se opet nešto dokupiti . . .

Ne, ne, prekida ju Valent jako odlučno. Najljepše zahvaljuje, ali ne može, nikako ne može.

Naravski, to mu je preprosto i gadi mu se, njemu, milijoneru, gunđa stara uvriježeno.

Ali ne, ne, nije u tome stvar. Njemu se samo žuri. Ima on još neke važne svoje poslove da obavi i uredi. Strašno mu se žuri, jer to nisu male stvari. Zbilja, nikako ne može nažalost duže ostati, premda . . .

Pa kada će opet doći, ne popušta stara.

Ah, doći će, naravski, doći će. Pa kud bi došao, ako ne k mamici, šali se Valent i čak hoće da je malo poškaklja ispod pazuha, ali stara se brani. Oni će se svakako još vidjeti. Pa mamica je zdrava kao dren. Ovo malo reume nije ništa, to imaju i drugi pa žive. A i zubi nisu tako strašno važni. Ali on ima zbilja važnog posla. Dobio je neka pisma i brzojave, pa će morati otputovati. Možda ipak ne sasvim natrag, prijeko, nego samo do Genove ili Hamburga. Ali to još nije sigurno. Vratit će se svakako. No, zbogom, . . . ne, do viđenja! Neko vrijeme, i on je opet natrag.

— Kakav si, da jesi, uvjerava ga stara, moj si. I ja ću za tebe svijeću paliti kod fratara, pred slikom Svetoga Franje, koji ptičicama govori na zidu namaljan kao živ. Bog te blagoslovio.

Došao je i opet na mjesto svojih dragih i bolnih sastanaka. Tmuran je dan bio, studeni. Već u rano popodne se mračilo, jer suncu već dugo dana nije bilo ni traga, a magleni su oblaci ležali sasvim nisko iznad krovova. Studeni je umorno tužan. Predosjećao se skori miris prvog snijega. Razgaženo otpalo lišće na mokroj zemlji raskvasilo se u mekanu blatnu kašu. Lipe su sad već bile gole golcate, crne, zamrle.

Valent nije danas imao ništa pod rukom, nikakav omot u starim novinama. A ništa ni u džepu. Ali je ipak nešto imao i krio u sebi, — jednu misao, koja ga je s kraja drugog svijeta dotjerala ovamo, i koju je sad samo razmak tanji od najtanje vlasi dijelio od stvarnosti i ostvarenja.

Prišao mu je Kruno, radosno uzbuđen i zadihan i malo smeten, kao svaki put. I započeo je razgovor, bez uvoda, kao uvijek.

Kruno sad najviše hvali mali dinamo, koji se dade spojiti izravno na elektriku, pa bruji i silnom brzinom okreće kotač zamašnjak. Sjajno funkcionira, mora se priznati, kao u električnoj centrali. Lijepa je stvar i kalejdoskop, ali . . . ali . . . no, pa kalejdoskop više ne funkcionira. On ga je malo rastavio, htio je da zaviri i da se uvjeri, što je to šareno u njemu, a našla se samo tri mala zrcalca i nekoliko komadića raznobojnoga prozirnog stakla. Ništa više. A natrag se nije dao više sastaviti, mada ga je slagao i lijepio čitavo popodne. On se toliko mučio, ali se samo porezao na prstu. Evo, tu, na ovom prstu.

— Je li jako boljelo? pita Valent i gleda tanki blijedi prstić, koso ispružen pred njegove naočale.

— Ah, ne, nije. Samo ga je peklo, kad je stara Sofija kapnula joda, pa onda svezala krpicom.

No, ništa, ništa. To nije tako strašno, a Kruno je hrabar dječak, zar ne? — A kalejdoskop se može kupiti novi. Svakako će se negdje naći. Ako ne baš ovdje, a ono gdje drugdje. On će skoro, jako skoro, vjerojatno opet

prolaziti kroz grad Nürnberg. Tamo se dobivaju najljepši kalejdoskopi, pa će on kupiti jedan još mnogo veći i ljepši. Ne s tri, nego sa šest ili devet zrcalca. Svakako, da svakako će kupiti. I to skoro.

Kruno je odjednom zakašljucao. Htio je da ušutka i sakrije kašalj, stisnuo je grčevito usne i zube, ali jabučice na licu su mu tamno porumenile, i iz njegova je vratića ipak prodiralo tiho suho kašljucanje.

— Ne smijemo dugo stajati na jednom mjestu, kaže Valent zabrinuto. — Vlažno je, i studeni vjetar duva. Moramo se malo prošetati, onda nije škodljivo. Hajde, Kruno, prošetajmo se.

Pošli su jedan uz drugoga polakim koracima okolo naokolo po trgu. Duvao je ledeni zimski vjetar. Podigli su ovratnike svojih ogrtača i zagnjurili ruke duboko u džepove. Mirisalo je na skori blizi snijeg.

Šutjeli su obojica, čovjek i dječak, i prošli dva tri put oko trga. Još su uvijek šutjeli. Valent je razmišljao, kako da započne ono glavno i najvažnije, jer krajnji je čas nadošao.

I Kruno je u svojoj šutnji dugo razmišljao, a onda se konačno ohrabrio i zapitao:

— A šta ste mi donijeli danas iz kovčega?

— Danas, osmjehne se nekako čudno Valent. — Danas? — Ništa.

Kruno je jako razočaran. Kako to?

Stanka. Šeću.

— Ništa, ali ipak nešto . . . Mnogo . . . Jako mnogo . . . Nešto veliko.

Kruno ispitivalački i radoznalo motri njegove džepove; splasnuti su, nisu nabrekli, i prema tome ne obećavaju ništa. Ali on se odaje.

— Zar mi niste možda donijeli sat sa lančićem? . . . Ja ga još nemam. Tata mi ga je jedamput obećao, ako razred svršim s odlikom. Ali gdje je još to! A u školi tako gnjave s tim primjerima i zadaćama.

— Sat?? pogleda ga Valent i zaustavi se. — Ah, da, da, kako ne, donio sam ti sat. Evo ga. — On raskopči ogrtač i kaput i vadi iz džepa prsluka svoj sat, svoj stari nikljasti sat s požutjelim slupanim poklopcem i malo okrnjenom velikom kazaljkom.

Kruno gleda taj sat ispitljivo i kritički.

— Ne, ne. To vi meni niste donijeli. To je vaš vlastiti stari sat, a ja to ne ću da uzmem od vas. Ne, ne, hvala.

— Ali kad ti ga ja dajem!

— Ne, ne, hvala! Vi ga sigurno jako volite. Oh, pa i moj tata ima sasvim isti ovakav džepni stari sat... On je bogat, on bi sebi mogao da kupi i debeli zlatni sat i zlatni lanac s magnetskom iglom, ali on uvijek nosi isti ovakav.

Kruno je imao pravo. Kruno je i opet sjetio Valenta nečega, što je bilo prije mnogo, mnogo godina. Onda su on i Neno mnogo štošta zajedno kupovali. Nosili su jednake sive šešire, jednake modre kravate, jednake bambusove štapove, a kad su stupili u službu k finansiji, kupili su od prve plaće u isti dan jednake jevtine nikljane satove. Čudno, kako i Neno još uvijek nosi taj isti stari sat, i kako ta dva njihova sata još uvijek idu i okreću se oko istih minuta, dana, mjeseca, godina.

— No, dobro, kad ne ćeš ovaj, kaže Valent i sprema sat u džep, — kad ga baš ne ćeš, pa ćemo kupiti drugi, fini, novi novcati. Mogli bismo ovdje, tu u gradu, ali ne ćemo. Ovdje se ne prodaju satovi, koji bi bili dosta dobri za tebe. Ali u Švicarskoj, u gradu Schaffhausenu, tamo se može nabaviti izvrsni, najfiniji sat, sa zlatnim lančićem i malom magnetskom iglom na privjesku. A to ćemo svakako učiniti.

Šeću dalje u okrug i šute. Sumrak se rani odjednom naglo spušta. A još je popodne, gdje je još noć!

Kruno i opet malo koleba, ustručava se, a onda ipak pita radoznalo:

— A šta ste rekli, da imate za mene? Ono mnogo i veliko.

Valent malo razmišlja i oprezno sređuje u sebi misli i sastavlja rečenice, da ne bi ispale nevjerojatne i nemoguće. Pa mu onda govori ozbiljno i svečano:

— Reći ću ti, sve ću ti reći, Kruno. Ali me moraš dobro i pažljivo slušati i razumjeti. Pa ti si već velik i pametan dječak, budući inžinjer, zar ne?

Kruno je kimnuo glavom, da je sve doista tako, i da ga on potpuno razumije.

Valentu je već bilo na jeziku, da mu bez okolišanja kaže ono, što ga već deset godina muči do vrištanja, da mu na najjednostavniji način oda tajnu njegova rođenja, njegove majke, i njega Valenta, njegova oca. Već je započeo rečenicu, ali onda se suzdržao i naglo prekinuo. Dječak je premlad: ili ne bi razumio, ili bi razumio, a onda bi sve ispalo surovo i grubo i pozlijedilo bi njegovu nevinu mladost. Zato je odjednom brzo promijenio slijed misli i rekao nešto sasvim drugo.

— Vidiš, Kruno, pametni moj Kruno, ja ću ti reći nešto, što možda već i znaš. Ti... ti nisi sasvim zdrav. Nisi još bolestan, ali mogao bi jako teško oboljeti, kao draga tvoja pokojna majčica, koju je bolest izjela i pokopala.

Kruno gleda turobno u stranu. Nitko mu to još nije govorio, ali on to donekle zna i osjeća.

— Pa zato je za tebe, nastavlja Valent i drži ga rukom za tanku mišicu, — jako nezdravo, skoro opasno, da živiš ovdje, pogotovo sada, kad ove kiše počinju da padaju i vlažno je i hladno. To za tvoja nježna mala pluća nije zdravo, Kruno.

Kruno ne zna o sebi ništa pobliže, ali se ipak sjeća i dobro zna, da je često čuo, kako su pred njim spominjali riječ pluća, i kako su uvijek, kad su o pokojnoj mami govorili, i opet spominjali pluća.

— Da, da, ovdje je za tebe nezdravo, kiše padaju, hladno je i vlažno. I nikako nije dobro za pluća, pa i za mnogo veće i starije ljude, no što si ti, Kruno . . . Ti bi . . . ti bi svakako morao što prije, smjesta, da, smjesta, otići nekud u toplije zemlje, gdje ima čitav dan mnogo sunca, i gdje bi ti čisti topli zrak mogao mnogo koristiti.

Valent malo ušuti, sabire se na još odlučniji korak, a onda nastavi.

— Evo vidiš, ja sam ti rekao, da sam ti nešto donio. A donio sam ti . . . donio sam ti svoj veliki plan. A znaš, što u tom velikom planu piše: da Kruno sa svojim ujakom, dobrim ujakom, zar ne? — da Kruno ode nekud daleko. Daleko, u toplu zemlju, na sunce, na čisti zrak, gdje više nikada ne će kašljati, i gdje će njegova pluća sasvim ozdraviti . . .

— Jako daleko? pita Kruno, odjednom u plamenu neočekivanog iznenađenja, i pokaže ručicom na jug, nehotice prema željezničkim prugama.

— Još dalje, dragi Kruno, još dalje! — I Valent mahne rukom daleko, jako daleko, neodređeno.

— U južnu Ameriku? pita Kruno vatreno.

Valent potvrđuje glavom.

— U . . . u . . . u Braziliju?

Valent se osmjehne sretno i iznenađeno. Pa kako sve to ide samo od sebe!

— Kako si samo pogodio! Kako si ti pametan dječak! Kako ti lijepo i brzo shvaćaš! Ti ćeš postati veliki inžinjer, izumitelj, to je sasvim sigurno! . . . Pa da, dakako, s ujakom k ujaku u Braziliju! Ja imam tamo farmu, gdje možeš raditi, šta hoćeš, kao da je tvoja.

— Pravu pravcatu farmu?

— Dakako, i još kakvu farmu! Nema joj kraja. Pampe, prašume, plantaže, sve što sebi možeš da zamisliš. A svemu tome nigdje kraja.

— I konje imate?

— Ah, šta konje! Hiljadu konja!

— Pa bih ja kočirao? gori Kruno u vatri.

— Ah, šta kočirao! Jašio bi, i to na pravim divljim prerijskim pastusima i kobilama. Ali to tek kasnije. Najprije ćeš jašiti, dok malo ne odrasteš i ne ojačaš, na malom poniju. Imam krasnoga malog škotskog ponija, kestenjasto smeđeg, s dugom svijetložutom grivom i kitnjastim repom. Pa ću dati sašiti malo sedlo i uzde iz crvene kože. A dobit ćeš široke naduvene jahaće hlače, kožnate sjajne čizmice s malim oštrim mamuzicama, i bič sa srebrenim drškom. Pa onda možeš cijeli dan, od zore do noći, u galopu juriti kroz visoku i gustu travu na pampama.

— Da, a Indijanci? pita Kruno.

— Ništa se Kruno ne će bojati Indijanaca, oni će se sakrivati pred njim ili će mu se duboko klanjati, jer će Kruno nositi oko pojasa u kožnatom tobolcu pravi pravcati oštro nabijeni revolver sa devet metaka. Pa ako se netko samo usudi . . .

Kruno burno pljesne rukama.

— Ali sve to još nije ništa, nastavlja Valent žurno, samo da se ne bi prekinula nit njegove čarolije, što je plete po dječakovoj mašti. — Ne ćemo se mi cijelog života ili čak čitavu godinu dosađivati na toj mojoj farmi. Imam ja tamo svoje upravitelje i namjesnike, koji mjesto mene rade i zapovijedaju Crncima i Indijancima i Argentincima. Sazvat ćemo upravitelje i reći ćemo im strogo, što imaju da rade, a onda ćemo otputovati lađom na sjever. Ići ćemo najprije u zemlju Venezuelu, gdje ćemo mrežom hvatati po gušta rama divne leptire i sjajne male kolibriće, najljepše na svijetu. Onda ćemo u Buenos Airesu kupiti puške i patrone i sjesti u moj veliki motorni čamac, koji je tamo uvijek usidren i čeka na moje naloge, pa ćemo se odvesti uz rijeku Paranu duboko u prašumu, i u mutnim njenim virovima strijeljat ćemo aligatore. Oh, ja ću Kruna naučiti, da dobro cilja, aligatoru ravno u izbuljeno oko ili u zubate ralje ili pod vrat u mekano meso. Pif-paf, aligator je dobio svoje, i samo se izvrne na leđa kao pijanica.

— Pif-paf! hihoće Kruno u sav glas.

— Pa još nešto, — ne boj se, ne ćemo se dosađivati. Imam ja sasvim dolje, na krajnjem jugu, svoju podružnicu na ledenom otoku Navarinu. A znaš li ti, šta ima tamo? — Tamo je sve puno debelih masnih tuljana i brkatih zubatih morževa i milijuna pingvina. Ali u njih ne ćemo pucati, već ćemo ih samo za šalu hvatati rukom, ovako rukom za dugačke bijele vratove, koliko god budemo htjeli. Ha, što ti kažeš na sve to?!

Kruno doista nema riječi. U njegovoj se glavi strjelovitom brzinom okreću listovi neke šarene slikovnice, kovitlaju se kolibrići i divlji konji i aligatori i tuljani i pingvini. On sav dršće od čudnoga nekog radosnog straha i pita:

— Pa kako bi to bilo?

Valent malo čeka s odgovorom, a onda mu povjerljivo otkriva:

— Evo, vidiš, to, — to je ujakov veliki plan. A ako ti hoćeš, samo ako ti hoćeš i ništa drugo, onda sve to može da bude odmah, smjesta.

Kruno malo šuti, ne zato, što bi kolebao, već od same radosti. A onda šapne tiho i odlučno:

— Hoću!

I opet bi ga Valent najradije u taj tren zgrabio obim rukama, zagrlio, podignuo, pritisnuo čvrsto uza se i potrčao s njim, potrčao divlje i nasumce nekud, gdje ih nitko više ne bi ni vidio ni stigao. Ali on i opet zna, da se ne bi dolikovalo, da stranac javno na trgu u sumrak, pred prolaznicima, grli malog Kruna Berkovića. Zaustavi se, pogleda ga i pita najodlučnije, što je mogao:

— Daješ li mi na to ruku?

— Evo moja ruka! I Kruno čvrsto stegne njegov veliki dlan svojim malim prstićima.

Valent je u nedoumici, malo šuti, jer sad treba da se iza maštanja i hrabrenja kaže nešto sasvim obično i stvarno, što će dječaka možda pokolebati. Malo oklijeva, a onda rekne sasvim mirno:

— Dobro, ja pristajem i primam tvoju riječ. Dakle sutra putujemo.

Osjetio je, kako su dječakovi prsti, čvrsto stegnuti oko njegova dlana, malo popustili i kao da su malo zadrhtali.

— Ah, ako se bojiš putovanja ili ne ćeš, pa dobro, to ne mora biti. Ja sam samo mislio . . .

— Ne, kaže Kruno. — Idemo!

I po treći put je Valent poželio, da ga tako pritisne na svoje grudi, da ga pritisne neljudski, pa makar te sitne male drage kosti i popucale. Ali sada, kad je već bio na predzadnjem koraku do ostvarenja svoga velikog plana, on se je ipak svladao.

— Dobro. U redu. Gotovo. Dakle sutra, sutra u četiri, točno u četiri popodne dođi ovamo. Moji kovčezi će već biti na kolodvoru. U pet i deset ide vlak. Ja ću se dotle raspitati za sve veze i prijelaze. Najbliže je Genova, ali možda ćemo i na Hamburg. Preko Amsterdama ne ćemo, jer onuda se ne može. Svakako najkraćim i najbržim putem do prve luke; prekosutra u noći smo već na lađi, u našoj kabini, a onda . . .

— U kabini? Na lađi? Na velikoj lađi?

— S najmanje tri dimnjaka i nekoliko hiljada tona! Kapetan, poručnici — prvi i drugi — kormilari, strojari, mornari, ložači, stewardi, — ugljen pod kotlovima i para u turbinama, sve će se to brinuti, da se Kruno veselo i brzo preveze sa svojim ujakom prijeko, na jug.

Čitavo jedno klupko misli zamrsi se u Krunovoj glavi, ali iz njih se stanu izvijati niti stvarnosti. On govori sam za sebe:

— Pa onda bih morao ponijeti svoju noćnu košulju, čiste maramice, četkicu za zube i spužvu. — Ali ja ću to uzeti iz kupaone tako, da Sofija ne vidi! Metnut ću sve to u jednu kutiju i svezati konopcem.

— Ne, ne, ne, nipošto! Baš ništa nemoj uzimati sa sobom; nije potrebno. Ja sve to imam u svojim kovčezima već otprije. A ako nešto i nema, ništa zato. To će se već

lako kupiti u Genovi ili u Hamburgu. Pa ako i ne budemo imali vremena, ako bude velika žurba i smjesta priključak iz vlaka na parobrod, sve će se kupiti na parobrodu. — Ti i ne znaš, da na svima velikim prekooceanskim lađama ima na promenadnoj palubi dućana, krojačnica, brijačnica, svašta i koješta. Ima mnogo malih dućana, ali sve se u njima može kupiti, baš sve što čovjeku zatreba. Vidjet ćeš ti to . . .

Valent govori ustrajno, ali ipak osjeća, da se je Kruno sasvim malo snuždio. On zna, koja će sada riječ pasti iz njegovih usta, ali zna i odgovor, pa je čeka mirno. Stanka.

— Da . . . a tata? — kaže Kruno oklijevajući.

— Oh, tati ćemo svaki dan pisati. A s naše lađe ćemo mu slati brzojave. Naša je lađa jako velika, ona ima radiostanicu i noću šalje tolike brzojave, da sve iskre frcaju u antenama. — A iz Amerike ćemo slati kabelograme. Pa danas se već može i telefonirati bez žica, to ti dobro znaš. Nazvat ćemo tatu odmah iz Pernambuca telefonski. Ravno iz Pernambuca u njegov ured, u gornji grad. Pa ćemo mu reći na telefon, a to ćemo mu i pisati i brzojavljati stalno, da Kruno više ne kašlje, da nema temperature, da je jako dobar, da ima apetita, i da na plućima ništa više nema. To ćemo stalno javljati tati. A tata će se strašno veseliti, jer tata ipak nema toliko novaca, da bi Kruna mogao slati čak u Braziliju zbog pluća. Ali zato ima ujak novaca i farmu, a ujak nema na čitavom svijetu nikoga drugog osim Kruna, na koga bi sve to mogao s veseljem potrošiti.

Već je sasvim mračno, i sve se stvari oko njih rasplinjuju u neprozirnim crnim sjenama. Valent dodaje još nekoliko sasvim stvarnih rečenica:

— No, sad je kasno. Ja još imam posla, treba da uredim sve zbog voznih karata u agencijama. A hladni vjetar duva sve jače i sve studenije, pa Kruno mora kući, u toplu sobu. Sofija je danas sigurno naložila?

O, da, njegovu je sobu Sofija sigurno naložila.

— Dakle sutra, ovdje, u četiri? — Još posljednji put se Valent malo pobojava za odgovor.

— Sigurno, poštenja mi, sutra u četiri!

Kruno to govori kao zavjeru, hvata Valenta još jednom za ruku i gleda ga sigurno i s pouzdanjem u oči. Koliko Valent misli, da mu Kruno možda ipak sve to ne vjeruje, toliko Kruno sumnja, da li se taj čovjek stranac možda ipak ne šali. Ali ne, nema sumnje, njihovi pogledi to kazuju i brišu sve sumnje.

Rastaju se bez svake daljnje riječi, jer znaju, da će se sutra sastati, pa čemu onda još riječi.

Pale se odjednom električne lučne svjetiljke po čitavom trgu. Gle, kako je sumrak brzo i naglo nestao. Vjetar je popustio, ali studen im zabada sitne iglice u lica.

Jedan i drugi znaju, da je to zadnje veče i zadnja noć u ovom gradu, da se sutrašnji dan približuje neopozivim koracima, i od same radosti se stide jedan pred drugim, dječak od devet i čovjek od četrdeset godina.

XI. DAN NJIHOVA ODLASKA

Valent je sutradan već od ranog jutra imao jako mnogo posla sa svima neizbježnim pripremama za odlazak.

Najprije je otišao iz »Željeznog Sidra«, a da sasvim namjerno nije nikome rekao zbogom. Mici mu je kao svakog jutra donijela veliku šalicu mlake odvratne kave i svježu, još toplu rskavu žemičku, i zapitala ga, hoće li i danas deci rakije, one stare manastirske prepečenice.

Valentu je bilo malo sumnjivo, zašto ga ona pita, da li hoće danas taj deci rakije, kao da ga Mici to nije svaki dan zapitala uz kavu iz običaja, i kao da on nije češće pio tu rakiju. Sada bi bio radije popio ne deci nego litru rakije, pa da makar pijan obavi sve one poslove, koji su se morali obaviti, ali je odbio nehajnom kretnjom.

Ne, hvala, ne, danas ne će rakije. Konačno, kamo bi to vodilo, kad bi se rakija ovako kao voda pila već u rano jutro.

A to je rano jutro bilo sumorno i vlažno i zamagleno, te se ne samo slutilo nego i zasigurno znalo, da će dan biti preturoban.

Valent je izišao iz »Željeznog Sidra« i ne osvrnuvši se.

Na prošlost se uopće ne treba osvrtati, a »Željezno Sidro« je već od jučer popodne bila prošlost, mada je čitavu ovu noć morao proležati u onom bijelom i hladnom gvozdenom krevetu, u mraku, bez sna — — — — — —

Da, potpuno bez sna, jer pred njegovim se očima sve odigravalo unaprijed, nepopustljivom upornošću, koju on nije mogao da zaustavi, niti da pogasi one slike, koje su trčale jedna za drugom, preskakivale se i gorjele mu u mozgu.

Pred njegovim je očima najprije mali Kruno dotrčao na Svačićev trg preradosno uzbuđen. Onda su odjednom

sjedjeli u kupeu drugog razreda šuteći, bez riječi, i kao dva lopova prešli granicu s izvjesnim strahom, da ih ne vrate, premda je u putnici jasno i glasno crno na bijelom pisalo, da don Pedro Encruzilhados, građanin Republike Brazilije, putuje sa svojim devetgodišnjim sinom natrag u domovinu. — Onda su se našli u velikoj luci, u kojoj su čelična dizala škripala i dimili se orijaški dimnjaci prekooceanskih parobroda, brodska zvona zvonila, sirene tulile, barjaci vijorili na glavnom jarbolu, mornari dizali sidro na čekrk tako, da je zarđali debeli lanac škripeći cvilio, pa su onda i mostić podigli i kao od šale mahali maramicama nekim sasvim nepoznatim ljudima na obali, koji su domahivali njima ili svojim sestrama i vjerenicama ili kome drugome. — Onda je brod zaplovio šumeći strojevima ravno kroz luku, pokraj crvenih i zelenih zapaljenih svjetionika, a iza krme je golemi nepoznati grad tonuo u dimu i maglama, zvonio pozdravljenje na stotinama svojih crkvenih tornjeva i palio električne žarulje iza hiljada prozora izbušenih na visokim kućama. — Pa šta je sve to? Zar sve to nije upravo tako bilo već jednom? I zar se mora ponoviti u istim bojama i zvukovima? Pa zar događaji ne gasnu zauvijek, već se obnavljaju i u snima sutrašnje i prekosutrašnje budućnosti? — Ne, ne, dalje, dalje!

Onda su se nagledali nepoznatog grada i svjetionika i guste morske vode, već crne u sumraku, pa je Valent poveo Kruna po lađi, pokazivao mu sjajno rasvijetljenu promenadnu palubu, pa oštri pramac, krmu s barjakom, salone u baršunu, blistavi bar, i onda jedan okrugli otvoreni prozorčić, kroz koji se vidi u utrobu broda, gdje strojevi hukću, a goli ljudi ložači trpaju lopatama crni ugljen u crveno usijanu peć, a stroj brekće i parom se znoji i drma čitav brod upornim nabreklim drhtajima. — Pa se penju strmim stepenicama na zapovjednički most, kamo je putnicima pristup strogo zabranjen, ali oni samo malo zavire i vide kapetana ili prvog poručnika, kako promatra veliku mjedenu busolu, dovikuje kroz doglasnu cijev glasne i oštre

zapovijedi dolje u utrobu broda strojarima, mjeri napetim pogledom srednji razmak između crvenog i zelenog svjetionika na krajnjem izlazu iz luke, pred kojim zijeva ponor crne pučine i crne noći. Oh, kakvih sve neviđenih čudesa ima na jednoj velikoj sjajno rasvijetljenoj lađi, što je kljun svoj uperila prema novim svjetovima.

Onda večeraju u svilom prevučenom restaurantu prvog razreda sa kristalnim lusterima, na stolu je po nekoliko tanjura i čaša i pari jedala, sve od teškog srebra. Pa Valent ima novaca za sve prve razrede ovoga svijeta. Jedu morske rakove, bifsteke, šparge, grožđe, sladoled; Kruno jede šuteći i ozbiljno kao pravi dobro odgojeni mali čovjek, i samo neprimjetljivo baca zadivljene poglede lijevo i desno među dame i gospodu, s kojima sjedi ravnopravno za istim stolom, oko kojega bijeli konobari tako vješto manevriraju ogromnim okićenim zdjelama. Čak i crnu kavu popiju, kiselu vodu i čašicu likera, a tek onda se Krunove trepavice stanu pomalo lijepiti, on bi zijevnuo, ali čvrsto stište male čeljusti, jer zijevanje pred velikim ljudima nije pristojno. Ali Valent ga već za čas vodi u kabinu, u njihovu finu kabinu s pokućtvom od sjajne mjedi i tamnocrvenoga ružinog drveta, i posebnim kupatilom od mramora i porculana, i tu Kruno u čudu posmatra električna dugmeta, kojima se može pozvoniti stewardu, momku za cipele, radiotelegrafisti, kome god se hoće. Tek tu Valent dugo oklijeva, a kad mu Kruno zaželi laku noć, on ga nenadano bojažljivo zagrli i sasvim lagano i nježno poljubi u čelo, Kruna, Kruna svoga.

Pa šta sve ne rade čitav mjesec dana na brodu, kad se najprije čeka Gibraltar ili Azori, a onda ekvator, koji Kruno ne vidi i malo je razočaran. A poslije ekvatora se čeka kopno, rt Natal. Pa šta onda sve ne rade u Pernambucu i na Orinocu, dok ne dođu do turobne Tristeze, na farmu, gdje ujak doista ima smeđega škotskog ponija i nadglednike i Indijance i nepreglednu travu na pampama, gdje mu daje sašiti jahaće hlačice i sedlo od crvene kože, i gdje

nabijen revolver steže na remenu oko pojasa. Gdje mu ne govori ništa, a gdje samo uzbuđeno čeka, kada će Kruno sasvim prekrižiti u sebi tatu iz Mihanovićeve, i jednog dana sasvim jednostavno i sam od sebe njemu, Valentu, reći: dragi tata.

Ne, uz takve misli se ne spava — — — — — —

*

Sjeo je na tramvaj i najprije malo zabašurio trag, kako je uvijek običavao. Odvezao se na oko sasvim bez razloga na Južni Kolodvor. Tamo je našao jednoga pijanog službenika, neobrijanog i sa crvenom kapom, dao mu prilično krupnu banknotu i objasnio mu, neka ide tamo i tamo, u »Željezno Sidro«, neka plati račun za toliko i toliko noći i doručaka, nešto rakije, pa neka dobro pregleda i još jedamput zbroji račun, pa neka deset posto dade Mici — ona je sasvim zgodna ženska, hehe — i onda neka ovamo donese njegov žuti i njegov smeđi kovčeg, koji su pod krevetom u njegovoj sobi, a on će ga dotle tu čekati. Tu na istom mjestu, pred kolodvorom. Da li je sve dobro razumio?

Službenik je salutirao — oh, salutirao! — pa da, sve je razumio, i onda je pošao na zapad malo teturajući i zviždajući.

A Valent je stao da šeta po tramvajskim tračnicama uokrug, po onom malom pustom i praznom trgu pred kolodvorom. Bilo je još uvijek kasno jutro ili rano prije podne, pa je imao strašno mnogo vremena, da do četiri popodne posavršava sve poslove. Kupio je neke novine i pročitao ih mehanički od početka do kraja zajedno sa svim oglasima, pa ih onda bacio, jer su bile glupe kao uvijek. Zatim je kupio paket cigara i kutiju šibica, i pritom se sjetio, da i za Kruna treba nešto da kupi. Najprije je uzeo kilu narandža, pa onda kutiju ušećerenih datulja, pa omot čokolade, i s tim prenatrpao džepove. Ali sve su to stvari, koje dječaku na putu mogu dobro doći.

Onda je opet šetao uokrug.

Magla se u gustim gvaljama lijepila po mokrim krovovima i krošnjama golih kestenova, odnekale iz blizih vojarna mjedeno su ječale trube, vlakovi su negdje na peronu zviždali otegnutim i turobnim vriskovima, koji su njega silno veselili, jer su mu tako stvarno predskazivali, da će tako već za koji sat vrisnuti jedna golema brzovozna lokomotiva sa dvanaest točkova i pojuriti s njim i s Krunom u nepovrat.

Bože, samo da mine još tih par dosadnih razvučenih sati! Tako pravednici na samrti čekaju sa zanosnim nestrpljenjem, da se pred njima otvore rajska vrata.

Ali možda je pijani služnik s krupnom banknotom i pobjegao. Ta banknota je bila i suviše krupna, a da jedan turobni služnik ne zapadne u kojekakve misli.

Ipak su sati prolazili.

Služnik se vratio. Vidjelo se doduše, da još jače tetura, ali ipak se vratio.

Valent ga je očekao sa znakovima najveće nestrpljivosti.

Služnik je došao bez kovčega, bez žutog i bez smeđeg. Pa je onda Valentu turio nekoliko malih banknota i nešto sitniša u ruku i rekao, da je platio sobu u »Željeznom Sidru« — evo, tu je molim račun, i piše jasno »zahvalno plaćeno« — i deset posto je dao po njegovu nalogu Mici, ali kovčege mu nisu htjeli dati, jer da gospodin prije toga mora vlastoručno ispuniti i potpisati odjavnicu. Ne, ne, bez odjavnice se ne odlazi. To bi mogao svatko, svaki provalnik i džepar, — kaže služnik — platiti po drugome i onda otići, a da ne ispuni odjavnicu, kako to globama prijeti redarstveno ravnateljstvo. A, to ne, nikako ne, rekla je frajla Mici, makar je dobila svojih deset posto. Pa ni za vraga nije htjela da dade kovčege, već ih je odnijela sa broja sedam i zatvorila u svoju sobu. — Neka gospodin osobno dođe, neka vlastoručno ispuni i potpiše odjavnicu, pa će onda dobiti te svoje kovčege.

Valent se skoro grohotom nasmijao.

Glupava ženska! Neka samo čuva kovčege, on nije lud, da se vraća i da ispunjava i potpisuje nekakve odjavnice. Kao da je njemu sad uopće i stalo do kovčega, kad je onaj glavni — smeđi — već potpuno ispražnjen, a u žutom je ostao jedan par starih cipela, par poderanih gaća, nekoliko prošupljenih čarapa i nešto prljavih maramica. Baš je njemu stalo do toga! Pa to se danas već gotovo i u vlaku može kupiti, a nekmo li na promenadnoj palubi jednog transatlantika. Smiješno.

Ura na stanici je pokazivala sat prije podneva. Ne, više se ne smije gubiti vrijeme s tim pijanim služnikom, pred tim praznim kolodvorom, s kojega ne polaze više ni seljaci ni piljarice.

Odjednom mu se strašno žuri, on skače na prvi tramvaj i vozi se prema glavnom kolodvoru. Tamo je stao obilaziti parobrodarske agencije, koje su u blizim glavnim i pokrajnim ulicama niknule kao gljive, jedna do druge.

Nije to tako laka stvar, stvoriti odluku. U jednoj agenciji su mu ponudili najbržu vezu s lađom u Rotterdamu. U drugoj čak u Amsterdamu. Ne, hvala, to mu ne konvenira. — U trećoj je mogao da bira Trst, pa Genovu, pa Hamburg, pa Bilbao, pa Le Havre. Sve to nije moglo doći u obzir, jer se svagdje moralo čekati po nekoliko dana. A on je baš htio ravno iz vlaka na lađu, koja u isti tren diže sidra. Samo je to tražio. Onda su mu u jednoj agenciji predložili putovanje u Rigu, odakle je smjesta direktna veza na norveški parobrod za Rio. To mu se učinilo najpovoljnijim. Dakle sutra naveče je u Berlinu, odanle za dan i po u Rigi, a tu se direktno iz vlaka prekrcava na norvežanina i bez svakog daljnjeg pristajanja plovi kroz Kattegat i Skager Rak preko Atlantika na jug u Rio. Glavno je, da se odmah prekrcava i da se kasnije više nigdje ne pristaje. Pa on je u tim stvarima jednom već stekao malo vještine, hehe. Skoro se je glasno nasmijao.

Zatražio je kabinu prvog razreda. Imali su jednu, na stražnjoj palubi. Dobro, pristaje. Računali su dosta dugo, a onda mu kazali svotu.

Valent je izvadio lisnicu, stao odbrojavati banknote, prestao, i odjednom ga po čelu oblio gusti vrući znoj. Nije moguće, ali nije bilo dosta.

Činovnik na šalteru je vidio, da se je Valent oznojio i zapeo s brojenjem, i stao kuckati olovkom po staklenoj ploči, udvorno, ali nestrpljivo.

Valent je još jednom prebrojio banknote. Pa to nije dosta. Zar je sve razbacao? Nije moguće! Ili su ga okrali? Pa to znači, da iz svega ne će i ne može biti ništa. Sada, kad je sve već gotovo. Ali ne, to nije moguće! Prevrnuo je još jednom lisnicu i našao neke ceduljice, papiriće, sličice, koješta. Pa to nije moguće!

Znoj mu se sa čela cijedio preko obraza, ruke su mu drhtale i gnječile lisnicu. Bio je izvan sebe. Stajao je neko vrijeme ukočeno, a onda je pogledao prema vratima. Pa što sada? Trebat će brzo brzojaviti upravitelju, ali dok dođe odgovor i doznaka, proći će današnje popodne, i sutrašnje, i prekosutrašnje. A šta se sve dotle može dogoditi! Zapeklo ga je u grudima, i on se uhvatio za prsa.

Ah, kako je zaboravljiv i lud, i kako lako gubi glavu u najvažnijim trenucima! Pa naravski, on još ima novaca.

Rekao je sasvim mirno pardon, okrenuo se u kut, raskopčao kaput, prsluk i košulju, i zavukao ruku u njedra, gdje ga je tištao jedan omot zavijen u veliku džepnu maramicu. Pa tu su bili još veliki novci, možda čitav milijun.

Da li primaju i stranu valutu? Nizozemsku?

Kako ne bi primali! Što više! Dapače!

I jednim malim stranim dugoljastim papirom Valent je platio kartu do Rige, pa od Rige do Ria. Kartu i ujedno kabinu prve klase s dva kreveta i kupatilom i svim komforom. Karta je bila čitava mala knjižica, šuštava i šarena.

Onda je zatražio da mu ispišu sve veze brzih vlakova, pa gdje sve mora prelaziti, koliko mora gdje čekati, i koliko sati traju vožnje.

Oh, kako su svi bili učtivi i kako su se klanjali, kad su vidjeli kroz njegov raskopčani kaput i prsluk u košulji snop papira strane valute.

Konačno je s kartom u džepu izišao iz agencije i duboko odahnuo. Dakle je sve u redu.

Zbilja više nije imao nikakvog posla, i sad nije znao, šta da radi do četiri popodne. Od same dosade je zašao na kolodvor, šetao po hodnicima, razgledavao pozorno ploče s natpisima o dolasku i polasku vlakova, ušao u restaurant i ručao. Onda je pomislio, da li da još jednom ode staroj Golubovićki. Ne, nipošto. Nema smisla. Stara bi mu sad sigurno pročitala s lica i nanjušila, da se je došao oprostiti zauvijek, jer ona će skoro umrijeti, pa bi cmizdrila i pričala koješta.

Ili da ode, da vidi još jednom zoološki vrtić? Ali tamo je zacijelo tužno, jer je hladno, i većina zvijerka spava zimski san. Pa čemu da ih buni. Ne, ne, sad je i onako sve svejedno.

Lunjao je tako polakim koracima naokolo, promatrao nepoznate ljude, kako prolaze poznatim ulicama, gledao kojekakve spomenike i golo drveće, kupio još neke sitnice i strpao ih u prenatrpane džepove, i tako je neopazice prošlo podne i rano popodne i približio se četvrti sat.

*

Već je po stoti put pogledao na gradske ure po svima mogućim stupovima i na staru svoju nikljanu uru, a po njezinim je brojkama vrijeme tako polagano puzalo. A zajedno s tim dosadnim puzavim vremenom on je šetao trgom, tim običnim, a opet tako čudnim trgom, koji se tako duboko urezao u sav njegov život. Prošao je nekoliko puta izvanjim rubom uz kuće, pa onda iznutra, ispod ogoljelih mrtvih crnih lipa.

Bilo je hladno, sivo, tmurno. Kasno popodne, kao sumrak. Trg je iznutra sasvim pust. Tek od vremena na vrijeme prođe koso preko njega koji osamljeni prolaznik, žureći se, s rukama u džepovima, podignutom ogrlicom zimskog kaputa i šeširom duboko nabijenim na čelo. Mjesec je studeni, oh, gdje je već listopad. Zima se približava mekim koracima, nečujno i sigurno.

Valent zaviruje malo u Haulikovu, malo u Kumičićevu; tu će odnekale odjednom dotrčati Kruno, kao zlatno sjajno božićno djetešce. Svaki čas ima da dođe. On bi najradije pošao pred njega čak u Mihanovićevu, pred kuću broj sedam. Ali to se ne smije. Možda će ga stara Sofija ispratiti dolje na ulicu, a onda bi sve propalo.

Kako bilo da bilo, treba mirno čekati. Samo strpljenja, još malo strpljenja!

Zima, studena prava zima, pomalo je ukočavala i ledila sav život. A Valent hoda ustrajno oko trga i još ustrajnije pogledava na svoj sat. Ipak se kazaljke miču, ipak.

Odjednom se desilo nešto neočekivano.

Kroz zrak je nenadano zalepršalo milijun sitnih bijelih studenih pahuljica.

Prvi snijeg.

Pahuljice su zaigrale tako radosno i veselo, kao da je netko odjednom odnekale s visina prosuo pune pregršti sasvim bijelih korijandola. A te pahuljice stale su se hvatati šiblja, grmlja, njegove brade, rojile su se sve gušće i gušće, a zrak je od njih postao svjetliji. Sve se pokrilo bijelim hladnim snježnim maškom.

— Zacijelo će noćas dobro ložiti vlakove, jer inače će biti zima u vagonima, pomisli Valent. — Da, morat će dobro ložiti, jer nije to samo tako, kad snijeg zavije pruge i zaledi čitav vlak.

Taj veseli prvi snijeg padao je sve gušće svud naokolo.

Valentova brada se punila bijelim zvijezdicama; one su čak stale da mu se lijepe i na stakla naočala. Lijepile su se gusto jedna do druge, pa jedna na drugu, tako da mu je

za čas nešto neprozirno bijela posve zastrlo vid. Skinuo je naočale — morao ih je skinuti — pa je izvadio maramicu, pomnjivo otro stakla, huknuo u njih, otro još jedamput, obrisao i malo suzne oči, a onda nataknuo naočale ponovno na nos.

Sad je opet vidio, jer bez naočala je bio gotovo sasvim slijep.

I vidio je odjednom — upravo dva koraka pred sobom — kako tu pred njim stoji Kruno. A Kruna drži rukom za mišicu jedan krupni visoki čovjek.

Valentu se naglo zamagli u glavi.

Pa to je uz Kruna glavom Neno, Emanuel Berković. I u taj tren mu je postalo jasno, da je sad sve propalo, baš sasvim propalo.

Zagledao se u zabuni u Nena, a onda u Kruna. Pričinilo mu se u tom kratkom nesuvislom pogledu, da mu Kruno neopazice podmiguje okom, kao da mu daje neki tajni znak, da to ne bi primijetio onaj uz njega. A Neno ga gleda malo strogo, dostojanstveno, i gotovo malo uvrijeđeno.

Valent stoji časak mirno, ne zna, kuda bi s rukama i kamo bi gledao, onda se konačno malo uzvrpolji, pogleda Kruna, zatim pogleda velikog čovjeka uz njega, opet se uzvrpolji, pa skine naglo šešir, pozdravi, stavi opet naglo šešir na oznojenu glavu, i hoće da ode. Ali onda pomisli u sebi, da bi bolje bilo, da ne ode.

Ne, ipak je pošao, to jest naglo se okrenuo u stranu i zakoraknuo neobično dugim korakom.

— Pardon, gospodine, samo jednu riječ! — zaustavi ga Neno i stane pred njega. Baš ravno pred njega, onamo, kamo je on htio da izmakne.

— Molim, pardon, što... o čemu... zašto? mrmlja Valent nešto kroz zube, opet skine šešir i opet ga brzo stavi na glavu.

Onaj drugi nije skidao šešir, a to je bilo i razumljivo, jer kad ovako pada prvi snijeg i zima je, onda dostojanstvena gospoda ne skidaju šešire.

— Dopustit ćete jedno pitanje. Ali prije toga, molim, ja sam kraljevski financijalni nadsavjetnik Berković, a ovo je moj sin, ako smijem primijetiti, zar ne?

— Da, da, o, molim, kako ne! vrpolji se Valent i ljuti, što mu i opet bijele zvijezdice sjedaju na naočale, pa gubi vid; ali ako ih skine, onda ne će vidjeti baš ništa. A toliko ipak zna, da u ovom času mora dobro i pozorno promatrati, šta se to odjednom pred njim dešava.

— Držim, gospodine, da ste potpuno sabrani i spremni, da sad nabrzo i ukratko malo raščistimo jednu stvar... jednu ne baš sasvim prijatnu stvar.

Valent naglo prijeđe rukavom ogrtača preko naočala, tako da ponovno ipak nešto vidi.

— Oh, da, molim, zašto ne. — On gleda Kruna kriomice bolno i ranjeno: sasvim je očito, da je mali odao sve, i iz svega sad više ne će biti ništa. Ali i opet mu se čini, da je dječak gotovo neopazice trenuo lijevim okom, kao da mu potajno podmiguje.

Onaj drugi držao je dječaka neprestano rukom za nadlakticu i govorio jako ozbiljno.

— Oprostite mi, što ću vas na čas zadržati, jer, kako vidim, vi ste upravo htjeli poći, ali čitava ova stvar treba da se ipak potpuno razjasni. Zbog vas i zbog mene, to jest zbog nas. Moj dečko mi je doduše rekao sve, ali ipak mi nešto nije jasno, to jest motivi mi nisu jasni. Oprostite dakle, što sam malo opširniji, ali narav stvari to zahtijeva. Dakle...

Valent je protrnuo od glave do pete. U ušima mu je samo zujilo, da je dečko rekao sve. A taj dečko uza sve to stoji tako mirno ovdje, a snijeg lepršа oko njega obijesno, veselo, pokladno, korijandolski, kao da sve to nije istina, već neko božićno, neko daleko i nevjerojatno božićno priviđenje.

— Dakle, nastavio je Neno dostojanstveno i odmjereno hladno, — dakle da prijeđemo na samu stvar. U našoj kući se danas popodne skoro desio požar. To jest u mome stanu. Zapravo u dečkovoj sobi. Sva sreća i puki slučaj, da je Sofija, moja služavka, naišla u pravi čas, jer to bi inače moglo zauzeti nedogledne posljedice, pravu pravcatu katastrofu. Držim da čujete i razumijete dobro: nedogledne posljedice s opasnostima prave katastrofe.

Valent ga gleda izgubljeno, kao s potpunim nerazumijevanjem, ali ipak shvaća i u sebi prevrće neopozivu činjenicu, da je sve sasvim propalo i izgubljeno. Možda sasvim, možda zauvijek...

— Sofija, moja služavka, naišla je pukim slučajem u pravi čas. To jest, ušla je u dečkovu sobu bez pravog povoda, ali to je bio sretan i spasonosan slučaj. Sofija je zavikala silno prestrašeno i probudila me. Jer ja sam upravo bio malo prilegnuo na divan u trećoj sobi, poslije ručka, prije ureda, po običaju, zbog zdravlja i odmora. Skoro me je udarila kap od straha, kad sam čuo Sofiju, kako viče, da je u kući požar. Skočio sam u tren oka, istrčao kroz jedaću sobu na hodnik, a onda utrčao u dječakovu sobu. Špirit se bio razlio po podu, zapalio se, tako da je već stao da gori onaj veliki i skupi perzijski sag. Imajući prisutnost duha ja sam plamen zgazio nogama i jedva jedvice nekako pogasio. Imao sam sreću, da me je Sofija probudila u pravi čas. Ali taj je požar mogao zauzeti katastrofalne posljedice, razumijete li, ka-ta-stro-fal-ne — —!

Valent je sve to slušao strahovito pozorno i napeto, i odjednom je gotovo planuo od radosti: dakle ništa drugo, nego samo mali, sasvim mali požar. To znači, da se samo o tom požaru radi, a ni o čemu drugom. Znači da glavna i najveća tajna nije otkrivena. Sve mu je to tako naglo i brzo i stvarno sunulo kroz glavu, da je samo dospio da slegne ramenima i da odmahne rukom u neodređenoj kretnji.

— A, ne, nije to tako sasvim jednostavno, gospodine moj! Kad sam pogasio zametak požara, koji je mogao biti katastrofalan ne samo za čitav moj stan i moje pokućtvo, nego — tko zna — i za čitavu kuću, u kojoj sam ja stanar, — ja sam najprije pronašao bočicu do pola punu špirita i kutiju šibica. Te se stvari dečku inače ne daju u ruke, i ja sam ga stao ispitivati. Čemu špirit i šibice? — Pa evo za ovu malu lokomotivu na loženje i na paru, reče on. — Aha, tako, tako! — A odakle taj špirit i šibice, i odakle ta lokomotiva na paru? . . . Tu više nije moglo biti ni izmišljavanja ni laganja ni izmotavanja. Dečko se je najprije malo pleo, bio je zbunjen, a onda je konačno priznao. Moj sin Kruno ne zna lagati i ne laže nikada, barem ne svome ocu i hranitelju. To mi možete vjerovati! . . .

Valent se bojao da pogleda u Kruna, a nije htio da pogleda Nena, i tako je ispod zaleđenih naočala gledao, kako se taj raspušteni snijeg na njih i oko njih prosipa sve gušće i gušće.

— Ja znam, kako treba postupati s djecom, koja doduše kadšto pogriješe, ali koja u duši još nisu pokvarena tako, da bi bila nepopravljiva. Stavio sam mu nekoliko vještih unakrsnih pitanja, a on mi je odgovorio nešto, što mi se bar u prvi mah učinilo sasvim nevjerojatno, ili bar malo vjerojatno. Rekao mi je, zamislite, da je taj parostroj i taj špirit dobio na dar, što mu ja nikako nisam mogao vjerovati, jer sam bio uvjeren, da je tu po srijedi kakav njegov školski drug ili nekakva slična smicalica. A on je ustrajno tvrdio, da ga je dobio na dar od nekog sasvim nepoznatog gospodina, koji mu je to dao nedavno upravo ovdje na Svačićevom trgu, bez ikakova naročitog povoda i razloga. — Ispitujem ga dalje, zašto je i kako je to moguće. — On ne zna, molim, naglašujem, on to ne zna! — Pitam ga onda, neka mi kaže, kako taj gospodin izgleda. — On najprije šuti, a ja se smijem: uhvatio sam ga! — Ali odjednom mi on tobože odaje, da taj navodni gospodin ima bradu, naočale, i da je prilično po-

haban. — Aha, tako! Ja njemu kratko i jezgrovito: da laže! — On se zacrveni i zadršće od bijesa, jer njemu se nikada ne smije reći, da laže; ja ga dobro poznam, to je moja krv! Pa mi je rekao: dobro, kad mi ne vjeruješ i kad misliš, da lažem, onda idi sad sa mnom na trg, pa ćeš tamo vidjeti gospodina s bradom i naočalama i pohabanog. — I bez i jedne daljnje riječi doveo me je evo ovamo.

Stanka. Nenova ruka drži neprestano Krunovu nadlakticu i kao da je steže sve čvršće.

— Da, da, vidite, mali nije lagao, kaže Valent odjednom glasno i tobože veselo, i silom hoće da se nasmije, bar tako mu nešto grgolji u grkljanu. — Evo, kako se sve potpuno slaže! Ja sam tu, dakle o nekoj laži ne može biti ni govora. Vidite, da ste malog sasvim krivo sumnjičili.

— Dobro, molim lijepo, uzmimo, da je tako, i da o laži ne može biti govora, dopušta Neno. Među nama, drago mi je, da se nisam varao u pogledu dječakova karaktera. — Ali sada tu izvire niz sasvim drugih i ne manje važnih pitanja. Ne radi se sad samo o parostroju i o špiritu, premda ovo sa špiritom i šibicama i mojim skupocjenim perzijskim sagom nije bilo baš sasvim bezazleno. — Radi se o principijelnom pitanju, što je vas navelo, da mom dečku poklonite takve stvari. Odakle baš vi? I kako baš njemu, a ne kome drugome? — Mom dečku, hvala Bogu, ne fali baš ništa, ne samo zato, što mi je jedinac. On ima u obilnoj mjeri sve, što mu treba. I to ne samo u pogledu odjeće i obuće, nego i knjiga i igračaka i ostale razonode. Ja dobro znam, kako ga uzgajam. No, parostroj na špirit i loženje nije baš imao, ali ja sam i na to pomišljao i tako nešto sam mu obećavao, ako razred svrši s odlikom. — Dakle molim, radi se samo o tome: odakle baš njemu, i zašto baš njemu?

Valent glumi nebrigu i maše rukom.

— Ah, poštovani i velecijenjeni gospodine, gospodine nadsavjetniče, ako se ne varam, pa to je sasvim obična

i više manje slučajna stvar. Jest, puki slučaj, od početka pa do kraja. Ja sam, u prvom redu, taj nesretni parostroj kupio sasvim slučajno vani u inozemstvu, jednom onako usput, u nekom dućanu, gdje sam kupio svašta i koješta za ličnu upotrebu, pa su mi onda dosadni i nastrtljivi prodavači tamo silom naturili i taj parostroj, zapravo sasvim bez mog pristanka i protiv moje volje. To vam je bilo... bilo je u Nürnbergu, čini mi se. Ili u Ulmu, ne sjećam se pravo. Ne, u Ulmu nije bilo, tamo nema takvih stvari. Vjerojatnije u Nürnbergu, a možda i u Amsterdamu. Ne, ne, u Amsterdamu nije bilo. Ne, nikako, isključeno.

On se raspričao i sve se bojao, da se ne zaplete, a baš se zaplitao.

— Dobro, dobro, sve je to moguće, što više i vjerojatno, jer u mnogim su dućanima tako nasrtljivi, rezucka i sjecka Neno. — Ali ja još uvijek ne vidim prave logične i uzročne veze, da je taj parostroj...

— Ah, pa ništa prostije, jednostavnije i razumljivije od toga, razmeće se Valent i sâm se sebi divi, kako se stvar dobro raspliće i kako on sjajno glumi. — Vi ni ne slutite, kakvih sam briga imao s tim čitave mjesece. Ja sam na svojim putovanjima, molim, reći ću vam, čestim poslovnim putovanjima taj parostroj vucarao sa sobom po kovčezima i hotelima i kolodvorskim čekaonicama i vlakovima, a carinici su mi dosađivali i gnjavili me. Ne samo što nisam imao mjesta u kovčezima i što je stvar prilično teška, već osim toga jedna neprilika za drugom na granicama. Ne znam ni sâm, koliko sam puta za njega platio carinu. Sasvim mi je dosadio, a nikako nisam znao, kako da ga se riješim. Pa sam ga onda jednoga dana ovdje u ovom gradu uzeo pod ruku, došao slučajno na ovaj trg, i nasumce poklonio prvom dječaku. Ipak bi bila šteta, da se stvar samo onako baci kroz prozor vlaka ili u kakav kanal, kad mi je već zadala toliko briga. A slučajno baš ovom dječaku ovdje sam ga dao zato, jer se je on tu jedne nedjelje prije podne igrao loptom, pa me je njegova lopta pogodila u

nos i među naočale, i skoro ih polupala. Zar nije tako, obraća se Valent na Kruna.

Kruno potvrđuje glavom, da je baš tako, jer baš tako je i bilo.

— No sad valjda razumijete, gospodine nadsavjetniče. To je bar sasvim jasno i sasvim običan slučaj. Zar nije bilo baš tako? pita Valent još jednom Kruna.

— Je li bilo doista tako? Nemoj lagati! — pita Kruna sad i Neno i gleda ga odozgo.

Kruno pogleda kratko jednoga i drugog, a onda kimne glavom odlučno:

— Da, bilo je baš tako.

Mala stanka.

— Držim, da smo se sada potpuno objasnili, kako ste i željeli, zar ne? kaže Valent.

Ne, Nenu to još nije sasvim dosta.

— Da, da, recimo, da smo se objasnili. Ali ima još jedna stvar, pa da tek onda bude svemu tome konac i kraj. Dopustite, moja je odluka u tom pogledu već stvorena i nepokolebiva: vi ćete taj parostroj uzeti natrag, jer ja ne želim, da on i nadalje bude u mojoj kući. A ako dečko svrši razred s odlikom, onda će takav isti dobiti od mene. Njemu nije potrebno, da prima darove na ulici. Špirit vam se doduše ne može vratiti, jer sam naložio Sofiji, da ga smjesta izlije u vodovod, a bocu da baci. Ali taj će vam se trošak naknaditi. Molim, koliko ste platili? — Neno je učinio kretnju, kao da će raskopčati kaput, ali ga nije raskopčao.

Valent se nasmjehnuo, doduše sasvim neprimjetljivo, ali tako, da je Neno trebao nekoliko trenutaka da natrag zadobije svoj dostojanstveni ton.

— Ali parostroj će vam se vratiti, i to smjesta, ovaj čas. Ne želim, da u mojoj kući bude tuđih stvari, koje mojemu dečku nisu potrebne, već ga samo rastresuju i smetaju pri učenju, pa čak i dovode u opasnost. — Kruno,

smjesta kući, potrči i donesi predmet, da se vrati gospodinu. Ja ću s njim pričekati ovdje, dok se ti ne vratiš. Hajde, brzo.

Kruno je časak u nedoumici. Gleda jednog i drugog, od njega toliko starijeg čovjeka, i zapravo ne razumije ništa. Šta se to dagađa s njim? Da vrati taj divni parostroj, koji juri i zviždi i hukće? Čini mu se, da se je sve srozalo i stropoštalo u bezdan. A vlak u pet popodne? A transatlantik s kabinom prve klase i pravim pravcatim dućančićima na promenadnoj palubi? A farma i škotski poni i crveno sedlo i aligatori i pingvini i Parana i Orinoco i Venezuela i ostrvo Navarin! — Sad, kad je njegov strogi otac stajao tu, činilo mu se, da taj ujak i nije čarobni ujak iz Amerike, koji ima moć da čini čudesa, već samo crvena snijegom natrušena brada, zaleđene naočale i pohabani kaput, na kojega prše bijele pahuljice, vesele prve pahuljice ove zime i godine.

— No, šta sad čekaš? Brzo kući, kako sam ti rekao, pa da se stvar riješi jednom za uvijek.

Kruno je sa strane pogledao još jednom Valenta i pričinilo mu se, da kroz zamagljene naočale vidi u njegovim očima nešto, što mu je govorilo, da sada u ovaj tren nema drugog izlaza, ali da će se sigurno naći drugi izlaz, da se škotski poni na farmi nije rasplinuo zauvijek, pa neka samo skokne kući po taj kobni parostroj, kad baš tako mora da bude.

Pa je odjednom naglo i bez riječi potrčao preko trga u meku bijelu sniježnu vijavicu.

Opet stanka.

Valent i Neno stoje jedan prema drugome lice u lice, ali ne govore ništa.

Najprije se Neno kao u zabuni malo nakašljao, a onda stresao tanku naslagu snijega s lijevog rukava svoga debelog zimskom kaputa. A onda je kažiprstom desne ruke kvrcnuo po tvrdom obodu svog polucilindra.

A Valent je prešao rukom preko brade, a onda i opet skinuo naočale, otro ih maramicom i dugo namiještao ponovno na nos, sve strašno polagano, samo da dobije vremena i da smisli nešto, što bi moglo čitavu stvar da preokrene potpuno.

Srce mu je zakucalo i opet tako, da ga je osjetio visoko gore u ždrijelu.

Nešto ga je na podvoljku i oko vrata na čas izazovno zaškakljalo. Oh, nije moguće, ta to je bila petlja, to je bio onaj neki stegnuti otvor razapete mreže, kroz koji je turao samo još glavu. One mreže, neizbježive mreže, o kojoj je kod Zwaana buncao u pijanstvu pokojni Frans Michielsz. Ali ovo opasno škakljanje petlje sladostrasno mu je godilo.

I odjednom, naglo, neočekivanom očajnom smjelošću Valent korakne prema debelom dostojanstvenom gospodinu, uhvati ga sa dva prsta za veliko gornje koštano dugme kaputa i reče mu mirno, naglašavajući riječ po riječ:

— Mali je otišao. Sad možemo ti i ja govoriti jasno i otvoreno o svemu, dragi moj Neno.

Kraljevski financijski nadsavjetnik Emanuel Berković se trgnuo iznenađen u najvećoj mjeri. — Tko je taj čovjek, koji se usuđuje, da njega uhvati samo tako za dugme kaputa i da mu kaže ti i Neno?

A ovaj nepoznati čovjek se nasmije široko i glasno, bez i najmanjeg sustezanja.

Neno se hitro osvrnuo; ne, to nije nitko gledao, a čulo se nije, jer je snijeg prigušivao smijeh.

— No, Neno, zar konačno ne shvaćaš? Pa ja sam to . . . ja . . . Valent!

Ovaj put se kraljevski finansijski nadsavjetnik Emanuel Berković doista zaprepastio i začudio tako, da nije smogao ni riječi. Gotovo da je zateturao. Najprije je učinio mali, sasvim mali korak natrag. Pa onda mali, sasvim mali korak naprijed. Izgubio je osjećaj, gdje je i sposobnost da misli, kao da mu je netko škarama prerezao nit misli,

i apsolutno ništa nije znao da izgovori u taj tren. Pa čak nije mogao ni da se nakašlje, i da tako prikrije prazninu, u kojoj se odjednom izgubio njegov jezik.

A Valent je također šutio i čekao. Njemu je bilo jako stalo, da ovaj drugi progovori prije njega.

No ovaj drugi nije nikako progovorio, ali se vidjelo, kako mu malo pomalo postaje nelagodno i neugodno, jer nije znao, kako da se drži i što da kaže na to. Bio je gotovo smiješan.

Još uvijek je Valent šutio i ravno kroz naočale pozorno promatrao to blijedo i kao malo naduveno okruglo lice s tustim podvoljkom i brižljivo podrezanim brkom, i bezbojne oči, koje su nemirno i bespomoćno treperile u očnicama, iznad ovješenih kesica isprekrižanih lepezastim naborima.

Neno je malo zaigrao rukama amo tamo, a onda stao hitro sasvim mehanički otvarati dugmeta na zimskom kaputu, raskopčao se, pipao i kopkao po džepovima, pa onda odnekale iz nabora i podstava izvukao krupnu crnu srebrom okovanu kožnatu tabakeru sa cigarama. Izvadio je jednu debelu žutu cigaru, odgrizao šiljak zubima, pljucnuo ga u stranu, stavio cigaru u usta među zube, zatvorio tabakeru i turio je u džep, a onda ju ponovno izvadio, otvorio i naglo pružio Valentu:

— Pušite?... To jest, pušiš?

— Ne, hvala, zahvaljujem, sada ne. — Samo to kaže Valent i ništa drugo.

Neno vadi šibice, pali cigaru, snijeg mu smeta i on zaklanja vatru okrajkom kaputa, šibica mu očigledno drhće među debelim bijelim prstima. Konačno pripali, okrajak cigare se crveno užari, on duboko povuče dim, odune, pa opet povuče i odune.

Valentu se ta njegova bespomoćna zabuna gotovo dade nažao, i on započne prvi:

— Da, da, ja sasvim pojmim, da si se ti tako strahovito iznenadio. Konačno, nismo se vidjeli punih deset

godina, zar ne?... Ali prije tih deset, mi smo punih dvadeset nezaboravnih proživjeli zajedno, zar ne, Neno?

Neno je šutio, samo je malo teško disao, dah mu je bio kratak i vruć i pretvarao se u male oblačiće pare, a osim toga se nešto odviše bavio svojom cigarom, tako da je njegova zabuna bila više nego očita. Onda je ipak progovorio, a glas mu je drhtao promuklo i povrijeđeno, i kao da na silu prikriva predbacivanje.

— Ti... ti i ne znaš, kakve sam ja teške neprilike morao da proživim, kakove nepravde i poniženja, kad si ti... kad si... nestao.

Valent zaklima samilosno glavom, kao da mu vjeruje bez opiranja i bez protuslovlja.

Neno se neprestano borio sa svojom cigarom i sa riječima, koje su bile krute i teške.

— Suspendiran sam bio od službe, istragama su me mučili i gnjavili, i sudskim i disciplinskim, čitave mjesece. Skoro sam ostao bez službe i mirovine i kruha, na ulici, obeščašćen! Da, na ulici. Jer ja sam bio likvidator, a ti blagajnik, stol nasuprot stola u jednoj kancelariji, i onda ono naše poznato prijateljstvo, pa su mi silom htjeli dokazati, da sam ja bio u sporazumu s tobom, da sam ja bio tvoj... sukrivac.

Kraj njegove cigare zažari se izazovno crveno.

— Možeš li mi oprostiti, Neno? pita Valent iskreno, duboko iskrenim glasom.

Ah, ne radi se tu ni o kakvom opraštanju. Što je to sada potrebno? Ali sva ona poniženja, sve one muke, što sam ih ja prepatio, a sve tako nepravedno, bez razloga! Zamisli: Eva-Magdalena u blagoslovenom stanju s mojim malim, a meni na glavi suspenzija, zaplijenjena plaća, istrage, preslušavanja, zapisnici, prisege, rešt pred nosom. Pa ti i ne slutiš, šta su sve iz mene radili!

— No, pa se ipak onda na koncu konca, kako vidim, za tebe sve dobro svršilo, jer ti si danas kraljevski nadsavjetnik, u Mihanovićevoj stanuješ u prvom katu, bundu

nosiš i polucilinder i havane pušiš, — kaže Valent već malo ujedljivo.

— Da, da, stanujem, bundu nosim, havane pušim, istina je, ali sad se zaboravlja, koliko je muka i neprospavanih noći i nedirnutih ručkova čitave mjesece mene stajalo, dok sam se oprao i opravdao, dok sam preplivao preko afere i isplivao na suho, dok sam dokazao prisegama i zapisnicima, da Emanuel Berković nije ništa znao, i da je Emanuel Berković nevin kao njegovo novorođeno dijete. Jer konačno, ti sâm dobro znaš, da se tu radilo o čitavim milijunima. A na mene su još godinama sumnjali i iz prikrajka me motrili i usuđuju se da sumnjaju još i danas. Pa onda bila je tu još jedna afera. Onaj pijani Krmpotić, sigurno ga se sjećaš, onaj iz računovodstva, on mi je jedamput rekao tobože u šali, da smo nas dvojica — ti i ja — sasvim prijateljski i sporazumno podijelili one novce, i da sam ja lijepo sve svalio na tvoja leđa, kad ti je već tako sretno uspjelo da umakneš. Ja sam ga užasno lupio šakom po nosu, i stvar je došla do policije i do suda, ali mene su riješili, jer to je bila prosta kleveta! A ja sam ga lupio, i pred sucem i raspelom na sudu sam u zapisnik rekao, da ću za tu stvar svakoga ovako isto lupiti šakom po nosu, ako ne još i gore, jer onda se već bio rodio moj sin Kruno, a mom sinu nikada nitko ne smije reći, da mu je otac pronevjeritelj, kradljivac, lopov!

— Pronevjeritelj, kradljivac, lopov, — ponavlja Valent poluglasno i sasvim mehanički.

Nenu je iznenada neugodno, što je bez promišljanja i nasumce izvalio te riječi, koje su zazvučale izazovno i uvredljivo. Ali on se zaletio, a to su bile samo one tako poznate riječi, što ih je čitava njegova okolina kroz deset godina naslagala u njegovu svijest sve sloj po sloj. Pa nije on to kriv, niti ih je on izmislio. Ali opet nije sad više mogao, da se Valentu za te riječi ispričava i opravdava, već je brzo i s lažljivim interesom stao da izvlači novu nit razgovora.

— No, a kako si ti? Vidiš, čudna i neobična stvar: ja te nisam nikako prepoznao. Nešto zbog brade, a nešto i zbog odijela. Ali poštenja mi, nisam te prepoznao! Ja se tome ne bih ni u snu nadao. Ne samo što je došlo tako neobično i tako neočekivano, već i zato, što se nikada ni riječ nije čula o tebi. Baš ni jedna jedina riječ; samo se koješta nagađalo i naklapalo. Ali ništa stalno i sigurno. Baš kao da si umro. A evo, ti nisi . . .

— Ne, ne, kako vidiš. Samo je Marta umrla. Uostalom, i ti si znao za onu strašnu dijagnozu od prije deset godina, s kojom je ona sirota i pošla na naš daleki put: carcinoma uteri.

Neno malo ušuti, zaboravlja na cigaru, koja visi nisko u spuštenoj ruci, a onda kaže:

— Da, a isto nema već davno ni Eve-Magdalene. I ona je umrla. Te Be Ce.

Stari prijatelji od desete pa do tridesete godine svojih života šute zamišljeno, kao da više ništa nemaju da kažu jedan drugome.

Što se sve to nije zamršeno isprelo i odigralo između njih od onih dana, kad su išli na Kraljičin Zdenac sakupljati biline za svoje herbarije, kad su u Jelenovcu pušili prve cigarete i hvatali leptire i igrali se razbojnika-pandura, kad su jedan od drugoga prepisivali latinske prijevode i matematičke primjere, kad su na gitarama svirali podoknice curama, — Neno je pjevao tenor, a Valent bariton, — kad su se ženili i zajedno kupovali posteljinu i kuhinjsko suđe, kad su u finansiji sjedjeli jedan nasuprot drugome za dvjema pisaćim stolovima, koji su se doticali. Kao da svega toga nikad nije bilo. Sve je pokrilo mutno velo, ledeni snijeg, snijeg, kao ovaj ovdje, što se obijesno igra oko njihovih šešira.

Ah, da, ja sam imao gorkih i teških briga, jadikuje kraljevski nadsavjetnik svom starom prijatelju pronevjeritelju i bjeguncu, kao da se hoće unaprijed od njega ograditi i spriječiti, da ovaj možda nešto od njega ne zamoli.

— Da, najprije ona teška, duga i kobna neizlječiva bolest Eve-Magdalene. Pa onda doktori, mrtvozornik, smrt, sprovod, popovi, sami troškovi. Onda poslije toga užasan strah za maloga, pa opet doktori, troškovi, apoteka, računi. Dugovi se gomilali na dugove, neisplaćeni računi, otplate, mjenice. A malom nije trebalo kruha. Malom je trebalo medicine i kojekakve dijete i skupe hrane. Oh, kako su to bile teške godine, sve do još nedavna. Ali još uvijek ima neisplaćenih računa i jedna prilično krupna mjenica. Vidiš, ja sam od svega tog već prilično posijedio.

I Neno skida s glave šešir, doduše samo malo, toliko da tek može da pokaže, da mu je rijetka kosa već prilično posijedila.

— A ja oćelavio, smije se Valent sasvim iskreno, pa skida i on šešir i pokazuje, kako mu je lubanja doista prilično ogoljela. — Ne, ne, dragi moj stari, nisam ni ja bio bez briga! . . .

Obojica se gotovo srdačno smiju svojim sijedim i ćelavim glavama, jer unatoč svega, što je između njih popucalo, neki se doživljaji iz davnih godina ipak nisu tako potpuno rasplinuli u ništa, a da ne bi ostavili neizbrisivo urezane brazde, koje se zovu uspomene.

Ali u taj tren, kad su te zamagljene uspomene stale da se između njih dvojice predu sasvim tankim paučjim nitima, i kad su bili blizu, da se gotovo intimno približe u tom razgrtanju kojekakvih pomiješanih sjećanja, neki je nepoznati čovjek prošao trgom, prošao upravo uz njih, pogledao ih, skinuo duboko šešir i pozdravio Nena jako glasno:

— Sluga sam ponizan, gospodine nadsavjetniče, sluga sam!

— Sluga pokoran, odgovara Neno odjednom zbunjeno.

Malo ušuti, pogleda najprije oko sebe, čeka da se prolaznik udalji, a onda kaže Valentu hladno:

— Ipak nije zgodno, da nas vide ovdje zajedno, kako razgovaramo, rekao bih, javno.

Valent ga gleda, traži svojim očima Nenove, ali on očito izbjegava njegov pogled.

— Pa mene ne poznaju, mene su zaboravili ovdje u ovom gradu.

— Da, da, istina, ali ipak! Mogao bi se tkogod sjetiti, mogao bi te tkogod i prepoznati, slučaj je slučaj, a onda bi se izvukle stare stvari i stare klevete, pa bi se obnovila laganja, da smo nas dvojica . . . znaš, onda . . . bili u sporazumu, i da sam ja tvoj . . . tvoj . . . tvo . . .

— No, pa reci samo slobodno, kaže Valent gorko, — reci samo: pomagač, ortak, sukrivac. Što se ustručavaš? Što oklijevaš? Što se stidiš? Jest, naravski, bojiš se, jer sad si ti gospodin nadsavjetnik i kukavica!

Valent se zapalio, i činilo se, da će izazvati ovdje na trgu javni skandal! A Neno se toga doista uplašio kao žive vatre, i stao je da ga umiruje nekim nesuvislim zbunjenim riječima, kako njemu nije ni na kraj pameti, da se unatoč svega stidi i odriče svoga starog prijatelja iz mladosti, svoga nekadašnjeg jedinog i najboljeg prijatelja. Ali sve su te njegove riječi zvučale neiskreno i lažno, i samo je strah pred skandalom probijao iz njih.

Valentu se i opet sažalio taj debeli prosijedi čovjek, koji se tako bespomoćno znoji tu na snijegu i na hladnom vjetru; cijela stvar mu je postala neugodna, i on je odjednom osjetio potrebu, da Nena umiri.

— Pa ne boj se ništa. Ništa se ne će dogoditi. Ovo je zbilja zadnji naš sastanak, pa onda zbogom zauvijek. Ja idem. Još večeras putujem dalje, prijeko, i nikad više natrag. Sve je ovo puki slučaj, taj naš sastanak i razgovor. Ali ne boj se, sigurno je zadnji! . . . Ako ne vjeruješ, molim, izvoli, gledaj, uvjeri se!

Valent vadi iz džepa malo srditim kretnjama lisnicu, a iz lisnice kartu za lađu.

— Evo, molim, izvoli pogledati i uvjeriti se na vlastite oči. Karta za lađu je tu, plaćena unaprijed, molim lijepo! Riga — Rio, kabina prve klase. Još večeras na vlak, preko Berlina u Rigu, tamo ravno na lađu, pa onda zbogom zauvijek. Amen. Kao u očenašu. A sigurno vjeruješ, da mi je i putnica u redu, kad sam već odande putovao čak ovamo bez namjere, da ostanem u ovom vašem crvljivom gnijezdu. Ne boj se ni najmanje, dragi Neno, ja te ne ću kompromitirati, pa da onda moraš još koga udarati šakom po nosu i još jedamput dolaziti na sud i na policiju. A ti si sada kraljevski nadsavjetnik, pa ti to više ne bi ni dolikovalo. Mene od večeras za tebe više nema, i kao da me nikad i nije bilo. Evo, reći ću ti još i to za tvoje potpuno umirenje. Ja imam stranu putnicu jedne moćne vlasti, pa šta mi tko može! Mene čeka u toj zemlji stolica gradonačelnika ili senatora, koju god od njih zaželim, pa možda s vremenom i stolica predsjednika republike. Jer ja sam tamo prijeko mnogo ugledniji, no što si ti ovdje u ovom žabnjaku.

Opet se je zaletio u srdžbu i ujedljivost, pa se je zbog toga razljutio sâm na sebe i nakon male stanke nastavio mnogo mirnije:

— Ništa se ne boj, stari moj, kad ti se i onako ništa ne može dogoditi, ako tu sa mnom malo razgovaraš o starim stvarima. Jer na koncu konca, u tom slučaju bi se najprije nešto dogodilo meni. Valjda mi vjeruješ, da ja to dobro znam!

Sad se je i Neno malo sabrao i stao ga oprezno i suviše uvjerljivo umirivati.

— Ma ne, ne, nije riječ ni o kakvom strahu. Što bih se ja bojao! Bože sačuvaj! To su samo nekakvi slučajni instinkti opreznosti, bez kojih se ne živi na ovom podlom i pokvarenom svijetu. — Ne, ne, samo neka se on ništa ne uzrujava, to nije tako... Ali gdje je već jedamput taj Kruno? Taj nesretni dečko se je opet nečim zaigrao, pa ne dolazi!

Neno se je stao vrpoljiti gledajući oko sebe.

— Ali onu stvar, onaj parostroj ćeš mu ipak ostaviti, zar ne? Ja ga ne ću uzeti natrag, je li? — moli Valent meko i skoro ponizno. — Pa ja sam taj parostroj njemu poklonio na uspomenu svih naših uspomena. Pa kad je baš puki slučaj htio... Ne, to mi jedino moraš dopustiti i ništa drugo, lijepo te ko Boga molim, Neno!

— No, pa to se baš može, dobro, dobro, mrmlja Neno tobože dobrohotno. — Pa kad se dečko tome već tako veseli... Samo s tim špiritom i šibicama i paljenjem vatre je ipak malo opasno. Ali to će od sada biti pod mojim nadzorom, pa će se pripaziti, da se štogod ne dogodi. No, dakle, neka bude, dobro, dopuštam.

Valent se silno raduje i srdačno zahvaljuje i hoće da Nenu stisne ruku, ali Neno drži ruke duboko u džepovima, a cigaru među zubima.

Odjednom dolazi Kruno iz daljine, sasvim polakim koracima i oborene glave. Pod rukom mu je omot zavijen u novinski papir. I kao da namjerice polagano hoda, a nogama tapka po bijelim naslagama prvog snijega.

Valent ga vidi, kako dolazi, a onda ga ugleda i Neno i kaže brzo, spustivši glas:

— Ali molim, o svemu tome pred malim ni jedne jedine riječi! Mi smo se vidjeli, i kao da se nismo vidjeli. Mi ćemo se rastati, ti ideš natrag, ja ostajem ovdje, ali još jednom molim, pred malim ni jedne riječi! Mislim, da je od mene dosta, ako šutim, i da imam pravo, da tražim samo to jedno.

Da, da, Valent mu to potpuno priznaje i odobrava, ali onda ga odjednom brzim riječima moli jedno, on i sa svoje strane moli samo jedno, — da na brzu ruku i na čas dva odu na Mirogoj. On bi svakako htio vidjeti grob Eve-Magdalene, prije no što ode i nestane definivno i zauvijek. Samo na časak dva, iz čistog pijeteta i starih uspomena, pa onda nikad više.

Neno je u neprilici, vadi sat i odbija ga. Ne, ne, to je isključeno, on nema vremena. Već je skoro pola pet, krajnje je vrijeme, da ode u ured, on tamo dolazi redovito u četiri, bez zakašnjavanja, već godinama. A danas se je tu s njim zapripovijedao i zakasnit će. Pa osim toga i mrak će skoro.

Ne, ne, Valent nikako ne popušta i uporno ga moli, da mu učini još to, samo još to. Ta samo na čas dva, da mu pokaže grob. On mora i Evi-Magdaleni reći zbogom, već zbog sjećanja na njegovu pokojnu Martu sirotu. Samo će tiho reći zbogom, pa onda putuje, definitivno putuje, zauvijek, i nikad ga više ne će biti natrag. — Neka mu samo to učini i popusti. I ništa drugo. A to nije tako neizvedivo. Uzet će auto. Taksi. Na njegov trošak, što je uostalom sasvim neznatna malenkost. Ta to je sve u svemu samo par minuta. No, neka bude dobar, neka mu popusti samo to.

Kruno je u taj čas došao do njih. Stao je na tri koraka daleko, stezao grčevito pod mišicom parostroj zamotan u novinski papir, vidio je, da ova dvojica o nečem živo raspravljaju, i čekao je, što će biti.

Neno ga je dobro vidio, vidio je, kako Kruno čeka s parostrojem ispod ruke, a slušao je Valentove ustrajne i nepopustljive riječi, i osjećao je, kako se Valent manijakalno zagrizao u tu misao, da sad odmah mora s njim na Mirogoj. Ipak je popustio, ali u stvari samo zato, da ne bude natezanja i skandala ovdje na javnom mjestu. A prijetilo je, da će taj luđak u svojoj nepopustljivosti doista izazvati skandal.

— No, pa dobro, neka bude, ali samo brzo, i samo na sasvim kratko. Idemo.

Pošli su, a Kruno bez riječi za njima sa svojim parostrojem.

Naišli su još na trgu na jedan prazni taksi i sjeli u njega.

— Mirogoj, kaže Neno suho.

Šute. Nema ni jedne riječi.

Sjede duboko zavaljeni na stražnjem sjedalu, ali Valent osjeća, kako se Neno sasvim povukao i stisnuo u kut, samo da se ne bi doticao njegovih koljena. Neno drži Kruna na krilu, a Kruno drži neprestano pod rukom parostroj u papiru, zuri preda se i ne usuđuje se da pogleda ni lijevo ni desno. On se tako strašno rado vozi na automobilu, to je za njega rijetki događaj, ali sada se tome ne raduje, jer osjeća, da se tu kraj njega zbivaju neke čudne i neobjašnjive stvari. Sve ono, što se je od jučer spremalo, i što se je tako naglo prekobacilo i pretvorilo u ovu zagonetnu vožnju na Mirogoj, sve je to bilo odviše za njegovu malu glavu.

Sva trojica šute uporno. Auto trubi, obilazi uglove, sijeće raskršća, uspinje se uzbrdo, juri.

Valentu jure misli kroz glavu. Sasvim jasne i stvarne misli ubojice.

Ne zna, kako, ali u taj tren se neobično živo sjetio Fransa Michielsza, pokojnoga drugog poručnika, i kako je on brzo i sasvim jednostavno riješio svoj kobni spor s njim. Oh, da su sada bar na rubu kakova grahta ili bilo kakve duboke vode, on bi Nena bez daljnjega naprosto udario koljenom u rebra i prevalio ga u taj graht ili bilo kakvu duboku vodu, jer on je sada i sâm na rubu, i ima pravo, da se brani. Ništa, baš ništa ga ne bi dirnulo, da se ta debela trupina, koja već davno nije tijelo njegova prijatelja, svali u vodu i ostavi ga na miru. A on bi onda zagrlio i uza se pritisnuo maloga Kruna, pa bi pojurili ravno na kolodvor i još uhvatili svoj vlak i sve one zamršene veze do lađe. — Nadviruje se preko šoferovih leđa na sat; naravski, ima još dvadeset i jedna minuta do odlaska tog vlaka, i oni bi ga sasvim sigurno uhvatili. Ali ne, ne može se više. Vlak će danas bez njih. — A sutra?! — Gdje je sutra, i šta donosi sutra sa sobom? Do sutrašnjeg vlaka ima još puna duga dvadeset i četiri sata. Sad se treba pritajiti i pustiti Nena u uvjerenju, da on još večeras pu-

tuje. Neno ga ništa nije pitao, ali sigurno vjeruje, da ima i večeras neki vlak. A možda i ima, na koncu konca. — Oh, sve bi se moglo riješiti tako jednostavno, samo da su sami, da je noć i magla, bez svjedoka, i crni duboki graht ili bilo kakva duboka voda. — On sve tako razmišlja, plete svojom maštom smione osnove, ali uz pretpostavke, kojih nema. Dakle treba čekati, čekati na zgodan čas, pa onda naglo i smiono!

Auto naglo stane. Ulaz u Mirogoj.

Izađu sva trojica.

— Pričekajte nas časak, mi smo odmah natrag, kaže Neno šoferu.

Po žutim arkadama gusto se ispreplela divlja vinova loza, lišće još nije otpalo, a intenzivno je crveno, kao da su zidovi poliveni mlazovima purpurne krvi. Samo je vatru te krvi malo ublažila tanka naslaga snijega, koji je prestao da pada.

Atmosfera bijelo svjetluca. Grad dolje duboko pod njima gotovo je nevidljiv u tankoj sniježnoj kopreni, koja je izbrisala njegove oštre obrise.

Uđu u groblje, koracaju brzo i bez riječi praznim alejama, zakreću među uže puteljke, pa onda konačno zađu među guste grobove.

Nedavno su bili Svi Sveti, i grobovi su još puni stearina procurjelih svijeća, kita ocvalih krizantema i natrulih vlažnih vijenaca. Tako je uvijek na groblju iza Svih Svetih, kao na kakvom smetištu iza poklada.

Proverali su se uskim puteljcima. Neno je išao naprijed brzim koracima i vukao Kruna za sobom držeći ga za ruku. A Valent ih je slijedio užurbano i sav zadihan.

Neno se zaustavi, a oni za njim.

Na jednom grobu, sasvim običnom, kao što je još deset tisuća drugih grobova, na jednostavnom kamenom

križu visjela je obična crna limena pločica, na kojoj piše kosim žutim pismenima:

EVA MAGDALENA BERKOVIĆ
supruga kr. nadsavjetnika
u dvadesetsedmoj godini
Pokoj joj vječni

Zimzelen i bršljan raste oko groba i penje se vijugavo na kameni krst, veselo se i svježe penje, kao da tu pod ovim humkom zemlje između drvenih dasaka ne leži već sasvim istrulo jedno tijelo, nekoliko blatom oblijepljenih kostiju, par crnih krpa i nekoliko pramova otpale plave kose, bez onih očiju i smijeha, — tu pod metar zemlje leže raskvašeni ostaci svega onog, što je nekoć jednom čovjeku moglo da daje obilni, pijani, silni život.

Nitko nikada ne vidi, što se događa u jednom ovakvom grobu, ali svatko dobro zna, da se baš tu pod ovim metrom promočene zemlje i križem i pločicom s natpisom i svijećama i vijencima događa ono tiho trunjenje i raspadanje i ogoljavanje kostiju. A na te nevesele pomisli ljudi okreću glave, pa makar se radilo i o najdražem pokojnom stvoru.

Neno je ozbiljno i dostojanstveno skinuo polucilinder, Valent šešir, a zatim Kruno svoju mornarsku kapu.

Neno je sasvim tiho nešto mrmljao kroz zube, onda se strogo okrenuo prema Krunu i pogledao ga, pa je i dječak smjesta stao da miče usnicama riječi očenaša.

Svršili su, ušutjeli, pokrili glave šeširima. Časak još šutnja.

— Idemo. Zima je, kaže Neno.

Valent šuti i lomi se. Da, da, zima je, treba ići, otputovati, vlak će juriti kroz tunele i stanice, pa onda lađa i nikad više natrag. Nikad više natrag. A grob će ostati tu u blatnoj zemlji na ovom brdu, i u tom grobu sve, što je bilo. Oh...

Nešto ga strahovito moćno grabi za grkljan i srce i mozak, nešto, čemu se ne može odrvati. On posrće, hoće da pođe, da, mora se otići, ali stopala su mu prikovana uz zemlju, on se ljulja i tetura, sve se okreće oko njega, magla mu se krvava razlijeva moždanim opnama i zalijeva mu oči nečim vlažnim, krvlju ili suzama.

I odjednom zavapi duboko, iz najdubljih dubina, zavapi hrapavim vriskom i jecajem, i strovali se raširenih ruku na grob.

— Eva... Magda... Moja Eva-Magdalena... Moja... Moja...

Gnječi i grebe prstima smrznutu hladnu zemlju, pritište usta na studeni kamen, a tijelo mu se trza u suhim jecajima bez suza.

Onda osjeća, kako ga Nenova ruka grubo i tvrdo i surovo hvata za rame, pritište mu prste u meso i vuče ga sa zemlje. On se ne da, ali ova je ruka jača.

— Eva-Magdalena... moja... moja...

Neno ga je podigao s groba kao praznu vreću. Ali on ga ne vidi. On ne vidi ništa. Sad je i onako svemu kraj. Dobro, Eve-Magdalene više nema, možda joj u ovom grobu nema više ni traga, ali kraj toga groba i te smrti stoji i živi jedan život. Kruno je tu, njezin Kruno, njegov Kruno, njihov Kruno!

On se odjednom baci na dječaka i zagrli ga.

Oh, konačno je tu, na njenom grobu, zagrlio svog dječaka, svog sina jedinog. I više hrapavo i zdvojno, ne zna ni sam kome više.

— Ja ga ne dam! To je moj Kruno! To je njezin i moj Kruno! To je naš jedini sin, naš, naš, naš!...

Osjeća kako dječak u njegovu tvrdom životinjskom zagrljaju dršće kao prut, steže ga još čvršće i još bolnije, da uguši to drhtanje i nepoznatu strepnju. Ne, on ga ne da!

Neno stoji sasvim zapanjeno, bez daha.

Najprije misli, da je Valent lud.

Ali on grli dječaka i više uporno, da je to njegov dječak, i da ga on ne da i ne pušta.

Onda se naglo razderu neke zavjese u Nenovoj svijesti, i on odjednom shvati sve.

Ah, tako, dakle tako!

Deset godina užasne laži!

Ova mrtva žena, što u istrulim ostacima leži tu metar pod zemljom i pod pokrovcem od tvrde hrastovine, ova žena je lagala i podmuklo ga varala s ovim lopovom i kradljivcem! Ta ista žena je onda zakrvarila njegove bračne krevete rađajući u njegovom domu tuđe, podmetnuto dijete. A on je kao slijepa prevarena luda deset godina strepio nad njom i nad njim, doktore je preklinjao, mise je plaćao, crninu je nosio, a sve je to bio lažljiv cirkus, provala, razbojstvo, laž, ogavna i gnjusna laž, u kojoj je on plivao u svojoj crnini i sa florom na šeširu i oko rukava i crnom kravatom, kao kakav nasamareni slijepac.

Strahovit užas i poplava bijesa razlila se po glavi Emanuela Berkovića.

Nije više bio svijestan o sebi samom. Samo je soptao i davio se, a u grlu mu je grgoljilo:

Ah, tako, dakle tako, ah, ah!

Onda je naglom i divljom kretnjom povukao Kruna za vrat, istrgnuo ga Valentu iz naručja, a zatim prijeteći visoko podignuo ruku sa zgrčenom šakom.

Valent se malo zgurio, stisnuo očne kapke i očekivao, da će ga taj razbješnjeli čovjek užasno udariti. On nije izmicao, čekao je, ali udarac nije pao. Polako je opet otvorio oči.

Vidio je u taj tren, kako je Neno naglo i teško čitavim ispruženim dlanom pljusnuo maloga Kruna po lijevom obrazu, a onda drugom rukom po desnom obrazu, vičući:

— Kopile! Štene! Na ti, na!...

Mali se stresao, zakolebao, i samo što se nije srušio. Uhvatio se za obraze, ali nije ni pisnuo.

U taj tren je Valent kao divlja zvijer skočio na Nena, sudario se s njim i prevalio ga na grob Eve-Magdalene. Zapleli su se nogama, gnječili šakama i grebli noktima i valjali po zemlji kao luđaci hropćući i vičući strašne psovke.

Valent ga je prstima uhvatio za grkljan i već gotovo stao da davi, zagrizao je zubima u njegov debeli zimski kaput, ali onda se Neno nekako iskopao ispod njega, odbacio ga u stranu i stao na zemlju uspravno, raširenih nogu, prijeteći, da će se idući tren baciti na njega i smlaviti ga.

A Valent se zgurio, stisnuo zube, zgrčio šake i čekao napadaj.

Nenov polucilinder se kotrljao po grobu i zapeo u zimzelenu. Valentov šešir je bio zgažen u blatnom snijegu.

Ali u taj tren je Kruno zakoraknuo, stao između njih i briznuo u bolan prestrašen plač.

Neno ga je tresnuo laktom u leđa da je sve zazvonilo i odgurnuo ga u stranu.

— Nemoj ga tući, životinjo! kaže Valent prijeteći.

— Uh, i te kako ću ga tući, mlatit ću ga, zube ću mu izbiti, na komade ću ga rezati i lomiti, kaže Neno zvjerskim uživanjem. — Neka crkne, to prokleto štene i kopile!

Valent bi sad ubio Nena, ali ne zna, kako. Preslab je, da ga ubije ovako golih ruku. Grahta nema, pa čak ni džepnog nožića nema, da mu ga zabije u grkljan. Što da radi? On ga mora ubiti, pa makar i na ovom grobu. Što da radi? A nešto mora učiniti, jer inače će ova zvijer ubiti dječaka, njegova sina, njegova dječaka. — On odjednom mijenja taktiku i moli ponizno.

— Nemoj, Neno, slab je mali i bolestan. Budi čovjek! Nemoj ga mučiti. Udari po meni, udari, ako ti se hoće, ako smiješ. Ali dijete pusti . . . No, . . . šta je? . . .

Duga stanka. Još uvijek se čini, da će se svaki čas ponovno baciti jedan na drugoga.

Ali Neno kao da se odjednom smirio. Pa naravski, kako bi jedan kraljevski nadsavjetnik mogao praviti skandale na groblju i čak se tući s nekakvim luđakom. Valent

osjeća te njegove misli i tako ga dobro razumije. Oh, pa toga čovjeka ne možeš ni ubiti.

Neno se najednom sagne, podigne s groba svoj polucilinder, obriše ga rukavom i stavi ga na glavu. Onda izvadi maramicu, briše dugo zamrljane hlače i laktove, trese sa sebe zemlju i snijeg kao mokar pas kad iskoči iz vode. Zatim uhvati sasvim mirno Kruna za ruku, povuče ga sa sobom i pođe.

Valent smjesta pođe za njim gologlav; šešir je ostavio zgažen u blatu. Slijedi Nena korak po korak i ne zna, što bi započeo.

Opet idu istim puteljcima i alejama između grobova, bez ijedne riječi. Izađu iz groblja.

Arkade su prelivene po žutim zidovima purpurnom krvlju divlje vinove loze. Kako je mekan neizgaženi snijeg pod njihovim stopalima. U snijegu ostaju Nenovi široki tragovi. Valent koraca točno po tim tragovima.

Neno vodi Kruna za ruku sasvim mirno, kao da ništa nije bilo. Ipak se svaki čas stresa, da očisti zemlju, što mu se slijepila po kaputu.

Izađu iz groblja, pred arkade.

Auto ih tu čeka, i kad ih šofer vidi, zatjera motor u pogon.

Neno otvori vrata, uđe s Krunom, ostavi vrata širom otvorena . . .

Valent se oprezno približi, stoji i gleda.

Neno je opet sjeo i stisnuo se sasvim u desni kut, i ostavio mnogo mjesta na sjedištu kraj sebe. Opet drži Kruna na krilu. A Kruno sasvim tiho i bezglasno jeca. Ne smije, ne usuđuje se glasno.

Valent gleda u auto. Auto stoji, ali motor bruji. A u autu je Kruno. Ne, on ne će i ne smije ostaviti dječaka s tim čovjekom. Pa nešto se mora dogoditi.

On naglo zakorakne unutra, sjedne, čvrsto zalupi vratima, tako da su se stakla stresla. Ne, on ih ne će pustiti same.

Auto čeka. Šofer hvata poluge i okreće glavu:

— Zrinjevac pet, kaže Neno šoferu, — brzo!

Auto krene i klizne nizbrdo kroz aleju golih kestenova. Gume rišu crne pruge na tankoj bijeloj naslagi snijega.

U mračnoj utrobi auta je mrtva tišina. Sva trojica šute, kao da se vraćaju s pogreba. A nije se ništa zakopalo, samo se jedan duboki stari grob raskopao.

Valent grozničavom upornošću opet razmišlja, kako da ubije Nena. Možda bi ga mogao zadaviti, ali ne smije pred dječakom. Dječak bi to nezaboravno upamtio, i onda bi ga se uvijek bojao. Samo o ubojstvu razmišlja Valent. — Kako bi bilo da zapali auto, pa da naglo zgrabi dječaka i s njim iskoči napolje. Neno ne bi dospio, izgorio bi bez traga. Da, to je dobra misao, zapalit će jureći auto. — Sasvim polako zavlači ruku u džepove i pipa se. Ali u džepovima je koješta, samo šibica nema. Prokletstvo. Ni nožića, ni šibica. Pomisli, kako bi bilo, da zaište šibice od Nena. Ne, ne, on sad ne će prvi da progovori s njim. A kako bi auto divno planuo, i kako bi se sve jednostavno riješilo. Ali nešto će još smisliti, nešto se mora dogoditi, samo vremena, vremena . . .

Sišli su odjednom u grad.

Auto opet zaokreće oko uglova, siječe raskršća, trubi na oprez, uklanja se tramvajima.

U gradu je već pao mrak, svjetiljke plinske i električne su se zapalile, hiljadu izloga gori sjajno i vatreno, svila i lak i čipke gore iza velikih stakala. Ulica teče uz prozore automobila kao plamena rijeka, po kojoj plove crni ljudi.

Jure Petrinjskom, da, to je Petrinjska, zaokrenu, pa Sudničkom, pa opet zaokrenu na lijevo. Auto se zaustavi pred mračnom visokom zgradom.

— Zrinjevac pet, kaže šofer.

— Aha, sudbeni stol, kaže Valent sam sebi, ali ne može da se makne s mjesta, jer mu koljena klecaju i dlanovi drščću, te je sav kao uzet.

Neno naglo iskoči, zalupi za sobom vratima auta i zaviče promuklim izobličenim glasom:

— Straža! Stra . . . ažaaa . . .

Kruno se u isti tren baci na Valenta i čvrsto ga zagrli rukama oko vrata.

— Ne daj me, ne daj me . . . tata! . . .

Čvrsto ga grli i steže oko vrata. Valent gubi dah u tom grčevitom zagrljaju, i odjednom vidi jasno: otvor mreže se zatvorio, petlja se stisnula i davi ga nepopustljivo upravo oko vrata, davi ga ručicama maloga Kruna, koji i ne sluti, što znače u ovaj čas te sitne prestrašene njegove ruke.

— Straaa . . . žaaa . . . ! viče Neno hrapavo, legnuvši čitavim krupnim tijelom na vrata taksija.

— Straaa . . .

Istrče iz mračne veže dva uznička redara, zbunjena i gologlava. Neno samo maše rukama, pokazuje na prozor auta i hriplje bez daha:

— . . . Valent Listopad . . . pronevjeritelj . . . tat . . . lopov . . . milijuni . . . tjeralica . . . pedeset hiljada ucjene . . . dršte ga . . . stražaaaa . . .

Redari priskoče, otvore vrata auta, grabe Valenta za ruku, izvlače ga napolje kao vreću.

Odjednom se skupljaju prolaznici, za čas je sve oko njih puno prolaznika.

— U ime zakona, u ime zakona, brbljaju redari i izvlače ga grčevito. Ali Kruno se čvrsto drži Valentu oko vrata, drži se i ne pušta.

— Tata! Tata! A naš vlak! Naša lađa! Ne daj me! Ne daj me! . . .

Petlja se samrtno stegnula, otvor se na mreži zatvorio, krug se spojio, izlaza više nema.

— U ime zakona, u ime zakona!

Neno priskoči, oči su mu krvave, usta zapjenjena. On grubo i silom otkine Kruna od Valenta, tako da su mu kosti

zapucketale, povuče ga naglo naprijed, pred Valenta, i opet ga pljusne teško i zvučno, nacerivši se u neiskazanoj zlobi.

— Da znaš, kako ću ga tući! Kožu ću mu na remenje rezati! Kosti ću mu lomiti! Na komadiće ću ga sjeći! ... Da znaš! ... Da znaš! ... Evo ti još jedna, kopile prokleto gadno!

Kruno se trga, hoće da se otkine i samo gleda bolnim nastrijeljenim očima u Valenta, ali Neno ga drži noktima i prstima i udara ga, kud samo stigne.

Prolaznici samo gledaju i kukavno šute, nitko se ne miče, ah, šta znaju prolaznici.

Stražari izvrću svojim ručetinama Valentu zglobove, guraju ga u rebra i vuku ga prema mračnoj dubokoj veži. Vuku ga i reže prijeteći. Valent se spotiče, upire se nogama o zemlju, ali asfalt je sklizak, on posrće, beznadno se otima i opire, a kad je na vrhu stepenica, okreće pogled crnom krugu prolaznika i viče iza glasa:

— Ne daj, narode, da ovaj ovdje muči mog sina! Mog sina! Mog sina! ... Ne daj, narode! Tako ti Boga, ne daj, narodeeee ... Ne daj ... narodeeee ...

Glas Valenta Listopada se gubi i ječi u mračnim dubinama crne veže.

Snijeg je opet stao sasvim tiho da sipi vani u parku, i sve drveće i stupovi i kandelabri natiču meke bijele šeširiće, što se cakle biserno i veselo.

A duboko iz praznih hodnika visoke crne zgrade ječi i zaklinje očajni glas:

— Ne daj, narodeeee! ... Ne daj! ...

XII. POSLJEDNJE PUTOVANJE VALENTA LISTOPADA

Kako se čitavo zbivanje mijenja čudno i nevjerojatno. Kao da je to bilo još neki dan — pa nije tome ni davno, koji mjesec — lunjao je po svojoj farmi na sunčanoj obali Lagoe dos Patos, s nadglednicima je govorio o žetvi kave i klanju goveda i transportima mesa, i vrući je vjetar duvao u crveno predvečerje. Ako je bio žedan, samo je malo mahnuo rukom, sasvim je neznatno mahnuo, i priskočio je crni boy sa svježom vodom i limunovim sokom i komadom leda. Tko zna, što se sad dolje na plantaži dešava, kad nema naloga. Trebao je da prije svega pošalje glavnom nadgledniku jedan kabelogram s točnim uputama za svaki slučaj. Jer šta će sad raditi ona stotina ljudi. Sigurno se valjaju na trbusima u hladovini, žderu i ne rade ništa. Uostalom, neka rade, što hoće, sad je sve svejedno. Trava raste mirno i ustrajno nepokošena, korov i grmlje prekriva plantažu, krda goveda u oborima muču, nitko ih ne kolje i ne dere im kožu. Pa dobro je i tako. Kome će sada ta tužna plantaža u dalekoj Tristezi, i telefon, što šuti na noćnom ormariću uz njegov prazni krevet, spojen dugačkom žicom sa centralom u Porto Alegre. S plantažom je kraj, neka se ponovno pretvori u prašumu. Pa ona ga je i onako samo umarala, i njega i Martu.

Za Martin grob se nitko više ne će brinuti. Duge kiše i vjetrovi će izjesti nadgrobni kamen, trava će ga prekriti. Onda će ga prekopati, i na one umorne kosti spustiti, tko zna kakvoga nepoznatog mrtvaca. A tako isto i sa grobom Eve-Magdalene, gore na Mirogoju. Neno više sigurno ne će paliti svijeće niti će nositi vijenac na dan Svih Svetih i njezin smrtni dan. Tako je, sigurno je tako.

A Prins Hendrik? Zacijelo je već nakrcao kojekakav teret, digao sidra i provukao se kroz Oranje Sluizen. Možda ima i novog kapetana. A ako je van Dahlen još uvijek na njemu, onda on i opet pije i razbija boce i drveno stoji na zapovjedničkom mostu krvavih očiju, stisnutih zubi, bez riječi, i čeka noć.

A drugi poručnik je sigurno nov, kakav mladić, koji prvi put ide preko mora u trope, pa sav strepi od radosti i čežnje za daljinama. Da, drugi je poručnik sasvim sigurno nov, jer Frans Michielsz se više nije vratio na svoje mjesto na brod. A tko zna, da li su ga uopće ikad i našli. O tome se po novinama nije pisalo, ili mu je barem izmaklo.

A svjetionik sada u sumrak gori žarko zeleno na otoku Schiermonnikoog i upozorava daleke brodove na pličine obala frizijskih. S obale pokraj gradića Peazens se to jasno i lijepo vidi.

Na Rajni, na strmim brežuljcima iznad njenih obala, vinogradi leže mirno kao podojene krave, vino zori u debelim starim bačvama po podrumima, a Kilian Froh besposleno zvižduka i lunja po pustim uličicama Rüdesheima i koji put možda razgovara s kumom Lahnstein o onom čudnom strancu, kojega je htio da obrije, a ovaj mu napravio nezapamćeni skandal i nestao bez traga.

U Amsterdamu se magle cijede po prozorima i uličnim laternama, vani u luci otegnuto zavijaju lađe u oči dalekih putovanja, a kanali i grahtovi ne teku, samo nepomično stoje i ne vonjaju, jer ih zacijelo prekriva tanki stakleni led. A šta je sve pod ledom, to se ne zna i ne će se saznati.

U Leeuwardenu nudi debela prodavačica, tko zna, kakvom strancu bombone i torte i šećer, a stara cvjetarica savija svadbene kite ružmarina i plete mrtvačke vijence.

U Ulmu, na vrata turobne kuće broj 74. u Stuttgarter Gasse udovica vješa ljepenku s natpisom, da se iznajmljuje udobna soba kod tihe i mirne porodice. Zacijelo je ponovno

objesila na zidove sve diplome svoga pokojnog i uvjerena je, kako je njen sin Leopold-Poldi mudro i pametno dijete.

Oh, kako bi se o svemu tome moglo dugo i podrobno razmišljati i prekapati u uspomenama, kad se u sve te dugačke misli i rečenice ne bi neprestano uplitao posljednji izražaj ispljuskanoga blijedog lica plavokosog Kruna sa crnim užarenim očima, što grozničavo mole pomoć i spas.

Kadgod se samo malo sjeti Kruna, a njega se sjeća svaki čas, Valent skače sa svoga drvenog ležaja, trči od bola i nemoćnog bijesa amo tamo po golom betonskom podu svoje ćelije, nasrće na zidove, zaljeće se na vrata, udara očajno šakama po hladnom tvrdom gvožđu. Udara, dok mu šake ne odrvene i ne pomodre od tupog bola.

Onda se na vratima otvori mali prozorčić, Judino oko, i neki nevidljivi čovjek pita grubim glasom, koji vani ječi u praznom kamenom hodniku, — pita, šta mu je, šta treba, šta lupa kao lud.

A Valent zaklinje ono nevidljivo oko u prozorčiću i moli ga sklopljenih ruku i vruće, da se nešto poduzme radi Kruna. Mali, jedan mali nevini dječak je u šakama surove životinje, pune mržnje, koja ga sad sigurno iz osvetničkog bijesa muči glađu, tuče, pljuska debelim ručetinama po onom dragom bolesnom licu i ustima, što suho i bolno kašljucaju.

Ali na sve to se prozorčić bešćutno zatvara, a Valent još dugo viče i moli, neka se ipak nešto učini za njegovog Kruna, samo što prije, da ne bude prekasno. — Neka njega, Valenta, slobodno osude, objese, rastrgaju na komade. Ali dečko nije ništa kriv, on pati sada samo zato, jer je njegov sin, a to nije krivnja. Pa nije krivnja biti nečiji sin!

I sve se svršava tako, da Valent grize prste od nemoći i bola, i ubio bi se, tako bi tresnuo glavom o kruti zid, da bi prsnula kao staklenka, jer njemu više nije ni do čega stalo, kad se ne bi radilo o dječaku.

— — — — — — — — — — — — — —

Ne puštaju ga iz ćelije i ne pitaju ništa.

On i ne zna, koliko je to već dana i noći prošlo. A noći se boji panički.

Noći su teške, oblivene znojem, očajne.

Leži nauznak na svom ležaju široko rastvorenih očiju i muči se, da ne zaspi.

San je još strašniji od jave i istine.

Jer čim zaspi, smjesta se oko njega sakupe Marta i Eva-Magdalena i Frans Michielsz i Kruno, ne zna se, koji su živi, a koji mrtvi, i tu se dešavaju stvari, kakve na javi ni najokrutniji mučitelji ne bi mogli da izmisle.

Oh, kako je Frans Michielsz proračunan. On se uvijek smije svojim plavim očima, drži u ruci orijašku gustu mrežu, kao rimski retiar, baca mu tu mrežu oko glave i čvrsto je steže. Valent izmiče, trza se, igra traje dugo, dugo, a onda se stane praćkati kao riba, davi se, gubi dah, izdiše, i budi se razbacanih udova sav u znoju, na svom zgnječenom ležaju u ledenoj ćeliji, a srce mu lupa panički i ne će da se zaustavi.

A pokraj Fransa Michielsza otvaraju se grobovi i iz njih izlaze dvije bijele žene sklopljenih očiju, iz kojih teku guste krvave suze. Ne zna se više, koja je Marta a koja Eva-Magdalena, to ne zna ni Kruno, koji kleči između njih i sklapa ruke. A Frans Michielsz vreba i na Kruna, pa i oko njegove glave maše svojom strašnom mrežom i prijeti, da će udaviti i njega.

Takve su noći, jedna za drugom, bez promjene.

— — — — — — — — — — — — —

Prolaze dani bez broja i te teške noći, u kojima se ne smije usnuti. Pa onda svakog podneva ona mlaka mutna uznička čorba i kruh gnjecav kao blato i tvrdi nedokuhani grah i ustajala natrunjena voda u okrnjenom krčagu.

A neprestano samo teški sni na javi i u snu o Krunu, neprekidno o Krunu, samo o njemu, jer do nikoga drugoga mu više nije stalo, do sebe najmanje.

Stao je hladnije razmišljati, što da radi, što da poduzme. Ali svaka i najmanja veza s novim mislima je pre-

sječena, i on neprestano i do ludila juri uokrug za starim oglodanim mislima kao parcov u stupici, i grize svoj vlastiti rep.

Konačno stane ipak k njemu dolaziti sudac istražitelj. Ozbiljni, jako učtivi gospodin u žaketu, koji ga tu, u toj mračnoj ćeliji, oslovljuje neprekidno sa: gospodin Listopad.

Valent ga je dočekao kao rođenog oca ili rođenog brata, ruku mu je poljubio i rekao, da će mu priznati sve, sve u najmanje tančine, bez i najmanjeg protivljenja, sve će mu reći najotvorenije. Ali samo neka sud nešto poduzme zbog Kruna. Slučaj je sasvim jasan, a bilo je tako i tako... Neka sud nešto poduzme. Pravda mora da se vrši. Jer dečka sad onaj nečovjek muči i tuče strahovito, a on će na tu samu pomisao da poludi, jer to se ne može izdržati! A ako poludi, onda nema priznanja.

Istražni sudac zabrinuto kima glavom i odobrava mu. — Da, da, nešto treba poduzeti, svakako, nešto treba poduzeti. Ali teško je za takav slučaj naći oslonca u zakonu. Takav slučaj nije zakonski predviđen. Međutim, možda će se štogod pronaći. On će se drage volje raspitati, ako je bilo sličnih slučajeva, kako bi se ipak mogli poduzeti neki koraci, u okviru zakona...

Valent se hvata tih neodređenih i maglovitih obećanja kao svoga spasa, i opet hoće istražnom sucu da poljubi ruku, ali ovaj je susteže, malo nervozno vrti olovku u ruci. Dobro, dobro, ali najprije da se riješi njegova stvar... No, ono pronevjerenje.

I za čas leti njegova olovka po papiru, i slovo do slova piše Valentovu ispovijest.

— Da, bilo je to tako...

Valent priča, duboko oborivši glavu, a olovka škripi u mrtvoj tišini ćelije.

— ... Prije deset godina. Ne, sve je započelo još prije, prije trinaest godina, kad su mu dali željeznu kasu s milijunima, kad su ključevi bili u njegovoj ruci, a svakoga prvog hiljadu devetsto plaće. Pa to nije bilo dosta, i nije

dosta ni danas onome, koji sada drži ključeve u ruci. Božić je došao, i Marti je trebalo kupiti nešto, neki sviter i tople cipele, ili što slično, zaboravio je. Ne, to se od plaće ne može. A onda je došla njena bolest. Doktor je rekao nerazumljivu riječ: carcinoma uteri. A ta riječ znači nekoga krupnog gladnog bodljikavog raka, koji u njenoj utrobi glođe i ždere, a živo meso trune. Doktor je rekao i operacija u sanatoriju, povoljnija klima, nikakvih briga ni rada, takva i takva hrana poslije operacije. A sve za hiljadu devetsto mjesečno, hehe, kad se za sobu i kuhinju plaćalo hiljadu. Pa je najprije iz debele i prenakrcane kase uzeo malo, onda više, onda još više, onda sve. Otišao je s Martom. Ona je umrla. On se je vratio zbog svoga sina. To je sve. Ne, sukrivaca nije imao. Nitko, pa čak ni Marta nije znala ni slutila ništa.

Pomislio je načas, i malo je šuteći uživao u zlobi, kako bi bilo da Nena uplete u stvar, pa da i njega makar samo na neko vrijeme zatvore u ovakvu ćeliju kao njega. Neno bi se sigurno objesio. Ali onda je ipak izjavio odlučno, nakon malog oklijevanja:

— Ne, nikakvih sukrivaca nije bilo. Sve preuzimam na sebe, isključivo na sebe.

Prešao je rukom preko očiju i odahnuo.

Nikad još nijedan sudac istražitelj nije došao lakše do potpunog i cjelovitog priznanja, kao ovaj u slučaju Valenta Listopada.

Ustao je, pokupio svoje ispisane papire, složio ih pod ruku, stavio olovku u džep, a onda učinio pokret, kao da će izaći.

Valent ga zadrži i strastveno moli, neka nešto učini za maloga, tako mu Boga i glava njegove rođene djece!

Istražni sudac obećaje još jednom, ali sada mnogo manje uvjerljivo. — No, da, vidjet će se; možda, ipak... Ali njegovo potpuno i cjelovito priznanje ima svakako tu dobru stranu, da se ne će odugovlačiti s rokom za proces. Trebat će još točno utvrditi manjak u kasi, točnu sumu,

sastaviti zapisnike i izvršiti još neka preslušanja, a onda će sve ići jako brzo... No, pa sad mu jedno može učiniti, sad nakon potpunog priznanja. Može zatražiti advokata, kojega god hoće na području ovoga sudbenog stola. Neka mu to samo saopći, čim se odluči. Istina, slučaj je već objašnjen potpuno, tu je njegovo priznanje, koje se više ne može povući, ali običaj je, da se uzme advokat, reda radi. Možda bi se našli kakvi pravni lijekovi i kakve olakotne okolnosti, premda...

Valent malo razmišlja, a onda zahvaljuje, odbija. Ne, hvala, on ne treba nikoga. Ali ako bi se dalo udesiti, da on govori s jednom osobom... On ima tu nekoga svojeg. Samo jedan sasvim kratak razgovor: Golubović Agneza, udova gradskog činovnika, ulica i broj taj i taj.

Istražni sudac zabilježi, obećaje neodređeno. No, da, vidjet će se, vjerojatno. Vrlo vjerojatno, kad se ispitaju sve prilike.

— — — — — — — — — — — — —

Došao je uzničar i uznički fotograf, pa su Valenta fotografirali u profilu i en face. Zatim je došao brijač, da mu obrije bradu. On se isprva malo bunio, — šta su svi toliko navalili na tu njegovu bradu, — ali kad su mu rekli, da to želi istražni sudac, on je sasvim mirno pustio, da rade s njim, što hoće, jer nije htio da se radi Kruna istražnom zamjeri ma bilo čime.

Obrijali su ga sasvim, i opet ovako obrijanog fotografirali i u profilu i en face. Zatim su otišli.

Teška je samoća, teška. Ali sve to ne bi bilo ništa, kad i opet ne bi dolazila noć, i kad neumoljivi Frans Michielsz ne bi ulazio kroz zatvorena vrata ćelije sa svojim beskrajnim tjeskobnim pričama o mreži, kad ga ne bi davio i razdraživao najkrvavijim i najbolnijim izmišljotinama o Krunovim patnjama.

A Frans Michielsz je u tom sitnom i u pojedinosti izmišljenom mučenju bio strahoviti majstor. A tko bi to rekao

tome blagom, gotovo nježnom dječačkom licu sa svijetlim modrim očima.

Teške su noći u ćeliji, teške.

— — — — — — — — — — — — —

Onda su se sutradan iza mlake juhe i gnjecava hljeba i tvrdoga graha odškrinula vrata i uzničar ga je pozvao, da pođe s njim.

Valent je pošao bez riječi dugim hodnikom, praznim i hladnim. Prozori su bili zaleđeni divnim i čudnim srebrenim neprozirnim cvijećem, kakvo cvate samo u bajkama. Ali ispred prozora su bile gvozdene rešetke, debele kao šaka.

Tamničar ga je na kraju hodnika uveo u jednu praznu sobu. Dvije klupe, i opet debela rešetka na zaleđenim prozorima.

Na jednoj drvenoj klupi sjedi žena u crnini, pogurena, odebela, briše rupčićem oči, jer misli, da tako ovdje mora biti. Stara Golubovićka.

Tamničar stoji na vratima i upozorava:

— Deset minuta svega, po naročitom odobrenju gospodina istražnog.

Valent se hitrim koracima i ispruženih ruku približava staroj, pomiluje ju po zaplakanom i navoranom obrazu, tješi, umiruje, govori brzo, kao bez daha.

No, no, neka se mamica samo umiri, nije to tako strašno, koliko se njega tiče. Ali radi se o Krunu, samo o njemu.

Stara ga gleda otvorenih ustiju.

On joj brzo i zbunjeno, ali brutalno jasno i kratko ispriča sve, kako je to njegov sin, i kako ga treba spasiti pod svaku cijenu. On to sada više ne može, to konačno vidi i ona sama. Mali naginje na tuberkulozu. A on nema ni mogućnosti ni sredstava. Ali mamica — i on je zaklinje grobovima Marte i Eve-Magdalene — mamica može i mora nešto učiniti. On više novaca nema. Novce su mu

uzeli, i kartu za lađu i putnicu. Ali mamica neka odnekale nabavi novce, neka potpiše mjenicu, neka digne hipoteku, neka učini što zna, pa neka uzme Kruna, potajno, da Neno ne vidi, neka otputuje s njim preko prve luke, preko Genove ili Hamburga ili Antwerpena. Pa ona može čak i preko Amsterdama. Neka onda lađom dođe bilo kako u Rio. Pa onda odanle na jug do Porto Alegra. Neka dobro upamti: Porto Alegre se zove taj grad. A uz Porto Alegre ima malo mjestance imenom Tristeza. Tamo neka bilo koga samo zapita za farmu i plantaže don Pedra Encruzilhadosa, svatko će joj pokazati put. Pa neka onda kaže njegovu prvom nadgledniku, da je on, don Pedro, šalje sa svojim sinom, neka dobro gospodare, a on će se vratiti, pouzdano će se vratiti, pa makar prođe i koja godina, a onda će nadglednika i podnadglednike i sve na farmi bogato nagraditi. Jer ona farma ipak vrijedi svoje dobre novce. Treba samo u rano proljeće pripaziti na kavu, a kad se kolju goveda, treba voditi brigu o tome, da hitro dođu na prvi brod, koji ima uređaje s ledom. Ali oni dolje to sve dobro znaju, samo im ipak treba malo pripaziti na prste. — Dakle mamica neka samo nabavi te novce za put, i neka bude oprezna, kad bude sa sobom povela Kruna. Sve se to može udesiti, samo treba biti odlučan i ne misliti, da se ne može. — Pa onda neka nadglednik na farmi kupi smjesta jednog ponija, cijena je sasvim svejedna, i neka dade sašiti crveno sedlo i kožnate jahaće hlače, i osim toga jedan revolver sa drškom od čistog srebra. On je sve to Krunu obećao, i ne smije ga prevariti. Što bi mali mislio, kad bi ga prevarili! Pa neka dobro pazi na njegovo zdravlje. Ako bi kašljao i imao temperaturu, smjesta s njim u Porto Alegre profesoru i prvom specijalisti u sanatorij. To su stvari, s kojima nema šale ni odugovlačenja. Osim toga neka pazi, da bude dobro odjeven, da se ne bi prehladio, pa da dosta jede i da se što više kreće na svježem zraku. Mali je jako osjetljiv, pa mu treba dati sve, što samo zaželi. — No, dakle, je li sad sve dobro razumjela?

Stara očajno maše rukama i beznadno klima glavom.

Kako bi ona sve to učinila! Novci, pa putnice, pa vlakovi, pa lađe, pa neki gradovi, za koje nije ni čula, pa strani ljudi, pa nadglednici, pa crnci, pa kava, pa zaklana goveda. Ah, ne, ona će umrijeti! Reuma je muči, srce je slabo, slab joj je vid. Joj, šta sve on to od nje ne traži, od nje stare sirote! A zašto, zašto?!

Valent je sve upornije nagovara i očajno steže za ruku, zaklinje je, moli, preklinje. Pa joj tumači sve neke najsitnije sitnice, kako se prelazi iz vlaka u vlak, kako se uzima kabina za lađu, kako se tramvajem može iz Porto Alegra u Tristezu, i kako treba paziti, da ih pri prodaji kave ne prevare oni lopovi veliki producenti. Kako treba paziti pri klanju goveda na cijene prevoza, gdje i opet hoće da varaju. Jer farma mora biti u redu, kad se on vrati. Inače će svima od reda, od glavnog nadglednika pa do konjušara i pogoniča, poskidati glave kad se vrati! — Ona mora, je li razumjela, ona mora sve to učiniti. A on će se vratiti, doći će jednog dana sasvim iznenada, možda čak i avijonom. Ne zna se još, kada i poslije koliko vremena, ali vratit će se sigurno, neka to kaže svima njegovim tamo dolje, i neka ga čeka s Krunom sasvim mirno i bez briga.

— Deset minuta, kaže tamničar glasno i korakne prema njemu.

Valent ustane s klupe. Ustane i stara.

No, da li je dobro upamtila sve, što joj je on sada rekao?

Stara kuka, briše suze, turobno spušta glavu, jadikuje o reumi i slabom vidu i slabom srcu. Pa kako će ona . . .

— O životu se radi, o životu jednog malog čovjeka, koji mora živjeti radi mene, jer ja živim radi njega, kaže Valent. — I zato sve to mora biti, jeste li me razumjeli: mora! mora!

— Deset minuta! ponavlja tamničar.

Valent korakne prema vratima.

Stara se teško vuče za njim, a onda odjednom stane i zove ga toplo, majčinski:

— Valent!

On stane i gleda je duboko u oči.

Stara odjednom polako digne ruku i svečano ga prekrsti velikim znakom križa.

On je zagrli obim rukama, poljubi u hladno navorano lice i moli opet, neka svakako sve to tako učini, za spas svoje i njegove duše, i neka bilo kako udesi, da on bar samo još na jedan tren vidi sinka svoga, Kruna, prije no što se iza svega bude vratio dolje k njima.

— Deset minuta, kaže tamničar još tvrđe, uhvati Valenta za ruku, povuče ga napolje kroz vrata i bez riječi odvede kroz dugi hladni prazni hodnik, s prozorima, na kojima cvate ledeno cvijeće čudesnih latica i lišća i savijenih stabljika, pred kojima su debele gvozdene rešetke.

*

Dan suda je došao brzo.

Suđenje je proteklo još brže. Par sati prijepodnevnih.

Pročitali su samo neke iskaze, izvještaje blagajna, komisija, škontracija i njegovo priznanje pred istražnim sucem.

Onda su mu stavili nekoliko pitanja.

Na sva je odgovarao kratko i brzo, bez razmišljanja, kao na prvoj ispovijedi u drugom razredu pučke škole.

— Da, priznajem.

Pa opet:

— Da, priznajem.

Pa onda opet:

— Da, priznajem.

Da li ima još štogod da primijeti?

Da. Ako je čitava stvar samo u tome, što je nestao novac i što je blagajna ostala prazna za toliko i toliko, to se može najlakše urediti. Neka mu dopuste, da pošalje dva kabelograma, on ima deponiranu oveću svotu u podružnici

agrarne federalne banke u Porto Alegru, i ta će svota biti u roku od trideset i šest sati također kabelogramom označena ovamo na adresu gospodina istražnog ili državnog ličnо. A koliko može ovako na brzu ruku i u glavi zbrojiti, ta svota plus ovo, što su našli kod njega u nizozemskoj valuti, iznosi ravno onoliko, koliko je onomad pozajmio iz blagajne. Pa naravski, radilo se uvijek samo o zajmu, koji je on kanio da vrati pošteno. Molim, pače i s kamatima. On nudi šest posto, no, pa dobro, neka bude i osam, pa ako nije dosta, čak i deset posto. Tolike kamate nije blagajna nikada dobila, pa će u stvari doći do lijepe zarade . . . Čekajte, čekajte, uz deset posto kamata na deset godina dug se gotovo udvostručuje, zar ne? Dakle treba još novaca. No, i to se može udesiti. On će poslati još jedan hitni kabelogram, da nadglednik podigne hipotekarni zajam i eventualno založi dogodišnju žetvu kave, a to će onda biti dosta i previše. Njegova plantaža je pravi zlatni majdan, pa će to podnijeti sasvim lako, a za dvije tri godine će i opet odbacivati čisti novac. — Dakle, da li je stvar u redu, i da li će ga sad smjesta pustiti, kad mu upisuju u krivnju samo taj novac, a on im ga nudi dobrovoljno natrag, čak uz deset posto kamata?

Sud se zagledava začuđeno i maše glavama.

Stanka.

No, pa šta još oklijevaju? On ih ne kani prevariti, o, ne, to mu nije ni na kraju pameti. Neka mu samo daju dva komada papira, da napiše kabelograme, neka ih otpreme na poštu, i neka pričekaju, najkasnije do prekosutra. No, moglo bi se zavući najduže za tri dana, ali više nikako. A da im dokaže iskrenost svog prijedloga, on je pripravan da ostane tako dugo ovdje pod stražom, kao jamac i zalog. — Dakle radi se samo o ta dva komadića papira. Dakle, oni pristaju i stvar je u redu, zar ne?

. . . . . .

Sud se povukao na vijećanje.

I vratio se nabrzo.

Onda su svi ustali, i njemu su rekli, da ustane.

Zagledao se u crno propelo, uz koje su stajale dvije nakrivljene stearinske svijeće u zarđalim svjećnjacima. Kroz prozore se vidjela turobna žuta stijena dvorišne zgrade s mnogo prozora okovanih željeznim rešetkama. Odnekale je padalo sasvim malo umornoga podnevnog zimskog sunca.

On je stajao ravnodušno i slušao dugački uvod; pa ta dva-tri dana će još izdržati ovdje.

Stari sudac, što stoji u sredini između dvojice, za stolom sa svijećama i propelom, čita dugo i monotono i nabraja beskonačne brojke nekih paragrafa, i alineje *a* i *b* i *c,* čita, čita. Pa onda iznenada završi:

— . . . i kažnjava se na temelju svega toga sa dvanaest godina teške tamnice. Zaplijenjeni novac vraća se blagajni, dok se ostatak svote smatra neutjerivim.

*

Opet je prošlo nekoliko dana i noći, teških i bez sna, u tamnoj ćeliji i samoći. Nitko mu više nije dolazio niti su ga štogod pitali.

Valent je ležao nauznak, a njegove su se misli bez prestanka plele samo oko stare Golubovićke. Htio je, da ju svojim mislima upravlja i prisili na sve ono, što ona ima da radi po njegovoj posljednjoj volji.

Žderu ga misli i glođu ga sumnje, da li će stara moći sve to da izvrši. Ali ona mora, mora! Pa njoj je sada jasno sve, i ona je zacijelo shvatila, da je spas duše i tijela maloga Kruna samo u njenim rukama. A sigurno zna i to, da će se on vratiti poslije dvanaest godina, ako ne možda još i prije. A kad se vrati, Kruno će već biti veliki dječak, ne, čitav mladi čovjek. Ne će više jašiti na poniju, nego na pravom pravcatom jahaćem konju, upravljat će ozbiljno i strogo farmom, i izdavat će nadglednicima zapovijedi u ime svoga oca, oni će ga slušati pokorno, kupovat će još

mnogo zemlje, pa će farma samo cvasti i bujati. On je doduše Krunu obećao, da će postati inžinjer, da, to mu je obećao. No dječak je razuman, on će vidjeti, da mora upravljati mjesto oca, i postat će farmer. Ali kad se on vrati, Kruno ima još uvijek dosta vremena, da postane inžinjer, pa da izmišlja planove za željeznice i mostove i električne centrale, jer onda više ne će trebati da radi farmerske poslove, — sve će to on sam ponovno uzeti u svoje ruke.

Valent je sasvim pijan od svih tih misli, ali kad se radost pijanstva raspline i on se otrijezni, opet stanu da mu buše mozak sumnje u staru. Da li će . . . hoće . . . ne će . . . I kako će on to saznati, da li će mu javiti, da li mu smije pisati, da li će on moći njima da piše, kako će ona učiniti ono najteže, što mora, mora, mora da učini!

Tako prolaze dani i noći, teške i bez sna, u tamnoj ćeliji i samoći.

— — — — — — — — — — — —

Onda su jednog jutra, jako rano, zaškripala gvozdena vrata njegove ćelije i otvorila se.

Ušla su dva žandara, zakopčana u debele sive kabanice, s puškama na ramenima.

Ušao je i tamničar sa svjetiljkom, stresao ga za rame i probudio.

Skočio je s ležaja i gledao ih zbunjeno.

Žandari su samo rekli jednu riječ:

— Transport. U kaznionu.

On je mirno pružio ruke. Žandari su mu ih hitro svezali hladnim čeličnim lancem unakrst, krajeve lanca spojili malim lokotom, pa ga onda gurnuli da pođe s njima.

Pošao je ispred njih kroz onaj poznati dugački hodnik, pa opet kroz jedan hodnik, pa niz stube, koje su se u zavojima spuštale naniže, pa opet kroz jedan hodnik, a onda su zašli u vežu. Posvuda su u studenom sumraku tinjali žutomodri plamičci u lampama. Bilo je rano zimsko jutro, u nekoj je dalekoj crkvi zvonilo na zornicu.

Odjekivali su koraci potkovanih žandarskih cipela sablasno i muklo po kamenim pločama poda, zveckao je lokot ovješen na unakrst sapeti lanac, tamničar je kašljao i mahao svojom svjetiljkom.

Spustili su se dolje u vežu. Tamničar je otključao vrata, brava je zaškrinula, a onda su se vrata otvorila širom.

Izišli su sva trojica na ulicu. Tamničar je rekao žandarima, da im želi sretan put i za njima opet zaključao velika vrata.

Jutarnji zrak je mirisao ledeno i oštro. Bilo je još sasvim mračno. Male barice na asfaltu bile su zamrznute, a drveće pokriveno injem. Zvonjava zvona na zornicu čula se glasnije. Grad je još spavao iza crnih prozora. Protutnjila su negdje u pokrajnoj ulici neka kola, zacijelo mesarska ili pekarska ili mljekarska. Tko bi se drugi tako rano budio.

Pred Sudbenim stolom stoji zatvoreni veliki crni auto, kao cirkuska kola ili kola za spasavanje, s upaljenim reflektorima, što bacaju trakove svijetla daleko preda se na smrznuti asfalt.

Išli su prema autu korak po korak.

Jedan je žandar otvorio stražnja vrata.

Valent je zakoraknuo na nogostup.

Odjednom se čuo tihi krik.

Ispod jednog drveta, iz sjene, pokazala se stara Golubovićka, zamotana u svoj vuneni rubac, raščupana, potrčala drhtureći par koraka naprijed i viknula:

— Valent . . . Valent . . . Bog s tobom . . . Ali ništa se ne može . . . ništa . . . baš ništa . . .

Stao ju je daviti kašalj i plač, i nije smogla više ni riječi. Samo je tresla glavom i bespomoćno mahala rukama.

On je htio da ju nešto pita, koraknuo prema njoj, ali žandari su ga zgrabili za laktove i naglo ugurali u auto, tako da se je gotovo srušio na zube, jer su mu ruke bile

svezane. Ostao je klečeći u mraku, za njim su tresnuli vratima, auto je otegnuto zatrubio, a onda krenuo.

— — — — — — — — — — — — —

Došli su pred kolodvor i stali.

Žandari su ga izvukli iz auta, odveli kroz hodnike na peron. Tu je stajalo nekoliko vlakova, iznad kojih je pištala para. Ušli su u jedan prazni vagon treće klase.

Valent je sjeo na tvrdu drvenu klupu oborivši glavu na svezane ruke, a žandari su sjeli do njega s jedne i druge strane. Skinuli su puške i stavili ih među koljena.

Šta je to značilo? Šta je to stara rekla?

Bio je uništen i smlavljen potpuno. Jer to se je moglo ticati samo njegovih planova i Kruna. Sigurno je to značilo, da onaj zlikovac ne pušta Kruna ni na čas iz svojih osvetljivih noktiju, ili da stara ne može da nabavi novac, ili da joj ne daju putnicu, ili . . . sve sami očajni i potpuno beznadni zaključci, poplave preko sviju puteva, požari sviju mostova. Sad više nema ni slamke nade u spas. Gotovo.

Vani je sasvim polako svitalo studeno zimsko jutro, u kojemu su još sve lampe blijedo gorjele. Prozori se zelenili. Pištala je para ustrajno i resko. Odjednom su pogasili sve lampe, i ostao je svijetloplavičasti zrak iznad sviju stvari.

Nekoliko crnih pospanih seljaka sa duboko natisnutim šeširima ušlo je u vagon, namiještali se dugo, pljuckali i palili lule.

Vlak je polagano krenuo prema zapadu.

Seljaci su razgovarali poluglasno gledajući u Valenta, i uvjeravali jedan drugoga, kako to sigurno opet jednog razbojnika ili kokošara ili provalnika prokletog voze u Lepoglavu, kamo i spada. A onda su dalje nastavili sasvim mirno pričati, kako je slaba jesen bila, štagljevi i komore su prazni, kako se za telad i jaja i konoplju ništa ne dobije na sajmu, kako njive i livade idu jedna za drugom na bubanj, i kako će svi skupa skoro krepati od gladi i sirotinje.

Vlak se polagano kotrljao poskakujući preko pragova, tresla se tvrda treća klasa, a Valent je sjedio srozan poput vreće, pognute glave, kao da spava, kao da ga nema. Čelični lanac se već ugrijao od topline njegovih ruku, ali rezao ga je tvrdo i bolno oko pomodrelih zglobova.

Onda su žandari pripalili cigarete i stali da se jadaju jedan drugome, pa seljacima, o teškoj i napornoj svojoj službi, o maloj plaći, o ženi i djeci, o neprospavanim noćima, o velikoj odgovornosti. Lule su se dimile i malo nepovjerljivo odvraćale od žandarskih cigareta.

Evo, sad opet vode ovoga ovdje, na dvanaest godina, pronevjeritelja državnih milijuna. Da, da, to mu je i trebalo, odležat će ih propisno po zakonu i po osudi. Nije to samo tako krasti iz kase državne milijune. Da to svi čine, onda se prvoga ne bi dobivala plaća iz praznih kasa.

Seljačke lule se ne čude naročito. Pa oni i onako znaju, da fina gospoda kradu. Tako je to već na ovom svijetu.

Prošao je vlak iza razbacanih kuća i uličnih dvorišta maltu, zatim tvornicu cementa, jedan zarđali željezni most, dugo je stajao na malim postajama, gdje nitko nije ulazio ni silazio, a onda zakrenu prema Bistri.

Danilo se. Postajalo je svjetlije.

Opet stanice. Sad neki seljaci ulaze, a drugi izlaze, a žandari svima iznova pričaju, kako ovoga gospodskog tata vode na dvanaest godina, jer su sud i zakon tako rekli.

A Valent je pognute glave sasvim tupo razmišljao, što je sad s njegovim Krunom.

Ona debela krvopija je sigurno već ustala i u rano jutro tuče i muči njegovog dječaka, koji je gol i u samoj košuljici, i bosonog trči na studeni hodnik i vrišti od strave. A on je tu bespomoćan, ruke su mu svezane lancima i zaključane lokotom, i dvanaest godina ne može ni prstom da makne za svoga sina.

Dvanaest godina.

Dugih, beskrajnih dvanaest godina.

— — — — — — — — — — — — —

Podignuo je glavu i zagledao se u dan, zimski rani dan, koji je bio tako velik i širok vani izvan prozora vagona.

Pa mu je odjednom sunula u glavu luda misao, da pobjegne.

Ne zbog sebe. Ah, šta je njemu stalo za njega i za dvanaest godina. Njemu je sve svejedno, ni farma ga se ništa više ne tiče. Ali Kruno! Kruno pati kao mali Krist, nedužno i nevino pati za tuđe grijehe i krivice. To ne smije biti! To je nepravda! Grozna nepravda! U nebo vapijuća nepravda, zbog koje mora da propadne svijet!

I sve očajnije ga podilazi misao na bijeg, na ludi bijeg ravno, ravno, bez cilja i svrhe, ali samo za Krunov spas.

Stanica. Pa dalje. Pa opet stanica. Vrijeme prolazi. Prilika je tu. U kaznioni je možda ne će biti. Samo hrabro, bez oklijevanja.

Nije više mogao da izdrži uzbuđenje.

Ustao je naglo i osovio se.

U isti tren su ustali i žandari i zgrabili rukama za puške.

Valent moli sasvim mirno, neka ga časkom puste na stranu, jer mu je potreba.

Žandari se smiju grohotom i s užitkom. Znaju oni taj stari trik, nije to prvi rauber, kojega oni prate u Lepoglavu.

Ali da ide na stranu, zabraniti mu ne mogu. No oni će ga pratiti i čekati pred vratima, to se razumije. Hehe, ako je on pametan, nisu ni oni glupi.

Izlaze s njim napolje, prema izlazu.

Valent više ne misli ništa i ne vidi ništa, samo mu se pred očima šareni žilava žičana mreža, koja se visoko gore pomalo rasklapa i kao da se pojavljuje sasvim uski otvor, kroz kojega bi se možda ipak mogla proturiti glava, pa onda iskliznuti napolje.

Žandari su korak iza njega.

Ali mjesto da uđe lijevo, gdje vonja na vapno i na karbol, on odjednom naglo potrči dalje, pred njim su jedna

vrata, on svezanim rukama pritisne kvaku, vrata se otvore, u jednom skoku je na platformi, spusti se do zadnje stepenice, jedna ga ruka noktima uhvati za okovratnik kaputa, ali on se istrgne i baci iz jurećeg vlaka niz nasip.

Tresne o oštro kamenje, skotrlja se nekoliko puta preko glave i ostane ležeći nauznak.

Vlak projuri kraj njega tutnjeći točkovima. Zemlja se sasvim malo trese.

On se pridigne i ustane u jarku.

Odjednom mu se pričini, da se je vlak stao zaustavljati.

Sigurno su se dosjetili i povukli zavor za pogibelj!

Ne smije se gubiti ni tren!

On se izvere iz jarka, poskoči i potrči preko livade kroz nisko grmlje, spotičući se o zamrzle crne krtinjake. Trči otvorenih usta i guta u puna pluća ledeni jutarnji zrak.

Zuji mu vjetar u ušima, ali on čuje, kako negdje iza njegovih leđa škripe gvozdene kočnice, vlak zviždi dugim i otegnutim zviždukom, i kako ljudi putnici viču glasno i uzrujano.

Kruna treba spasiti, Kruna, pod svaku cijenu!

Trči slijepo i mahnito, preskače jaruge, spotiče se i posrće, trči kao poplašena zvijer, mada su mu ruke čvrsto svezane, tako da od trzanja ručni zglobovi peku kao žeravica, gule se i krvare.

Čuje negdje daleko iza sebe hrapave povike

— Stooooj . . . ! Stooooj . . .

On trči sve očajnije kroz neravnu smrznutu krčevinu, zadijeva se o grmlje, trnje mu dere komade hlača i zabada se oštrim zubima u njegove ogoljele noge, s kojih kapa krv.

Pred očima mu se pojave vrbe, niske, zgurene, pognute. A ispod vrba je oširi potok, mala rijeka.

Samo da prijeđe prijeko, samo da prijeđe prijeko!

— Stooooj . . . ! Stooooj . . .

Na svu sreću, rječica je zaleđena, doći će prijeko.

A preko je šuma i gusto šipražje, u kojemu će se pritajiti i sakriti sasvim sigurno, samo treba da s pravca zakrene lijevo ili desno, što dublje. A iza šipražja i šumice je sigurno kakvo selo seljaci su tu, narod, dobar narod, ljudi, koji ga ne će izdati žandarima.

— Stooooj . . . ! Stooooj . . .

Po treći put se čuju promukli, prijeteći žandarski glasovi.

Pa onda jedan pucanj, oštar, zvučan.

Ah, već pucaju, znači, da više ne mogu trčati, misli munjevito Valent. — Samo da prijeđem preko toga potoka, preko leda, tamo u šumicu ili u šipražje. Tamo me više ne će naći. Do dobrih ljudi, naroda našeg, seljaka mojih da dođem!

Još jedan, pa iza toga još jedan pucanj odjekne za njim.

Ih, ili ne pogađaju, ili imaju slijepe naboje, pa me samo plaše, životinje žandarske!

On se uhvati svezanim rukama za ovješeno žilavo šiblje jedne niske vrbe i sklizne hitro dolje u korito potoka. Stane oprezno pipajući nogom na led i zakorakne. Najprije jedan, pa drugi, pa treći korak.

Pucnjava se ponavlja dvaput, pa triput.

Vlak zviždi uporno iz daljine.

On ide sasvim polako i oprezno, da se ne posklizne i ne padne, tapkajući nogama, prema sredini zamrzlog potoka.

Samo da prijeđe prijeko, samo da prijeđe prijeko!

Odjednom . . .

Odjednom u sredini ledena kora prasne škripavim staklenim zvekom, ravna se ploča prolomi.

Upravo pred njegovim nogama otvorila se velika i široka rupa. A u rupi se vidi voda potočna, kako klokoće mutno-sivo, kao da se u njoj nešto kuha, pa se diže pjena i naduveni mjehuri.

Valent čuje iza svojih leđa na krčevini topot okovanih žandarskih cipela, koje dolaze u trku sve bliže.

I onda . . .

. . . onda iz ove razjapljene rupe, iz klokotave zapjenjene vode ispod leda izlazi jedna pomodrela ukočena ruka, diže se polako sve više, pruža se prema njemu i uhvati ga za nogu upravo u zglobu čvrsto kao kliješta.

Vidi se ruka s crnim noktima, vidi se čitava podlaktica i dio nadlaktice u plavom rukavu sa zlatnim rojtama.

Onda voda još jače uskipi i zaklokoće, i nad njenu površinu polako izroni nabuhla glava, prava pravcata ljudska glava.

Valent otvara usta i hoće da zavrisne, okreće se, ali oči su mu prikovane na rupu u ledu.

Slijepljena je raženo svijetla kosa na čelu, usne modre i nabubrele, a svijetle oči širom rastvorene, bez kapaka i trepavica.

Valent cvokoće zubima, jer ga ruka sve čvršće steže oko zgloba noge i vuče po skliskom ledu sve bliže prema rubu vode.

On pozna ruku u plavom rukavu i tu glavu i oči, razaznaje zamuljene zlatne rojte i moli ponizno, prosjački:

— Frans Michielsz, pusti me, Boga radi, pusti me prijeko!

Ruka steže gvozdeno, nepopustljivo, led mu stakleno pucketa pod nogama.

— Frans Michielsz, pusti me, tako ti Boga i spasa, pusti me prijeko!

Glava sa široko rastvorenim očima bez kapaka ljulja se nad vodom i polako klima niječno.

— Nije zbog mene, Frans Michielsz, samo zbog Kruna je sve!

Voda klokoće podmuklo u tamnim kolobarima, gotovo crno kao graht.

Ah, da, kao graht.

— Samo me prijeko pusti, Frans Michielsz, sad i nikad više, radi Kruna . . . samo radi Kruna!

Žandarske cipele biju o zemlju i dolaze sve bliže, sve bliže.

— Molim te, kao Boga te molim!

Ali ruka ga neumoljivo vuče sve bliže, skliže ga prema rubu raspuklog leda, a nabuhla glava s ukočenim očima klima i govori: ne!

Valent čuje, kako su progonitelji dotrčali već sasvim blizu, gore do vrba na rubu potoka, i kako metalno škljocaju zapori pušaka.

On očajno hoće da se oslobodi ledenih prstiju utopljenikove ruke, i naglo skoči visoko u zrak, uzdignuvši svezane ruke nad glavu, da preskoči ledenu provaliju, da skoči na drugu stranu, da se uzvere na obalu . . .

Na drugu obalu! Na drugu obalu!

U taj tren prasnu dva oštra pucnja sasvim iz blizine.

I upravo u skoku dva ga šiljata taneta zahvate niže leđa, u bubrege.

— Kruno! Kruuuu . . .

Kako je okomito skočio, tako ga je nešto naglo povuklo ravno dolje u tamnu uskipjelu vodu u razjapljenoj ledenoj pukotini.

Nekoliko kapi vruće krvi prsnulo je na glatki rub caklenog leda.

On se prebaci skvrčen u duboku vodu, osjećajući hladni zagrljaj nekih očajno stegnutih ruku, koje ga vuku sve dublje, dublje u vodu, a onda pod debelu staklenu ploču prskavog leda.

Voda mu, studena i oštra, naglo prodire u nozdrve i uši i usta i na dvije tanke krvave rupe na leđima.

Još pod vodom šapne bezglasno zadnjim zrakom iz plućnih režanja.

— Kru . . . no . . .

Ali na otvoru u ledu samo zakrkljaju dva zračna mjehura.

— Kr . . . kr-lj-lj-lj . . .

POGLAVLJA

I. Crvenobradi u amsterdamskoj luci 3
II. Brada se brije 10
III. Frans Michielsz van Groot 17
IV. Kako se zvala vjerenica 44
V. A šta s bradom? 62
VI. Na pragu 90
VII. Prije deset godina i više 102
VIII. Preko malte 137
IX. Početak velikog plana 150
X. Mali Kruno 163
XI. Dan njihova odlaska 190
XII. Posljednje putovanje Valenta Listopada . . 227